

KAN DEMİR

Zindan Hatıraları

1848 — 1908

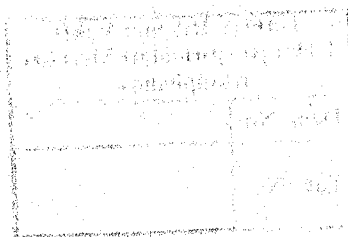
Bir devrin siyasî ve fikrî tarihi

Birinci Cilt

Tahî ve Naşiri

SİNAN MATBAASI NEŞRİYAT EVİ

1932 — İSTANBUL

Osmanlı imperatorluğunda tab'anın hürriyet ve meşrutiyet elde etmek için çalışmaları ve kavgaları geçen asrın ortalarına kadar çıkar. Türklerin ilk hürriyet taraftarlarından Şinasi, Parisin 1848 ihtilâllerine karışmıştı. O zamandan, yani hemen hemen bir asırdanberi, Osmanlı liberal ve meşrutiyetçilerinin hareketleri bazı fasılalara uğradı isede, büsbütün kesilmedi. Nihayet XIX uncu asrın son rub'u başlarında, bazı kıyamlardan ve iki padişahın hal'inden sonra iktidar mevkiine geçen Mithat paşa, ilk Osmanlı meşrutiyetini ikinci Abdülhamide ilân ettirebildi.

Sultan Abdülhamit II, hanedanının an'anesi, kendi talim ve terbiyesinin eksikliği, müşavirlerinin kontrolsüz idareden istifadede devam arzuları, karışık unsurlardan mürekkep tab'anın biri diğerine muhalif gayeler takip etmekte olması ve o aralık devletin fasılasız harplere girmek zaruretinde kalması gibi türlü türlü sebeplerin tesiri altında meşrutiyeti unutturup müstakil idareyi devam ettirmeğe muvaffak oldu.

«Devri Hamidi» de, henüz Sultanın tab'ası bulunan Sırp, Bulgar, Rum ve saire gibi hıristiyan kavmlerle, Araplar, Kürtler gibi müslüman kavimlerin bile bir kısmı, meşrutî bir Osmanlı devletinin devamından ziyade, kavmî istiklâllerinin husulini isteyerek, bu maksada göre açık veya kapalı faaliyetlere girişmiş bulunuyorlardı. Ancak imperatorluğun bel kemiğini teşkil eden Türklerle müslim ve gayri müslim başka kavimlerin bir kısmı, resmen ilga olunmayan kanunuesasînin mer'i olması-

nı isteyerek, bir meşrutiyetçi fırka teşkiline ve Osmanlı devletinin 1877 taksiminden kalan parçasının tamamiyeti mülkiyesini, meşrutî ve liberal bir imperatorluk halinde muhafazaya uğraştılar. Son Osmanlı - Rus harbinin sıkıntı ve sersemliği eksildikten sonra faaliyete başlayan «İttihat ve Tarakki» fırkası, işte bu gayeyi istihfaf ediyordu.

«İttihat ve Tarakki» programının ne derecelerde tatbik kabiliyeti olduğunu nazarı münakaşaya kalkışmak, bu gün artık ameli bir kıymeti haiz değildir: Vakıalar bu programın Osmanlı imperatorluğunda tatbik kabiliyeti olmadığını filen ispat etmiştir.

Abdülhamidin müstebit idaresi memlekete hakim iken İttihat ve Tarakki fırkasına girerek o idareye karşı koyanların, hiç olmazsa bir kısmı, samimî ve idealist Genç türklerden tereküp ediyordu. Lâkin bu gençler, memleketin mazi ve haldeki ahvaline, Avrupanın nazar ve emellerine hakkile vakıf değildiler. Kendi memleketlerinde gördükleri sıkıntı ile pek az tanıdıkları garp memleketleri ahvalini kabataslak mukayese ederek, Garbın bütün muvaffakiyetlerini rejimlerinin şeklinden çıkmış zannına kapılıyorlar ve çok sevdikleri memleketlerine de aynı usulun tatbiki halinde refah ve saadete, itibar ve kudrete kavuşulacağına iman ediyorlardı...

Gençtürklerin mahdud malûmatları, şahsî siyaset sahasından pek ileri gidememişti: Ecnebi memleketlerinde çıkan Gençtürk neşriyatı mütalaa olunursa, bu fırkanın itkisadî, kavmî ve harsî mes'elelere nekadar az yer ayırmış olduklarını ve bu mes'elelerde nazarlarının ne derecelerde basit olduğu hayretle müşahede olunur.

Bu böyle olmakla beraber, Gençtürklük hareketinin memleketimizde bir ileri hareket olduğuna şüphe edilemez.. Gençtürklüğün nüvesini, türklük fikrine tam

şuurla veya yarım şuurla merbut kimseler teşkil ediyordu. Fakat bunlar arasına imperatorluğun parçalanmadan devamında kavmî menfaatlerinin daha çok mahfuz kabileceğine inanan gayri türklerle, sırf muayyen bir tarihi merhalede Gençtürklerin yardımından faidelenmeği lüzumlu sayan Separatist (Séparatiste) gayri türklerde karışmamış değildi.

Gençtürklük hareketinin en faal devresi, Abdülhamit saltanatının sonlarına doğrudur. Yunan harbini (1897) hayli muvaffakiyetle idare edebilen saltanat, kazandığı itibara dayanarak, Gençtürkler aleyhine şiddetle yürümeğe başlamıştı. Şüpheli gördüğü adamları kafile kafile İstanbuldan uzak vilâyetlere sürmeğe girişmişti. Bu sürgünlerden bir kısmı menfalarından kaçarak, garbî Avrupada muhalefet faaliyetine geçiyorlardı.

Okuyacağınız bu kitapta, meşrutiyetçi Gençtürklerle müstebit saltanatın mübarezesinden bazı parçalar göreceksiniz. Saltanat, bir çok asırların verdiği an'ana kuvvete, hayli muntazam devlet teşkilâtının bütün mekanizmasıyla, bitaraf kalan halk ekseriyetinin mütenevvi menbalarından her suretle istifade etmeği bilmesiyle hayli kudretli olduğu halde, muhalifler, miktar, teşkilât, servet ve saire itibarile çok zaif bulunuyorlardı. Buna rağmen samimi muhalefet çekirdeğinin hakka ve tarakkiye imanı vardı. Bu imana taparak, müşkilâta, mezahime, sefalete, açlığa, hattâ bazen ölüme göğüs gerebiliyordu.

Birbirinden çok farklı bu iki kuvvetin müsademesi, Osmanlı tarihinin son safhasında ulvî ve hailevî bir lavhadır.

Bu kitapta, bazen pek ciddi vesikalara dayanılarak tasvir olunan bu levhanın önünde heyecana gelmek, vüksek hisler duymamak kabil olamaz.

Osmanlı tarihinin son devresine ait bir çok vesikaları ihtiva eden ve muayyen bir hareketi derli toplu göstermeğe çalışan bu kitap vesika arayan tarih meraklıları için faideli bir monografi, umumî kariler için, geçen neslin ideali uğrunda çalışıp çabalamalarını muvaffakiyyetle tasvir eden heyecanlı bir romandır.

Birçok vesikaları toplayarak bu eseri vücuda getiren zat, aziz hatırasını asla unutamadığım bir menfa ardaşımın oğludur. Bu eserle babasının ruhunu şadettiğine eminim. Kendisini, muvaffakiyetinden dolayı tebrik ederim.

Ankara, 22 Teşrinisani 1932

İstanbul Meb'usu
AKÇURA YUSUF

[illegible]

31

BENİM SÖZÜM

24 sene evvel bir Temmuz günü, başta meşrutiyetin ilk harbiye nazırı Recep paşa olmak üzere Jön türklerle dolu (Selânîk) vapurundan, karşılayıcıların saldıkları mendillerle bir papatya tarlasına dönmüş, muzikalarla, bin bir sesle inleyen Galata rıhtımına çıkanlar arasında ben de vardım.

Ben o vakit bir çocuktum..

Fakat hürriyeti, hürriyetin tadını, onsuzluğun acısını yıllarla duymuş, çekmiş, hürriyet havası içinde büyümüş bir çocuk...

Menfamız Trablusgarptan dönüyorduk.

İstanbul çılgın bir sevinç içinde çalkanıyordu. Biz senelerce hasretini çektiğimiz bu güzel yurda, böyle sevinç içinde kendinden geçmiş bir halinde ayak atışımızdan ne kadar, ne kadar memnunduk...

Senelerle, hele ben kendimi bildim bileli yurdumun böyle bir gününü, böyle, bütün memleketin sevinebildiği bir günü hiç görmemiştim.

Menfamızda cülus, veladet günleri devair donanır, resmigeçitler vapılır, fakat biz evlerimizde matem tuttardık... Sağdan soldan ara sıra gelen ümit verici haberlerle biz aramızda bazen sevinirken, şehir, içimizden taştan sevinçten bihaber bir ölü soğukluğu ile uyur du-

IV

rurdu... Oh, ne kadar, ne kadar böyle umumî bir coşgunluğa hasrettik!..

Ben o çocuk halimle bile bunu o kadar derinden hissediyordum ki...

* * *

Doğduğum gece evimizden sevgili iki dayımla babamı alıp götürmüşlerdi.

Zindanlar, işkenceler, istintaklar... Nihayet menfa, ve yavrularının peşinden menfaya göç eden dağılmış yuvalar...

Babam menfasından kaçmış; Avrupaya, sonra Mısıra gitmişti. Şimdi biz Trablustan dönüyorduk...

Bir kaç gün sonra da babam Mısırdan geldi.

Onu da daha birçoklarını da müthiş bir kalabalık ortasında ağlaşanlar, haykırışanlar, arasında karşıladık. Hürriyete kavuşmuş vatan toprağında beni, senelerle yüzünü göremediği evlâdını bağrına bastığı vakit, sar'aya tutulmuş gibi titreyen babacığımın yüzümü ıslatan göz yaşlarını hala yüzümde hissediyorum.

* * *

O günlerin kahramanlarını, mücahitlerini de biz, aralarında büyüdüğümüz için yakından biliriz.

Onların ne kadar fedakâr, ne kadar gaye ve maksat uğruna her şeylerini tereddüt etmeden feda etmiş, hürriyet yolunda canlarından vaz geçmiş insanlar olduklarını da biliriz.

Ve biz hürriyet çocukları çektiklerimizi, o günleri asla, asla unutamayız...

V

Fakat o günler yalnız bizim değildir. O günlerin bütün acısını evvela, doğrudan doğruya biz çektikse, bütün millet, baştan başa bütün vatan da çekmiştir.

Fakat, hürriyet günü sevincinden hıçkırığa hıçkırığa ağlayanların çoğu kadar, ve daha çok bugünkü nesil, bugün bile hala acısını çektiğimiz o meş'um devrin iç yüzünü bilmiyor...

Ben, o devrin bir çocuğu sıfatile (Zindan hatıraları) nı yazdım.

Yazdım, diyorum, bu belki doğru bir tabir değildir.

Daha doğrusu, bu eser, bu gün çoğu bu dünyaya gözlerini yummuş, ve bir kısmı benden kıymetli yardımlarını esirgememiş olan o günün kahramanlarının eseridir. Ben sadece bir nakilim.

Bu nakillik vazifemi yaparken hiç bir şeyi ihmal etmedim. Gidenlerin bıraktıkları notları, vesikaları, mektupları, resimleri, kalanların hatıralarını, şehadetlerini topladım...

Esefle kaydetmeliyim ki vatanda — ne alursa olsun — yeni bir devir açan 908 inkılâbına dair yazılmış eser pek azdır, hiç yok denecek kadar azdır. O okadar ki insan o inkılâbı bu millet geçirmemiştir zanneder.

Bu itibarla (Zindan hatıraları) bir boşluğu doldurmuş addedilmelidir.

(Akşam) da tefrika edildiği yedi ay zarfında tahriren ve şifahen dostların ve karilerimin vaki olan ikazlarını nazarı itibare alarak (Zindan hatıraları) nı kitap şekline koyarken icap eden bütün tashihâtı da yaptım.

Böylece gücümün yettiği kadar vazifemi yaptığımada kaniim. Ve bu kanaatla, bu eseri ortaya koyuyorum.

K. D.

HÜRRİYYETE DOĞRU

Osmanlı Sarayına karşı isyan ve avrupada meşrutî yet ve hürriyet için mücadele, gazete neşri Abdülhamidin culusundan evvel başlar. Abdülhamidin zulmü ve istipdadı dillere destan olduğu için zulüm ve istipdada isyanın da onun devrinde başladığı zanni adeta umumidir.

Vakıa tam manasıyla şiddetli ve ateşli mücadeleyi, hürriyet kavgasını yine ancak Abdülhamide karşı açılmış olan isyan bayraklarının altında buluruz. Fakat daha evvel, Abdülâziz zamanını hesaba katmamak, meşrutîyet tarihinin doğruluğuna hâlel getirir.

Görülecektir ki Abdülâziz devrindeki (Hürriyet) çiler, daha ağır başlı daha soğuk kanlı ve o nisbette, bittabi adet itibarile de daha azdırlar.

Böyle olmakla beraber mücadele vardır, bunu inkâr etmek te gayri kabildir.

Filhakika Süavi, evvela İstanbulda mücadelesine başlamıştı. Fakat orada fazla durmadı. Nazarı dikkati celbetti, çıkarmakta olduğu (Muhbir) gazetesini kapattılar.

Ruhundaki sönmiyen ateş, didişmek, uğraşmsk, bağırma ateşi ona rahat vermiyordu.

İstanbuldan alâkasını kesti, ve kalktı Avrupaya gitti. (Muhbir) i orada, Londrada neşre başladı.

Suavi Avrupada yalnız değildi. Pariste Kemal bey de (Tasviri efkâr) ı çıkarıyordu.

1863 de (Yeni Osmanlılar) ın Londra'da çıkardıkları (Hürriyet) gazetesini

İstanbul ile ve Osmanlı ölkesinin her tarafîle muhabere nisbeten kolay ve bu suretle Avrupada çıkan gazete'erin, memleket içinde çıkıyormuş gibi tevzii de o nisbette mümkün ve kabildi.

Çok geçmeden (Yeni osmanlılar) namı altında toplananlar, Londrada yeni bir gazete neşrine başladılar.

Bu, 1868 de haziranın 19 uncu günü meydana çıkan ve (Yeni osmanlılar) ın malı olduğunu açıkça ifade eden, dört küçük sahifeden mürekkep (Hürriyet) gazetesi idi. Haftada bir çıkıyordu. Fakat herhalde İstanbul, sarayın gözünü yıldırarak yeni bir mevcudiyetti.

Hürriyetin) mesulmüdürü M. Reşat beydi.

İlk nushasındaki baş yazısında (Yeni osmanlılar) ın ve (hürriyet) in mesleğini izah eden bir kaç satırı bu-
raya aynen alıyorum:

“Bir zamandanberi hürriyet havaları mülkün her tarafına yayıldı. Halkın mizacını tashih eyledi. Bir taraftan da devletin bulunduğu hâli izmihlâl setr ve tevili kabil olamıyacak surette meydana çıktı. Herkes vatanperverlik vazifesini pişi nazara aldı cemiyetler teşekkül etti, gazeteler söylendi, nihayet Yeni osmanlılar fırkası meydana geldi, dairei maksat haddi hakikate vasıl olacak kadar tevessü etti.

Yeni osmanlılar ki eski osmanlı şanının tecdidine çalışanlardır. Zulmün nekadarkı hasmı iseler, fitnenin de o kadar düşmanındırlar. Sultan Süleyman zamanının feyz ve ikbalini isterler. Ama bunu asrın iktiza ettirdiği intizam ve medeniyet içinde ararlar. Buna çare adâlettir. Adâlet ümmeti osmaniye efradının müsavâtı hukukiyle hasıl olur. Müsavâtı hukuku ise mutabakatı kâmile ile mutabık olan usulü meşveret temin eder.

İşte bu ifadelerden anlaşıldı ki Yeni osmanlıların

kelime-i vahide-i içtimai ezeli olan adaleti meşruayı mülkümüzde usulü meşveret vasıtasile meydana çıkarmaktır.

Osmanlıların meftur oldukları vakar ve sekinet iktizasındandır ki adalet gibi bir maksadı mubareki bu günkü günde en mutedil tariklerle hasıl etmek isterler. İşte bunların biri de galebei efkârdır.

Gazete ise dünyada izharı efkârın birinci vasıtalarından addolunur. İşte bu hakikati temamilen i-rak etmiş olan Ali Suavi efendi ki fazaili marufesi cihetile baisi iftihar olan erbabı hamiyet ve marifetin güzidelelerinden, İstanbulda doğruyu söylediği için zülmen kapatılmış olan (Muhbir)i Londrada çıkarmıştı.

Gerek onun halk içinde hasıl ettiği hüsnu tesirden ve gerek hükûmetin galeyanı efkârı teskin için hürriyeti ammeyi temin yolunda bilmeceburiye ittihaz ettiği tedabirden mesai-i vakıanın fevkalmemul semeratı nafi-ası görölmeğe başladı. Bu halde ise (Yeni Osmanlılar cemiyeti) bittabi bir taze gayret bularak teksiri vesait için bir gazetenin daha tesisine iptidar eyledi ve namını tefeülen (Hürriyet) tesmiye etti.,

Hürriyet, yukarıda kaydettiğimiz vechile ağır başlı idi. Ve yeni Osmanlılar Abdülâzize, hükûmete çatıyorlardı.

Yeni Osmanlıların maksat ve gayelerini, İstanbul, Babıâli ve sarayla olan ihtilâflarının sebebini, kendi ağızlarından dinlemek en doğru yoldur. Bu sebeple (Hürriyet) in üçüncü nushasındaki (yeni Osmanlılar ve Babıâli) ünvanlı makaleyi aynen buraya alıyorum:

“Yeni Osmanlılar ile Babıâli, poltikaca iki muarız müteşahhıs makamında olduklarından menşei ihtilâfları hakkında bazı mütaleat beyanına lüzum görünür. Hürriyetin esas hareketi şahsiyata taarruz zafından beridir. Yazdığı şeyler üzerine efkârı umumiyeki mahkeme-i ada-

lettir, orada mizanı nasfetle temyizi hakkaniyet edilir. Şimdi evvel emirde Yeni Osmanlıları istintak edelim :

– Sizin derdiniz nedirki bu kadar gürültüye bais oldunuz ve oluyorsunuz?

Bizim derdimiz, devlet ve vatanımız tehlike içinde olduğundan mümkün ise onu kurtarmaktır.

Siz halkın vekilmisiniz? Sizden başka hiç adam yokmu?

Devlet bir vücut farz olundukda biz dahi onun erkân azasındanız. Hey’eti vücuda arız olan fenalıktan hissemizce biz dahi müteessir oluruz. Sair azada noksanı his bulunursa bizim onlara mütabakatımız lâzım gelmez. Bu sūal, bir sefine su almağa başlasada yolculardan bir kaçı halden haberdar oldukda bağırsalar sair haberi olmıyanlar gibi, niçin sükût etmeyorsunuz, demek gibi bir haldir.

Sefine batarsa hep birden gark olımıyacaklarmı?

– Devlette tehlikeyi siz neden anladınız?

– Tehlike meydandadır. Sağlam çürük, üç milyon kese kadar varidatı olan bir devletin on altı milyon kisten fazla faizli borcu olur, ve varidatın nısfı onun faizine gider, kendi kuvvetinin bir kaç kat ilerisinde olan bir hasmın matmainazarı tamam olup savri ve manevî ondan yevmiye bin cerihaya mazhar olmaktan vücudu grıbale döner, etibbası onun hastalığından istifade için yaranın nereden geldiğini ve vücudun ne suretle nazik ve müteessir olduğunu daima ketmederler ve o cihetle yanında bulunan dostları destgir olmak istedikçe bir faide veremezler, belki onlarda mingayri kast başka başka yaralar açarlar, o devlet tehlikede olmazda, sea detdemi olur?

Bir ümmetin terekkübü vücuduki efradındandır, bu

efrat gerek hükûmetin usul cariyesi, gerek kavaninin ademi kifayeti ve yahut memurinin ehliyetsizliği esbabı günagün ile günder güne zaaf ve tenezzüle yüz tutar ve her milletin menbaı serveti olan ziraat ve ticaret ve sanâat ve marifet mahvolmak derecesine tenezzül eder ve adlû insafki şeriatin, insaniyetin vazifei esasisi olarak hüküm ve tayin ettiği hasaili hükûmettendir, mahkemelerde cari olmaz ve ehli dirayet ve sahibi malumat olanlar ayaklar altında muhakkar ve cahil ferumayeler mesânidi ikbalde muteber ve belki işe yaramamak maarifden madut olursa böyle bir millet tehlikede değildirde refah ve terakkidemidir?

Bu halât göz önünde dururken sairleri ses çıkarmıyor diye ağız kapamak mı lâzım gelir?

Sairleri esbabı mahsusaya mebni bir şey söylemiyorlarsa acaba içlerinden kan gitmiyormu?

— Ya sizin bu ihtilâf üzre bulunşunuz o devlet ve milletce daha muzur olmaz mı, hamiyet iktizası bumudur, düşmanlarda ancak sizin kadar söyleyebilir?

Evvelâ bizim muhalefetimiz muzurmudur, nahakmıdır, semeratı meşhudesinden sabit olur. Şu iki sene içinde devleti âliyenin idarei umumiyesince ne kadar tebeddülât vukua geldiğine nazar olunsun ve bunların sebebi sahihî düşünölsün, mes'ele malumdur.

Şimdi biz ne yapalım, (Rusya) idaremizin fenalığını söyleyor diye, biz bigayrihak iyiliğinden mi bahsedelim? Bu tarzilerden düşmanlar istifade ederse günahı sebep olanların boynuna!

Haksız ve münasebetsiz tatyibat ile Avrupayı susturmağa çalışacaklarına fenalığı ortadan kaldırınsınlar arada ne düşmanlara vesilei istifade kalır, ne de bize bailsi şikâyet...

Siz yalnız fenalıktan bahsediyorsunuz. Vuku bulan terekkiyatı hiç lisana aldığınız yok !

— Hangi terekkiyatı? Memleketin ticaret ve sanat, ziraat ve marifeti ilerimi gitti, yirmi sene evvel devletin bir akça deyni haricisi yokken bu günde şu kadar düyuna müstağrık olmak alâmeti terakkimidir? Yer yüzünde bir devlet var mıdır ki muvazenesini neşredip yüz bin kiseden ziyade fazla varidatı olduğunu beyan ettiği günlerde memurları, askeri ve sair vazifedaranı sekiz on ay maaş alamayıp dilenmek halinde ola ? Ya devletin varidatı nereye gidiyor? Kaç senelerdir muvazene defteri niçin yapıp ilân olunmayor, bu da terakki alâmetlerinden midir?

Belgrat kaleleri niçin terk olundu?

Acaba devletin ay yıldızlı sancağı Belgrat kalesinde çekiliyor mu?

Karadağda bunca masraflarla yaptırılan emniyet kaleleri sonra ne sebebe mebni yıkıldı?

Girit gailisinin bu kadar himmetler ve tetbirler ve fedakârlıklardan sonra halâ sürmekte olmasına bais nedir, bunlar dahi esbabı terakkiden mi sayılır?

Hasılı evrakıresmiye üzerinde pek çok islâhat görüldü, lâkin hiç filiyat görülmedi.

Şimdi şurâyıdevlet ve divânı ahkâmı adliye tanzim olundu. Eğer şurâyıdevlet Avrupa devletlerinde olan (konseydeta) manasına ise hanı karşısında (şurâyıümmet), buda yapılacak mı, yoksa şurâyıdevlet, şurâyı ümmet yerinemi geçecek, eğer onun yerine kaim olacaksa hanı intihabı ehali?..

... Artık bunlara mukabele Babîâliye aittir!..

Abdülâziz istikrazlara başladı. Fakat gelen istikraz

paraları, gelir gelmez yağmaya uğramış gibi kapanın elinde kalıyordu.

Yol yapacağız, hastahane açacağız, maarifi yürüteceğiz, aylıkları muntazam vereceğiz, orduyu teçhiz edeceğiz diye alınan paralar, hemen hemen bunlardan hiç birine yaramadan ihsan ve atiyelere gidiyordu.

Para bitiyor, yeni yeni istikrazlara teşebbüs olunuyordu.

Bilhassa maaşların üç dört ayda bir verilmesi umumî hoşuntsuzluğu arttıran sebeplerin büyüğü idi.

(Yeni Osmanlılar) hükûmetin bu zafına hücum ediyorlar, ve dahilde bu hususta keneilerine zahir büyük bir ekseriyetin vücudu ile kuvvetleniyorlardı. Yalnız bunlar işi nazariyat sahasından ayırmağı, icraata geçmeğı asla düşünmüyorlardı.

Abdülâzizi, irşat ile, ikaz ile yola getireceklerinden adeta emin bulunuyorlardı. Ve bu sebeple Abdülâziz ve hükûmetine karşı olan buğuz ve gayzlarını bilhassa Âli ve Fuat paşalara taveh ediyorlar, asıl onlara çatıyorlardı. Zaten o vakitki muhalefetin, bir (Âli ve Fuat paşalar düşmanlığı) şeklinde görünmesi de kabildir.

Abdülâziz hükûmeti (Yeni Osmanlılar) ı elde etmek, dağıtmak, halk nazarında küçük düşürmek için elden geleni yapmıyor değildi. Bu hususta her vesîeden istifade etmeğı asla ihmal etmiyordu.

Meselâ, padişaha karşı bir suikast tertibatı meydana çıkmıştı. Bu şebekenin başında Rusya tabasından (Kondori) ile Yunan tebasından (Altuncı) isminde iki Rum vardı. Bunlar yakalanmışlardı.

Daha tahkikat ve istintak adam akıllı yapılmadan bunların (Yeni Osmanlılar) la müşterek oldukları şayiisi ortaya çıkarıldı. Bunu çıkaran da (Saray) dı.

Herkese (işte bakın, Ruslar ve Rumlarla bir oldular!) demek istiyorlardı. Bu iki şerir yakalandıktan sonra hapse tıklmışlar, ve o vakit fazla ehemmiyet verilen Gülhane hattının, bu gibi işlerin muhakemesi alenî olacağı hakkındaki sarahatine rağmen gene işi (hafiyen) intaca çalışmışlardır.

Zaptiye nazırı Hüsnü paşanın ikametgâhı âdetâ bir mahkeme halini almıştı. Maznunlar oraya götürülüyorlar, sessizce istintak ediliyorlardı. Bu celselere ekseriya hünkâr yaverlerinden biri de iştirak ediyordu.

Fakat Rus sefiri tebaasından olan (Kondori) yi istiyordu. Sadrazam Âli paşa ise bu adamı sefarete teslim etmemekte inat ediyordu.

Bunlardan başka (Yeni Osmanlılar) dan olduklarından şüphe edilen bazı münevverler de bu vesile ile tevkif edilmişlerdi. Yalnız bunların isimleri gizleniyor, kendileri saklanıyor, hele bu mesele etrafında en küçük bir haberin gazete sütunlarına geçmesine asla muvafakat edilmeyordu.

Kapitülâsyon meselesi yeniden tazelenmişti, fakat Âli paşa kulak asmadı. Hatta sefaretten kimsenin tahkikat esnasında hazır bulunmasını bile hoş görmüyordu.

Avrupa matbuatı ise bu mesele hakkında türlü türlü tefsiratta bulunuyor, her taraf kendi işine gelen tarzda meseleyi bambaşka bir şekle sokuyor, ve böylece Abdülâzizi şaşırtıyorlardı.

Meselâ kimi bu işin bizzat sadrıâzam Âli paşa tarafından tertip edilmiş olduğunu, fakat maksadın, hakikî maksadın lâyükile anlaşılmadığını, bazıları vükelâdan bir kısmının sadrıazamdan habersiz bu işi hazırladıklarını, hattâ Fuat paşanın bile bu işte methaldar bulunduğunu, bir kısmı ise doğrudan doğruya (Yeni Osman-

[illegible]

hılar) ı ittiham ederek, bunların artık sözden fiile geçtiklerini, tehlikeli olmağa başladıklarını yazıyorlardı.

Bir başka parti de şebekenin Rus işi olduğunu, Rusyanın artık tahammülü tükenerek böyle bir teşebbüse giriştiğini yazarak Çarı ittiham ediyorlardı. Nihayet Avusturyayı, hattâ Yunanistanı suçlu görenler de vardı. Bu devletleri kızdırmak veya memnun etmek için gizli bir elin rol oynadığını iddia edenler de yok değildi.

Rusya sefareti ise bütün dedikodulara dudak büküyor, yalnız (hakkına istinaden) (Kondori) nin kendisine teslimini musırrane istiyordu. O kadar ısrar ve sonunda tehdit ettiler ki, Babiâli fazla mukavemetin tehlikeli olacağını anladı, bir taraftan lâzım gelen tahkikatta ikmal edilmiş bulundu, Kondori'yi sefarete teslim etti.

Derken Yunan harbi dayandı.

Yeni Osmanlılar da derhal İstanbul ile bir nevi mütareke aktettiler. Fakat bu mütareke daha ziyade Sultan Aziz ile idi.

Babiâli yine af edilmeyor, her işte olduğu gibi bu işlerde de hataları sayıla sayıla bitirilemiyordu. Bir taraftan Namık Kemal bey:

“Evvelâ malûm bir şeydir ki bu günkü günde devlet zaif, parası yok, askeri az, donanması intizamsız fakat o zayıf devlet o parasız hazine o az asker o intizamsız donanma bir kaç bölük Yunan hırsızı ve bir kaç yüz balıkçı kayığı ile uğraşamayacak mertebede değildir.

Envai eslihadan maada bugün lâakâl yüz elli bin Şaspo tüfengimiz, elli altmış cenk sefinemiz, Yunan hududu boyunda otuz bin kadar askerimiz var.

Bunlara karşıdan kim mukabele edecek?

Yunan mı?

Bihakkin sorulabilirdi:

— Yunan mı?

Ne doğru dürüst bir ordusu, ne işe yarar donanması, ne parası ne başı, ne teşkilâtı vardı. Çete, komite ve bir sürü yaygara!

O halde neye güveniyordu?

Namık Kemal bey yazısını şu satırlarla bitiriyordu: (Zatı şahaneye şurası malûm olmalıdır ki eğer devletin kuvveyi askeriyesi hukukunu cebren almağa kâfi değilse vükelâsının dirayeti idare ile istihsali hakta ondan bin kat zayıftır. Eğer iş bu derecelere geldikten sonra yine Âli paşanın tadabiri hakimanesi tekâlifi vakıanın umumunu veya bazılarını lağvettirerek saltanatı seniyyeyi Yunan devletinin dahi madununa geçirebilirse yuf bize!)

* *

Yunanistan devletler arasındaki ihtilâfa, nihayet Rusya'ya güveniyordu. Orada o kanaatta idiler ki (Büyük Yunanistan) isteyen devletler Osmanlı devletini ezmek için fırsat kolluyorlar. İşte fırsat bu fırsattır. Ve bu sebeptendir ki devletler araya girip te işi hal ve tasviye etmeği üzerlerine alınca, Yunanistan'da bariz bir memnuniyet hissedilmeğe başlandı.

Fakat hâlâ nümayişler, metingler, gürültü patırdı devam ediyordu.

İşi izam etmek, ve Yunan milletinin-esarete katlanmakdansa hürriyet için ölüme hazır olduğunu.. bildir-mek için!

— Vay, Türkler bizi tehdit ediyorlar hal.. Ee haydi

bakalım.. diyorlar, ve sanki harp isteyen biz, tecavüz, taarruz eden bizmişiz gibi onlar mazlûm ve mağdur rolü oynuyorlar, ve böylelikle Avrupa efkârı umumiyesini kendi taraflarına çekeceklerini hesap ediyorlardı.

Yunanistandan hep bu ses geliyordu:

— Hürriyet için, istiklâl için, derhal tecavüz, ilânı harp, hücum!

Ve bir yandan mektepliler, gençler arasında gönüllü toplanıyor, iane defterleri açılıyor.

Bütün hayat durmuş, yalnız büyük ve seri bir harp hazırlığı vardı. Ya biz?

Biz sakindik. Vakıa yavaş yavaş redifleri topluyorduk, fakat telâş etmiyorduk.

Hattâ o sırada başka bir meselecik bile bizi işgal etmişti:

Karadağ beyi Petresburga gidiyordu, hatta vasıl olmuştu bile.

Fakat bu seyahatini bizden habersiz yapıyordu.

— Vay, Devletialıye o toprağın sahibi ve zatışahane kendinin matbuu iken acaba müşarünileyh seyahatini tarafı hümayundan istizan etti mi, birde gezdiği yerlerde sefaretini seniyelere müracaatla mı kabul olunuyor?..

Yoksa!..

Derhal hatırlanıyordu ki:

Reşit paşa zamanında Tunus valisi olan zat Parise gitmiş ve Osmanlı sefaretine müracaat etmeden Fransa hükûmeti tarafından kabul olunmuştu. Aynile bu günkü hal. Fakat bu suretikabuldan dolayı Fransa hükûmeti o zaman bize tarziye vermeğe mecbur olmuştu.

* *

Yunanistanla aramızdaki ihtilâfı halledecek konferans.

Pariste toplanıyordu.

Bizim murahhasımız, Paris sefirimiz Cemil paşa idi. Bu Cemil paşa hakkında Fransız gazeteleri şöyle diyorlardı: (Osmanlı murahhası ikinci defadır Pariste sefir olan Cemil paşadır. İstanbulda, sarayda olan nüfuzu herkesçe malûmdur. Müşarünileyh zevkine düşkün, yaşıklı bir zattır. Sefarette sık sık verdiği mükemmel ziyafetlerle meşhurdur. Çehresi pek halim ve mütefekkir görünür. Esasen türkler umumiyetle düşünmeğe meyyaldirler.

İşte böyle, o halde uyuyan paşayı uyandırmamalı?)
Bu ne demekti, kim bilir?

Konferansta Yunan murahhası rey sahibi değildi. Bu hal Yunanlıları çok sinirlendirmiş, fakat düveli muazzamaya fartı itimatları hasabile gene coşturmamıştı.

Böyle olmakla beraber birinci celseden sonra Yunan murahhası içtimalarda hazır bulunmak istemedi.

Konferans da çok uzun sürmedi. Birkaç celse.... ve mesele zaten pek karışık bir halde değil, herkesin gözü önünde cereyan edip durmuş bir hal.

Ve karar, Yunanlıların memul ettiklerinin tamamile hilâfına olarak lehimize çıktı.

Bu bahse, o vakitki Osmanlı devletinin vaziyetini olduğu gibi görebilmek için bir kaç satır daha ilâve etmek zarureti vardır:

Konferans şu kararı vererek dağıldı:

1869 Kânunusanisinin on altıncı günü Pariste düveli muazzama süferasının Osmanlı-Yunan devletleri arasında tehaddüs eden nizamı faslına dair imza ettikleri ilânname Yunan devletine tebliğ olunmak üzere kont (Valfski) nin oğlu ile Atınaya gönderilmiştir.

Asıl ilânname matbuata verilmemişti. O vakit bu

âdet yoktu, fakat Fransızca (Endepandans) gazetesi bu vesikayı ele geçirmiş ve derhal neşretmişti.

Vesikada ezcümle deniliyordu ki:

“1869muahedenamesine vaz’ı imza eden devletler, Devleti aliye ile Yunan hükûmetinin inkıtaı münasebatından tevellüt edebilecek mehalikten bihakkin ihtiraz ederek devleteyni müşarünileyha beyninde zuhur eden ihtilâfın teskini hakkında ittifak etmiş ve bu bapta bir konferans akti için Fransa imperatoru nezdinde olan sefirlerine mezuniyet vermişlerdir.

Süferayı müşarünileyhim devleteyn beyninde teati olunan evrakı dikkatle mütalâa eyledikten sonra Yunanistanın gayreti vataniyesi kendisini şaşırtacak bir takım saiklere ittiba ettirerek tarafı Babıâliden 11 kânunuevvel tarihile Yunan hariciye nezaretine tebliğ olunan ültimatomda mesrut şikâyetin vukuuna sebebiyet verdiğinden dolayı bilittifak ızharı teessüf eylediler.

Şurası muhakkaktır ki hukuku ümem kavaidi bir mücavir devlete hücum için hudut fırkaları teşkiline, limanlarda sefain techizine ruhsat vermemek hususuna sair devletler gibi Yunanistanı da icbar eder.

Bundan başka bu mütalâanın gerek düveli selâseyi-hamiyeye ve gerekse Paris muahedesini imza ettiren sair devletlere ilka ettiği efkârı Yunan kabinesinin takbih edemiyeceği dahi malûm olduğunu konferans ilân eder, ki: Yunan devleti, Saltanatı seniye ile olan münasebatında müştereken her devlete ait olan usul ve muamelâta riayet etmek ve Devleti Aliyeyi istikbal için temin ile beraber maziden dolayı vukubulan şikâyet için dahi hoşnut eylemek hususlarile mükelleftir.”

Babıâli, notasındaki çeteler, korsan gemileri ve mu-

haceret meselesi hakkındaki metalibinin terviç edildiği uzun uzadıya Yunanistana bildirilmekte ve bunların ifası Yunanistanın vazifesindendir, denilmektedir. Bu nota Yunanlıların başında bomba gibi patladı. Yine kıyametler koparmağa başladılar.

Fakat Sultan Aziz memnundu. Bilhassa muhaliflerini bu mesele ile işgal ettiği ve onların tasvibini kazandığı için daha çok memnundu. Bir zar atmıştı, ve tutturmuştu.

Londradaki (Hürriyet) gazetesi şöyle yazıyordu:

“Yaşasın Abdülâziz Han! Aferin Babîâli !”.

Bu serlâvhanın altındaki makale şöyle başlıyordu :

“Babîâliye aferin dediğimiz birdenbire acip görünürse de emri tabiidir. Zira biz devletimizin saadetini ol derece arzu ederiz ki onun menfaatine müteallik bir işte velev cüz’î velev savrî olsun hizmet eden düşmanımıza dahi alkışhanı tahsin oluruz.

Girit beliiyesinin ziri zemini tahkire uğradığı gün Osmanlı namı şecaat ittisamı bugün dirildi, kalktı.”

Abdülâziz de, Babîâli de bu ifadeden pek memnun oluyorlardı, Çünkü [Hürriyet] gazetesi ağır başlılığı, temiz, nezih, mühalefeti ile dahilde ve hariçte az zamanda büyük bir mevki tutmuştu. Bilhassa başta Namık Kemal beyin bulunuşu bu gazeteye ayrı bir kıymet veriyordu.

* *

Yunanistan Babîâliye verdiği cevapta yine kaçamak yollara sapmış, binaenaleyh meseleyi [hal] yolundan uzaklaştırmıştı. Babîâli silâh altına aldığı seksen redif taburunu Rumelide lâzım geldiği veçhile yerleştiriyordu.

Ve böylece vaziyetin alacağı yeni şekillere emniyetle intizar ediliyordu.

* * *

Muhalliflerin, bilhassa [Hürriyet] in Başındaki [Yeni Osmanlılar] ın hücum hedefleri Âli paşa idi. Âli paşa ve Fuat paşa.. Onları asla affetmiyorlardı.

“Ağlamazmı bakıp ahvâ-i perişanımıza ”

“Dili canile seven devletini, milletini ”

“Nice zar olmayalım saltanatın haline kim ”

“Ne zamandır çekiyor sadrı Fuat illetini ”

Bazan sarayı, Babîâliyi tamamen unuturlar, fakat bu iki paşayı asla ellerinden bırakmazlardı. Fuat paşa Avrupada vefat edince, karşılarında yalnız Âli paşa kalmıştı. “Şimdiye kadar kuvvei müstakillei saltanatı-seniye Ali ve Fuat paşa beyninde müştereken istimal olunurken Fuat paşanın vefatı vukuile münferiden ve munhasiren tahtı saltanatı istilâ eyledi,

Eğerçi tagallübte daha Damat İbrahim paşa mertebesine çıkamadıysa da dede Halit efendi raddesini fersah fersah geçti.

.

Devlet bu zatların eline düşmezden evvel bir akçe deyni haricîsi yoktu. Şimdi yüz milyon lira kadar haricî ve dahilî borca girip varidatının hemen hemen nısfını bunların faiz ve resülmallarına veriyor.

Ulah ve Buğdan kaymakamları devletin emir ve intihabile nasp olunurken bu zatların himmetile iki memleket birleştirilip idaresi bir ecnebi prens eline verildi. Sırp ve Karadağ prensleri dahi idarei müstakille kes-

pettiler. Velhasıl devletimizin şu üç kıta üzerinde olan hukuku yalnız lâfızda kâh her biri Rusya devletinin polotikasına girdiler. Bu zatlar Belgratta ve ona tabi kalelerde sakin islâm familyalarına emlâklerini terk ile hicret ettirdiler. Ve bu emlâkin tazminatını Sırlardan alıp eshabına verileceğini resmen taahhüt ettiler.

Alamadılar, veremediler...

Şam vakasında Fuat paşanın ve Giritte de Âli paşanın gördükleri hizmetler ise herkesin malûmu olduğundan ve Cebeli Lübnan, Bulgaristan, Mısır ve Bağdat meseleleri dahi karmakarışık olarak her birinin neticesi ileride ve az zamanda görüleceğinden tafsile hacet yoktur.

Millet için sebkât eden emeklerine gelince bunun adedi ihsasi kabil olamaz!,,

* * *

Londradakiler Babîâlinin ve bilhassa sarayın israfatına ve bu yüzden yaptığı ağır şeraitli istikrazlara çok kızıyorlardı.

(Sosyete ceneral) dan yapılan (125) milyon franklık istikraz parası çoktan erimiş bitmişti. Halbuki taksitler ödenemeyordu. Daha da para lâzımdı, daha çok, pek çok para lâzımdı.

Abdülâziz bu taksit meselesini halletsin ve yeni bir istikraz yapsın diye Sadık efendi isminde birini Parise göndermişti. Sadık efendi Pariste müzakerelere daldı, uğraştı, fakat İstanbul'a gönderdiği haberler hiç te iyi değildi, para veriyorlar fakat şerait çok ağırdı. Keza eski taksitler meselesinde de uyuşmak istiyorlardı, gene şerait pek berbat... Yenir yutulur şey değildi.

Abdülâziz ise gelecek paralara mahsuben Galata sarraflarından, bin kere beter şeraitle küçük küçük istikrazlar yapıyordu.

Bir taraftan nafia nazırı Davut paşayı da Avrupaya göndermişti. O da istikraz yapacaktı. Rumeli hattının İstanbul-Belgırat kısmını yakmak için para bulacaktı.

Davut paşa Viyanada bir iş göremeyince, kalktı parise gitti. Sadık efendi ile elele vereceklerdi. Fakat tali Sadık efendiye güler yüz gösterdi ve Davut paşanın muavenetine hacet kalmadan (150) milyon franklık bir istikraz yapmağa muvaffak oldu. Abdülâziz bu haberi alınca geniş bir nefes aldı ve derhal Sadık efendiyi, rütbei bâlâ tevcih ederek, maliye nazırı nasbetti.

Yeni istikraz gene (sosyete ceneral) ile İstanbul sarraflarından Tobini'den yapıyordu. Maliye hazinesi bu parayı beş seneden sonra dört taksitte verecek ve yüzde on iki buçuk faiz kabul edecekti.

Karşılık olarak da Tuna, Edirne, Selânik âşarı ile ağnam rüsumu kumpanyaya teslim olunacaktı.

Bu para beş sene sonra nasıl ödenecekti ?

O kolay iş ! Yeni bir istikraz, en kolay yol değilmi?

Çünkü yalnız Tuna, Edirne, Selânik âşarı mı var? Koskoca İmperatorluğun daha neleri neleri vardı. Şimdi para bulundu ya! Bu kâfi. Üst tarafı şimdi düşünülecek iş değil.

Londradakiler, (Yeni Osmanlılar) bu vaziyet karşısında kıyametler koparıyorlardı.

Nihayet (Yeni Osmanlılar) hücumlarını, ithamlarını, şikâyetlerini şu şekilde hülâsa ediyorlardı:

" Bu gün devletin bulunduğu hali izmihlâli inkâra hiç bir âkil için mecal yoktur. Biz diyoruz ki, devleti

zülum harap ediyor. Hükûmet ise kendisinin ıslahata sayinden bahsederek muterizlerin ifadatını garaz ve ya muhalât ile uğraşmağa hamlediyor.

Güzel... Fakat devletin mebdei ıslahat olarak umunun gözüne soktuğu şey (Vilâyetler nizamnamesi) ve onun mahasinince delili Tuna vilâyeti değil miydi? İcraatı mezkûre ise Mithat paşanın eseri idi, Mithat paşa bu nizamname olmasaydı bile gittiği yerde o şeyleri yapacaktı. Çünkü büyük adamdır.

Öyle olduğu halde bile Mithat paşayı neden Tuna-da bırakmadılar, sonra tanzimi kavanin için şûrayı devlet yapıldı, riyasete gene Mithat paşa getirildi. Fakat daha bir iş görmesine meydan bırakılmadan Bağdata kadar gönderildi.

Niçin?

Terakkiyatı asriye ve terbiyei umumiye hahişten bahsediliyor. Halbuki muarifimizin bu günkü bütçesi hafiyelerin, İstanbul zaptiyesinin tahsisatının bile dundadır. Bu tahsisat ile mi maarif ıslah edilecek?

Vucudu memlekete arız olan ileli mühlikenin en âcili maliyenin halidir. Mülk rehin ederek ve sırf dolandırıcıkârı faizler, komisyonlar vererek borç alıyoruz.

Niçin?

İdarei hazıranın en büyük marifeti olmak üzere mülkümüzde mevcut olan akvam arasında müsavatı umumiyei tesis ettiğimizden bahsedip duruyoruz. Biz asker veriyoruz, hıristiyanlar vermiyorlar. Bu nebiçim müsavat?

İstanbul kodamanları, eazımıkiram hazaratı, maaşları tedahüle kalsa bile nihayet dört beş aylıkları kalıyor, fazlası yok, halbuki Giritte düşmana karşı göğüs veren askerin elli aylığı tedahülde kalıyor, elli aylık bu, elli aylık...

Niçin?

(Yeni Osmanlılar) Avrupadaı. saray ve Babıâliye ağır ağır, fakat bila fasıla oklarını atmakta devam ediyorlardı.

İstanbulda da aynı hedefe karşı sessiz, hesaplı bir faaliyet yok değildi.

Fakat saray kendi hava ve hevesinde idi; para ve paranın olaştırdığı zevk ve sefa... Bu arada vatan ve hürriyet için uzak ve yakınlardan kopan feryatlar istidat heyûlâsının kulağına bile erişmiyor gibi idi.

Garip bir zihniyet

İstanbulda ise o sırada (Kurye Doryan) gazetesi ile (Latürki) gazetesi arasında şiddetli bir münakaşa başlamıştı.

Münakaşanın mevzuu şu idi: Her iki tarafta [usulü meşveret] tavsiye etmekte diğerinden evvel davrandığını iddia ediyordu.

İstanbulda birde [Jurnal de Konstantinol] isminde bir gazete vardı. Müsyö Deloue isminde biri İstanbula geldi ve bu gazetenin başına geçerek adını [Latürki] ye tahvil etti. Ve derhal kemali casaretle [usulü meşveret] den bahseden ve bu usulü tavsiye eden hararetli makaleler yazmağa başladı.

[Kurye Doryan] gazetesi de bu bahse daldı, işte böylece [Ben daha evvel bundan bahsettim] münakaşası başladı.

Asıl garibi saray bu işe ses çıkarmıyordu, yahut çıkaramıyordu. Hattâ [Latürki] gazetesine Babıâlinin mürevvici efkârı nazarile bakanlar bile vardı. Belki de öyle idi.

Tuhaf değil mi?

Türkçe bir gazete [Millet meclisi] [Meclisi mebusan]

[Uslü meşveret] sözlerini hattâ ağzına alamazken, ve böyle şeylerden bahseden hariçteki gazeteler bile bir mikrop imiş gibi Türkiyeye sokulmazken, payitahtın göbeğinde çıkan fransızca gazeteler açıkça bu bahsı yapıyorlar ve memlekete [usulü meşveret] tavsiye ediyorlardı.

Sarayın, Babıâlinin âdeta tasvip eder gibi susuşu ise çok garip bir zihniyet ifade etmiyor mı idi?

Londurada bu vaziyete seyirci olan [Yeni Osmanlılar] şaşırmış kalmışlardı. Kemal bey bu fransızca gazeteleri önüne koymuş, Pariste çıkan hürriyetperver bir gazetenin lisanından farksız hürriyet ve meşrutiyetten, hem de İstanbulda, böyle açıkça bahseden bu vesikalar karşısında şaşırmış kalmıştı. Bir hayli düşünmüş, düşünmüş ve demişti ki:

- Burada ne duruyoruz artık, kalkıp İstanbula gidelim ve orada bir fransızca gazete neşredelim, en kestirme yol bu değil mi?

Gülüşmüşlerdi.

Bu gülüşte bir hayli de istihza mündemiç değil mi?

Koca saray, koca Babıâli...!

Daha o vakit her hangi bir ecnebinin, Türk yurdunda, hattâ hürriyet bahsında, bir öz türke nazaran ne derece nisbetsiz, hudutsuz imtiyaz sahibi olduğunu gösteren bu küçük hadise bile bugünkü neslin ibret ve hayretle dikkat edeceği bir noktadır.

Abdülhamit ile karşı karşıya

Sultan Azizin nasıl tahtından uzaklaştırıldığı ve nihayet nasıl vefat ettiği kadar, sultan Murat devri de şimdiye kadar bütün teferrüatına kadar doğru, yanlış gazetelerde, kitaplarda, mecmualarda, bilhassa son birkaç sane zarfında, günün modası şeklinde karie yorgun-

luk verecek tarzda uzatılmış durulmuştur.

Fakat asıl bu devirden sonradır ki, Abdülhamidin tahta çıkışı ile [devri istibdat] bütün azametile[!]başlar.

* *

Abdülhamit tahta çıkınca etrafına evvelâ damat Mahmut, küçük Sait ve İngiliz Sait paşaları aldı. En çok itimadı bu zevata idi.

Esasen daha vaziyete hâkim değildi. Velihtliği zamanında vakıa ahvali muntazaman takipten, günü gününe vaziyeti göz önünde bulundurmaktan uzak bulunmuyordu. Fakat, nede olsa böyle bu kadar çabuk muradına ereceğini pek kestirmedeğinden pek hazırlıklı değildi, acemi idi de dinebilir, bu sebeple eldeki unsurlardan şöyle gelişi güzel istifade etmekten başka, yapacak bir şey bulunmadığına hükmetti.

Mithat paşa, Abdülhamit nazarında mimlenmişti. Fakat ne olursa olsun gene paşadan çekiniyordu, çünkü biliyordu ki, paşa yalnız değildir. Arkasında, etrafında [Mithat paşa fırkası] dedikleri münevver bir kütle vardır. Küçük, henüz pek büyümemiş, fakat her halde münevver ve binaenaleyh tehlikeli bir kütle. Bu sebeple Mithat paşayı büsbütün uzaklaştırmak, yanından atmak işine gelmedi, bilâkis ona zahiri bir itimat ve muhabbet göstermeği tercih etti.

Bu düşünce ilc hattihümayunun tahririni Mithat paşaya havale etti. Mithat paşanın yazdığı hattihümayun memleketin bütün ihtiyacatı nazarı dikkate alınarak hazırlanmıştı. Bittabi bu yazı ile idarei hükûmetin tamamile bir idarei meşruta suretinde olacağı, vadolunuyordu. Onun bu vadi kuvvetli, sarıh, her türlü şek ve şüpheyi bertaraf edebilecek, memleketteki ve haricteki bütün ahrarın beklediği vaitti. Abdülhamit hattı oku-

du, yanında alakoydu ve kim bilir ne kadar uykusu kaçarak, kaç defa tekrar tekrar okudu .

İşte Abdülhamit ile Mithat paşa arasındaki ilk ihtilâf sebebi bu hattır, böyle daha ilk temasta, ilk işte, ilk günlerde ihtilâf, hem de esaslı bir ihtilâf doğmuştu. Çünkü ne Abdülhamit usul ve idarei meşrutaya yanaşabilirdi, ne de Mithat paşa bundan vazgeçebilirdi.

Bir kenara atılan Mithat paşa [hattı] kimseye gösterilmedi. Yeni hattın tahriri, Ceydet paşaya havale edildi. Ve bu hatta yine bazı tadilât ile kabul edildi.

Culûsun on ikinci günü merasimle okunan ve ilân edilen bu hattihümayunda icraat ve ıslahattan pek sathî bir surette bahsediliyor , ileride açılacağı vadedilen [meclis] hakkında ise esaslı hiç bir malumat verilmiyor, bir kelime ile [ahrarın] ağzına bir parmak bal çalınıyordu. Bittabi kimse bu oyuna aldanmadı. Ummî boşnutsuzluk baş gösterdi.

Mithat paşa zaten, Abdülhamitten, fazla bir şey beklemiyordu. Biat günü onu görenler, renginin sararmış, çehresinin çatılmış, her halile ademi memnuniyetini izhar eden bir vaziyette olduğunu anlıyorlardı.

Bir müddet sonra vadedilen (kanunuesası) nin tanzimi meselesi ortaya çıktı. Abdülhamit, ismi (kanunuesası), fakat mühteviyatı itibarile, onu, istediği gibi icrayı hükûmette serbest. tamamille serbest bırakacak bir şey istiyordu. Mithat paşanın yazdığı kanunuesasıyi beğenmedi, Ve paşaya (mektum) kalması kaydı ve kendi noktai nazarına göre (usul ve istidadı memlekete muvafık olmıyan şeylerin) islâh ve tâdili talebile kanunu şu mektupla iade eyledi:

Veziri sadakatsemirim Mithat paşa

Mingayri resm huzurumuza taktim ettiğiniz kanunu-

esasî lâyihası manzurumuz oldu. Bunun ahkâmı şamile sinde usul ve istidadı memlekete muvafık olmıyan şeyler görülmüştür. Efkârımız memleketin temini istikbaline kifayet edecek bir idarei sahiha vaz'ına masruf olduğundan bu bapta ibraz olunacak mesai baisi taktirimiz olur. Kaldıki ittihaz olunacak tanzimatı cedidede tebamızın ihtiyacatının hukuku hükûmetle telifi dahi aazı makasidımızdı, Benaberin lâyihai mezkûre havassı vükelâmız beyninde bizzikir esası mezkûre göre tadil olunmak matlubum olduğunu tebliği selâmımla sadırazamımıza ifade ve işbu emrimizi dahi irae edesiniz. Her halde emir ve maksadımıza göre âsarı rüuyyetmendi ibraz eylemeniz hamiyet müslümenizden memul ve işbu emrimizin sadırazamımız beyninizde mektum kalması matlubumdur.

9 Zilkade 93 **ABDÜLHAMİT**

Mithat paşanın yazdığı kanunu esasi, bir hayli tadelâtla 12 kânunuevvel 1293 te Babıâlide büyük merasimle ilân olundu.

Mithat paşa bu eserini de karma karışık, bütün kuvvetini, asıl ruhunu ve canını kaybetmiş bir şekilde görünce kızdı. Abdülhamit paşanın ve paşa fırkasının hoşnutsuzluğunu gayet iyi anlıyordu. Fakat ne olursa olsun kuvvet ve kudretinden bir şey kaybetmek istemiyordu. Onun bütün arzusu imperatorluk tahtında keyfemayeşa hüküm sürmek idi. Yaradılış itibarile başka türlü düşünemez, başka türlü hareket edemezdi.

Etraftaki memnuniyetsizliği, dedikoduları görünce hafiyelik usulünü ihdas yeniden etti. Korku onu artık sarmıştı. Herkesi kendine düşman biliyordu. Bu korku onu Beşiktaş sarayından yıldıza sürükledi. Yıldız İstanbul ortasında ayrı bir memleket, ayrı ve mahfuz bir kale

metruk bir ada gibi idi. Öyle olduğu halde, bir müddet sonra kendini orada bile kâfi derece tahtı emniyette göremedi.

Hafiyelik alıp yürümüştü, bu yüzden kolayca mevkî ve servet sahibi olanları gören bir çok düşkünler, hemen o yola sapmışlardı. Babasını jurnal eden evlâtlar, kardeşini ele veren kardeşler vardı, dost dostundan emin olamaz bir hale gelmişti.

Abdülhamit sağdan soldan yağan jurnalların bir çoğunun sırf göze girmek, bir şeyler koparmak için uydurulmuş olduklarını bildiği halde, vesvese ve vehimden kurtulamadığı için gene onlara bir ehemmiyet veriyordu.

Çok defa en yakınlarına ;

— Ne yapayım, bu illetten kurtulamıyorum, istediğim halde elimde değil, bir türlü vehimden kendimi sıyıramıyorum, derdi.

Fakat bu itiraf, onu affettirmeğe kifayet edemez ! Bir millet, otuz üç sene çektiği azabı, sebebi hir müstebedin vohim ve vesveseside olsa, asla affedemez !

MİTHAT PAŞA

Mithat paşa, o ayrı bir dertti ! Abdülhamit vakıa müteredditti, fakat bu tereddüt çok sürmedi, etrafın teşvik, âdeta tazyikî, Abdülhamit te paşaya karşı zaten mevcut olan buğuz ve kini görüklemişti.

294 senesi kânunusanisinin yirmi dördüncü pazar ertesi günü sadırazam Mithat paşa sabahleyin birdenbire, alelâcele saraya çağırıldı.

Mithut paşa kendisinden iş sorulacağı, iş isteneceğini zannederken, ona:

— Mührü sadareti derhal teslim ediniz, dediler.

Paşa mütehayyir, cebinden mühür kesesini çıkarı-

yor ve uzatıyor. "İzzettin ,, vapuru çoktan hazırlanmış, Dolmabahçe önünde bekliyor.

Mithat paşaya;

– Buyurunuz, diyorlar,

– Nereye?

Cevap yok,

– Buyurunuz. Vapur hazır!

Paşa görüyor ki çare yok, kararlarikat'î, gidiyor, fakat nereye götürüleceğini bile bilmiyor, söylemiyorlar ;

– Bari diyor, bir kere evime uğrayayım, çoluk çocuğumla vedalaşayım.

– Hayır,

– Onları buraya çağırınız, bir veda, yalnız bir veda...

– Olamaz...

Mithat paşa mütevekkil yürüyor, yanında yaverler muhafızlar... o dakikaya kadar uykusunu, rahatını, huzurunu terkederek, devlet ve memleketin maruz kaldığı binbir tehlikeyi bertaraf etmek için didişen, uğraşan, çabalayan ve gayesine irişmek üzere olduğunu hissederek biraz müsterih ve mes'ut olan koca ihtiyar, şimdi bütün eserinin tarumar olduğunu, hazırladığı şeylerin kim bilir hangi naehillere bırakılacağını düşünerek ve yalnız bu düşünce ile müteellim..

Sarayda biraz evvel azlini haber vermeğe gelen mabeyin feriki Sait paşaya bu işlerin sebebini soruyor, bu nazik zamanda neden iş başından uzaklaştırıldığını anlamak istiyor.

Sait paşa Abdülhamide gidiyor ve ondan aldığı cevabı getiriyor: Kanunuesasinin 113 üncü maddesi mucibince suihalleri zaptiye nezaretinin tahkikatile tahakkuk edenlerin hariç memalike nefi ve teb'itlerine Padişahın

kanunen hakkı vardır !. Sait paşa zabtiye nazırı Ömer Fevzi paşanın mührile mühürlenmiş iki jurnalı uzatıyor.

Mithat paşa jurnallara bakıyor. Bu jurnallar bir gün evvelki tarihi taşıyorlar. Biri Beyoğlunda bir gazinoda Tophane mülâzimlerinden birinin, bir arkadaşına Mithat paşanın diktatör olacağını söylerken işitmiş olduğunun hikâyesi, ötekide aşağı yukarı aynı şey, ve her biri ikişer üçer satırlık... İşte bir sadırazam hemde Mithat paşa gibi bir baş böyle sudan iki jurnal ile tebit ediliyordu. Mithat paşa ses çıkarmamıştı.

Oradan çıkarken Sait paşa tekrar geliyor, ve padişahın selâmile beraber, yakında yine İstanbul'a getireceği hakkında sadır olan iradei seniye'yi tabşir ediyor.

Mithat paşa artık dayanamıyor:

Teessüf ederim ki, diyor, İstanbul'a avdetimde ne şevketlü efendimizi bu saraylarda ve nede mülkü yerinde göremeyeceğim. Yapılan hataların o vakit derecesi anlaşılacaktır. Fakat telâfiimafat mümkün olmayacaktır bunların aynile ve tamamilen huzuru şahane arzını rica ederim.

* *

Halkın Mithat paşaya muhabbeti çoktu. Bunn için saray bu teb'it işine başka bir renk vermek istiyor, ve o günkü gazetelerde Mithat paşanın hiyanetine mütalallik evrakı tutulmuş ve azil ve nefyi bunun üzerine vuku bulmuş olduğu ilân ediliyordu.

Halk bnnun bir yalan olduğunu anlamıyor değil.

Fakat istibdattan gözü yılmaya başlamış olan halk hiç ses çıkaramamıştı.

* *

İzzettin vapuru paşayı Brendizi'ye götürüyor. Paşa oradan Napoliye, bir müddet sonra İspanyaya gidi-

yor, ispanyada iki ay kadar eski sarayları, Endülüsü geziyor.

O sırada Rusya ilânıharp ediyor. Harp fena gidiyor. Meclisi mebusan, Abdülhamîdin bir emrile dağıtılıyor.

Mithat paşa belki bir iş görebilirim diye Londraya gidiyor. Orada bir çok İngiliz ricalile temas ediyor. Babîâli lehine İngilizlerin muzaheretini temine çalışıyor. Parise, Paristen Viyanaya hareket ediyor. Ve oradan saraya şu telgrafı çekiyor :

“Londrada ikametim esnasında bütün kuvvei âcızanemi devletin menafii, hükûmeti metbuamın şan ve haysiyeti ile mütenasip bir sulhun aktı hususunda çalıştım. Bu bapta bazı netayici haseneye muvaffakiyetimden dolayı müftehirim. Şimdi Viyanada bulunduğum cihetle aynı hattuhareketi takip etmeği arzu ediyorum. Teşebbüsat ve icraatımın tasvibi âlîi cenabı padişahiye mukarin bulunması bittabi elzem olmakla bu bapta zatı hazreti padişahinin amali seniyeleri ve hükûmetin takip ettiği hattı hareketin âcizlerince az çok malumiyeti husulü umure hâdim olacağından tebligini arzu eder bulunduğumuz buhranı idare içinde tevdi olunacak her vazifenin vus'u iktidarım dahilinde ifasını mal'iftihar kabule mecbur olduğumu arzederim.

MİTHAT

Cevaba intizar ederken Viyanada teşebbüsatta bulunmuş, bir çok faideli işler görmüş ise de, ona salâhiyet veren müsbet bir cevap alamayınca her iş yüzüstü kalmıştır.

Fakat Mithat peşa gene boş durmuyor.

Mithat paşa Avrupa efkârıumumiyesini ve ricalini lehimize celp için Fransızca, İngilizce risaleler tap ve tevzi ettiriyor, mütemadiyen çalışıyor.

Saray bu faaliyetin farkındadır. Fakat bir iş görse, (Mithat paşa yaptı) diyecekler diye çekiniyor. En nazik bir zamanda devlet menfaati bu derece ihmal edilebilir mi? bu sorunun cevabını tarih versin!

Bir gün, Londra sefiri Mosorus paşa, Mithat paşaya (Mazharı affı âli olduğunu) ve şimdilik ailesile birlikte Giritte, Hanyada oturması tensip edildiğini bildirmiştir. Abdülhamit, Mithat paşaya para da gönderiyor, bir taraftan da ailesi İstanbuldan Giride müteveccihen yola çıkarılıyordu.

Mithat paşa Londradan Giride hareket ediyor, ailesi de oraya geliyor.

Şimdi paşanın düşündüğü, yeniden yuvasını kurduğu Hanya'da, sâkin, asude bir hayat yaşamak, kitaplarla başbaşa son günlerini geçirmekti.

Bir müddet böyle oturuyor. Fakat bu, çok sürmüyor; İki ay sonra tepeden iner gibi bir irade ile Suriyeye vali oluyor. Bu memuriyeti kabul etmek istemiyen paşaya İstanbuldan saray mensubini mektuplar yazarak bu tayinin sırf padişahın bir eseri teveccühü oduğunu, zinhar reddetmemesini bildiriyorlar.

Paşa yeni bir mesele çıkarmamak için Suriyeye gidiyor. Orada da rahat yok, oradan Aydın valisi oluyor. İzmirle hareket ediyor. Fakat İstanbul paşa aleyhinde çorap örmekte berdevamdır.

MİTHAT PAŞA NASIL YAKALANDI VE NASIL BOĞULDU ?

1296 senesi mayısının dördüncü salı gecesi... Mithat paşa İzmir hükümet konağındaki harem dairesinin yatak odasında uykuda.

Paşayı uyandırıyorlar, ve zaten paşa aleyhinde bulunan yaveri Hüsnü beyin çıkıp kışlaya gittiğini, ma-

beyinden gelen telgraf üzerine kışlada bir tabur niza-miye ve iki tabur redif askerinin silâh altına alınarak hükûmet konağını basacaklarını ve paşayı tutacaklarını adamları haber veriyorlar. Paşa evvelâ inanmıyor. Hiç bir günahı yok, olsa bile çoluk çocuğu arasında uyuyan ihtiyar bir adamın tutulması için iki bin müsellâh askere ne lüzum var? Bu işi iki kişi, hatta bir kişi bile görebilir. İnanmıyor ama, kalkıyor, düşünüyor. Kışla hükûmet konağının karşısındadır.

Pencereden bakıyor.

Hayret içinde, olduğu yerde kalıyor. Filhakika kışlada bir faaliyet var. Asker, zabitler, gidip geliyorlar, hazırlanıyorlar..

Paşa, nihayet, bir suikast... hükmünü veriyor.

Feci bir suikast. Belki de yalnız kendisine değil, bütün ailesine karşı bir suikast. Derhal giyiniyor ve arka kapıdan sokağa çıkıyor. Uyku sersemliği ile bir müddet sokakta öylece duruyor. Bu ânî hareket, bu baskın hiç düşünmediği, tasavvur etmediği bir şey!

Şimdi ne yapmak lâzım? Nereye, ne tarafa gidecek?

Birden silâh sesleri başlıyor.

Kurşunlar yakınlara düşüyor...

Paşa sokakta, karanlık sokakta yapıyılmaz, mütereddit, henüz ne yapmak lâzım geldiğini tayin edememiş..

Nihayet bir arabaya atlıyor:

— Frenk mahallesine!

Araba İzmirin iri taşlı kaldırımları üzerinde seke seke, sallana sallana ilerliyor.

Tam Fransız konsoloshanesinin önünden geçerken birdenbire, ânî bir kararla:

- Dur, diyor.

Arabadan iniyor ve Fransız konsoloshanesine giriyor.

Ötede Kışlada toplanan asker, bir kale muhasara eder gibi hükümet konağını sarıyor. Zaten plânlar evvelce hazırlanmış.

İstipdat adamları içeriye girip soruyorlar:

- Paşa nerede ?

- Nerede vali paşa ?

Gözler fırıl fırıl dönüyor. Fakat paşa yok !

Kadınlar , paşanın biraz evvel sokağa çıktığını söylüyorlar. Kim inanır ?!

Önde Hilmi paşa, arkasında Mithat paşanın yaveri Hüsnü bey odaları aramağa başlıyorlar.

Paşanın karyolasının altı, üstü, odanın her tarafı kanapelerin altları, dolaplar, sandıklar, yükler, tavan araları, mutfak, kiler, her taraf, her köşe, her delik aranıyor.

Paşa yok !

O vakit, bu, şikârını kaçırmış suratlara bir hüzün çöküyor. Deminki kahramanlar şimdi birer cellât gibi ev halkına saldırıyorlar. Tazyike başlıyorlar: Belki böylece paşanın izi bulunur. Bu da faide vermiyor. nihayet işi anlıyorlar.

— Paşa Fransız konsoloshanesinde imiş!

* *

Gece bitiyor, sabah başlıyor.

İzmirde bütün konoloslar Fransız konsoloshanesinde toplanıyorlar. Hepsi hayrettedirler. Dünyanın hiç bir tarafında buna benzer bir iş ne görmüşler, ne işitmişlerdir.

Mithat paşaya hürmetleri vardır, onun ne kıratta bir adam olduğunu biliyorlar.

Paşa ile uzun uzadıya görüşüyorlar ve gidiyorlar.

Kışlaya dönenler tabii vaziyeti olduğu gibi İstanbulbula yazıyorlar. Mithat paşa konsoloshanede işin alacağı şekli bekliyor ve beklerken İstanbuldan, adliye nazırı Cevdet paşadan bir telgraf alıyor. Gevdet paşa [tarafı şahaneden bir vilâyet valisi bulunduğunuz halde mingayri memul hükûmeti terk ederek Fransa konsoloshanesine iltica etmeniz mucibi taaccüp ve teessüf olmuştur.] Diye başlayan bu telgrafında [sultan Azizin katli meselesinden dolayı icap edenlerin istintak ve muhakemesi sırasında sizin dahi muhakemeniz lâzım gelip sayei madeletvayei hazreti şahanede hiç kimse hakkında bilâsübut ceza icra olunmak ihtimali olmadığından ve adliye teşkilât ve icraatının isabet ve hakaniyeti Avrupa devletlerinin dahi musaddakı bulunduğundan hemen adliye memurlarına teslim olmanız lâzım gelir] diyor.

Paşa, bu telgrafi okuyunca:

– Suphanallah, bu nasıl acaip davet ve ne garip kanunu adalettir, diyor.

Mithat paşa, İstanbula, adliye nazırına cevap veriyor:

[Abdülâzizin katli maddesi makamı resmiden henüz şimdi işittiğim bir söz olup her ne ise, madam ki böyle bir davâ varmış ve bize dahi taalluk etmiştir, davet ve muhakeme için bir kaidei umumiye varken asker sevkile bu derece bir muamele ve şiddet icresina mecburiyet neydi? Bu işe dair bir sual vuku buldu da cevabını vermedim, yoksa muhakemeye davet olundum da imtina mı eyledim?] dedikten sonra [muhakeme maddesi benim de istediğim şeydir. Fakat şu vukuat üzerine emniyetim kalmadığı cihetle hayat ve

namusuma halel gelmemek ve edilecek muhakeme ale-ni olmak şartı temin olunur ise muhakemeye hazırım] diye bitiriyor.

Cevdet paşa, hususî bir vapurla İzmir'e bir heyeti istintakiye gönderildiğini yazıyor.

Mithat paşa iki gece kaldıktan sonra, perşembe günü konsolashaneye gelen Hilmi paşa ile birlikte kışla-ya gidiyor ve böylece tekrar istibdadın eline düşmüş oluyor. Paşayı, limanda bekliyen [İstanbul] vapuruna bindiriyorlar.

Abdülhamit Mithat paşayı getiren vapurun İstanbul'a gece yarısı gelmesini istiyor. Pazar gecesi Dolmabah-çe önünde demir atan vapura iki yaver gelip paşayı Yıldız'a götürüyorlar. Yıldızda Çadır köşkünde Mithat paşaya bir oda hazırlanmıştır.

Odanın kapısında dışından tırnağına kadar müs-elâh boşnak ve arnavut nöbetçiler bekliyor.

Ertesi günü Sururi efendinin riyasetinde bir heyeti istintakiye toplanıyor. Paşayı yolda, vapurdada istin-tak etmişlerdir. Bütün mesele Abdülâziz'in katledildiği ve bu katlin sultan Murad'ın emirle vuku bulduğu ve o zamanki vükelânın bu işte rey ve dahli bulunduğu maddelerindedir.

Mithat paşa diyor ki:

-- Bu işin iki ciheti var. Birisi Abdülâziz'in hal'i di-geri katli meselesidir. Hâl meselesi mülk ve milletin ve devletin selâmeti için umum halkın ittifakile icra olun-muştur. Bunu ispat için mühürlü kâğıdımız yoktur ve olamaz. Fakat asıl senet bu tebeddülü halkın kemali memnuniyetle kabul ve telâkki etmesidir.

Eğer meselenin bu cihetinde şüphe olunan bir yer varsa cülûs günü yalnız Babıseraskeriye biat için gelen

vükelâ, ulema, vüzera vesair erkân ve memurini devletin ve gene o gün Babıseraskerî avlusu ile Beyazıt meydanında toplanan ve sedayı meserretleri âsümana çıkan halkın bir kere daha celp ve davetile halli şüphe edilmek mümkündür. Bunun icrası tekellüflü ve müşkül ise de külfet ve himmeti devlet hesabınra yalan söylemekten ehvendir.

Mithat paşaya dik dik bakıyorlar, sanki [hâlâ o adam, hâlâ uslanmamış..] der gibi bakıyorlar .

O, devam ediyor:

".. Katil meselesine gelince bunun asıl ve esası olmadığı bir tarafa kalsın. Bunda vükelânın yani hal içinde bulunan erkânı devletten birinin cüz'î ve küllî methali olduğuna dair hiç bir kimse tarafından bir söz tefevvüh olunmamışken hal' hususunda bulunmalarından katil dahi etmiş olabileceklerini istidlâl etmek pek yanlış ve fahiş bir suizan ve iftiradır...", Dedikten sonra bu hususta gayet kuvvetli, gayri kabili cerh delâil sayıyor.

İstipdat adamları hepsini dinliyorlar ve cevap veriyorlar :

"--Sultan Abdülâzizin hal'edilmesi cihetile katil ve itlâf edilmiş olması ve bunun da hal'edenler tarafından vuku bulması tabiidir. Zira eslâfte dahi hal'edilen padişahlar katlolunmuştur. Ve bu fi'lin asıl âmiri Sultan Murat olup vükelânın rey ve hareketi onun emrinin infaz ve icrasından ibarettir!,,

İnat, inat değil Abdülhamitten alınan emri infaz !

Mithat paşa gene cevap veriyor, tarihten misaller getiriyor. Avcı Sultan Mehmedin de hal'edilmiş olduğunu, fakat hal'den sonra eceli gelinceye kadar yaşadığını ve nihayet işte sultan Muradın beş sene evvel hal'edildiği halde hâlâ hayatta olduğunu anlatıyor.

Sonra ne kendisinin ne Rüştü paşanın böyle bir cinayete alet olacak kadar akılsız olmadıklarını söylüyor. Fakat kim dinler?

Birden Mithat paşaya soruyorlar:

-- Ya [Nisbetiye] meselesine ne dersiniz?

Nisbetiye meselesi, Nisbetiye.. Nisbetiye... Mithat paşa hiç böyle bir mesele hatırlamıyor..

İzah ediyorlar:

Sultan Murat tahta çıktıktan sonra, cülüsün dördüncü günü kendi kardeşlerinden dördünü itlâf ettirmek için bunlara bir ziyafet tertip etmiştir. Bu ziyafet [Nisbetiye] kasrında hazırlanmıştı. Fakat Abdülhamit işte bir suikat olduğunu anlamış ne kendisi gitmiş ne de kardeşlerini göndermiştir, Bu işte o zamanki vükelânın da dahli vardır!

-- Bu işe ne buyrulur?

Mithat paşa yeni işittiği bu oyunun manasını anlıyor:

-- Sultan Murat, diyor, biraderlerinden bazılarını bir ziyafet vermek istemiş ve davet etmiş.. Bu, her vakit görülen şeylerdir. Bunun bir suikast niyetile olduğu acaba nereden bilinmiştir?

Mithat paşaya; bizzat Sultan Hamit teferrüs ve istidlâl buyurdu. Hattâ Nisbetiye Kasrı civarında bu iş için hazırlanmış olan bazı adamları dahi görmüş olduklarından bunun sıhhati vukuunda şüphe olmadığı... söylüyor.

Mithat paşa bu uydurma vak'aya şaşıyor:

-- Ben, sultan Muradın, biraderlerini taltif ederek zamanı sabıkta çektikleri sui muamelât ve tazyikatın mükâfatını göstermek ve daima kendileriyle birlikte bulunmak niyet ve arzusunda bulunduğunu lisanından işittim.

Dedikten ve böyle bir davetten haberdar olmadığını, hattâ [Nisbetiye] kasrının nerede olduğunu bile bilmediğini söyledikten sonra, böyle bir cinayet işlenmiş olsa idi bütün memleketin bu cinayeti kimin yaptığını derhal anlayarak telin edeceğini, ve böyle, cinayetden maksat eğer saltanatı veliahtsız bırakmak ise, sultan Muradın dört biraderini itlâf ile gene veliahtsız kalmış olmiyacağını, çünkü arkada Muradın başka kardeşleri, Yusuf İzzetin, Mehmet ve Celaleddin ve Şevket efendilerin bulunduğunu anlatıyor, bu haberin pek mantıksız bir şey olduğunu izah ediyor.

Bu müdafaaya cevap veriyorlar:

-- Maksat hanedanı Osmaninin mahvıdır. Ondan sonra bir Cümhuriyet teşkil edilecek ve Sultan Azizin hal'ında bulunan vükelâdan biri reisicümhur olacaktı !

Bununla açıktanaçığa Mithat paşaya [bütün bu cinayetleri sen yapacaktın. Maksadın reisicümhur olmaktadır] diyorlardı. Mithat paşa, koca ihtiyar, onu mahvetmek isteyenlerin yorulmadan, üşenmeden uydurdukları ve ona atfettikleri şeylere madde madde, birer birer kat'î cevaplarını veriyor. Günlerle, sabahtan akşamlara kadar istintaklar devam etmiştir. Sualler daima Abdülhamit tarafından verilirdi.

Abdülhamit istintak yapılan odanın yanındaki odada, kapı arkasından Mithat paşayı dinlerdi.

Hattâ bir gün Mithat paşa aptest bozmak için dışarı çıktığı vakit yandaki odanın kapısı önünde Abdülhamidin adamlarının bekleştiklerini görmüştü.

* *

Mithat paşanın muhakemesi hayli uzun sürmüştür. Bu muhakeme notlarından bazı küçük parçalar ahyo-

rum. Bu parçalar bu tarihî muhakemenin en karakteristik noktalarıdır:

Reis - ittiham mazbatasını okumuşsunuzdur. Ne dersiniz?

Mithat paşa - ittiham mazbatasının yalnız iki mahallini doğru, sahih buldum: Birisi başındaki besmelesi diğeri nihayetindeki tarihidir.

Mithat paşa Merhumun [Abdülâzizin] diri diri defnolunduğunu mazbatada yazıyorsunuz. Keşfeden, muayene eden etibba bunu anlayamamışlar mı?

--Deli Mustafa mıdır, pehlivan mıdır, bir herifin sözile ve iki harem ağası arabın lakırdısile on bir nefer bicürüm zevatı idam etmek mi istiyorsunuz?

Reis Mithat, senin bu söylediğin kelâmlar dahi senin için başkaca bir cinayettir.

Mithat paşa - acaip, siz bizi idam cezasile hükmetmişsiniz. Şimdi fazla olarak bir kabahat ve cinayetimiz daha olursa ölümün üst tarafında başka cezaya mahal olmadığından onları da mezarlarımızın taşlarına yazabilirsiniz. Yoksa müdafaa için bizi söylemekten menedemezsiniz.

Müddeiumumî (ayağa kalkarak) - Mithat paşa burada kanundan bahsediyor. Halbuki kendisi kavani-ni cedidenin hiç birisini kabul etmemiştir. Hattâ geçen gün bir adet usulü muhakeme kanunnamesi istetti, gönderdik. Kitabı yırtıp sobaya atmış, yakmıştır.

Mithat paşa - (Elindeki mevzuubahs kanunnameyi göstererek) Efendi, yakmış olduğumu beyan ettiğiniz kanunname bumudur, şu yalanı irtikâba neden mecbur oldunuz?

Müddeiumumî - Evet budur, lâkin ben ne bileyim, bana öyle söylediler. Hâşa ben yalanı kabul etmem.

Mithat paşa - Yalan söyleyip, yalan olduğunu ikrar edip te yalanı kabul etmem demek başkaca bir yalandır. Ey reis efendi, bu da bizim mezar taşına yazılacak bir cinayet değil ise tevarihe yazılacak bir ibrettir.

Reis - (Mithat paşaya) Cennetmekân Sultan Abdülâzizin şahadetinde sizin dahi rey ve methaliniz sabit olmuştur.

Mithat paşa - Gerçek mi söylüyorsunuz. Öyleyse benim dediğim sözlerin hiç birisini dinlememişsiniz. Bu halde muhakemeye ve sual ve cevaba na hacet vardı?

Reis - Siz de diğerleri gibi amiri mücbir olmak sıfatile müttehemsiniz!

Mithat paşa - ... Hem kanunen amiri mücbir ne demektir?

Reis - Kanunen amiri mücbir tehdidini ikaa kadir olandır. Siz dahi o vaktin hükmünce tehdidinizi ikaa muktedir olduğunuzdan kanunen amiri mücbir addolunursunuz.

Mithat paşa - Bu dediğiniz nasıl kanundur?

Reis - Ceza kanunnamesidir.

Mithat paşa - Teessüf olunur ki siz henüz kanunu bilmiyorsunuz, bu hal ile de bizi muhakemeye çalışıyorsunuz.

Reis - Muhakeme hitam buldu. Müdafaa için diyeceğiniz var ise söylemelisiniz.

Mithat paşa - Ne demek, muhakemeye henüz baş-

ve Mahmut ve Nuri paşaların dahi kanunun kırkbeşinci maddesi hükmünce faili müşterek olduklarına mahkeme hüküm ettiğinden ve bu gün akşam olduğundan cezaları yarın tebliğ olunacaktır. „

Ertesi gün çarşamba.... Öğle üzeri bütün müttehimler mahkemeye getirildi.

Yalnız Mithat paşa yoktu. Mithat paşa karakolda alıkonmuştu,

(.... ve Mahmut, Nudri, Rüştü ve Mithat paşaların dahi kanunun kırk beşinci maddesinde muharrer faili müşterek cezasile kezalik idamlarına... bilittifak karar verildiği) tebliğ edildi.

Mithat paşaya gelince, reis Süruri efendi, (her ne kadar kendisi bu kararın müzâkeresinde bulunmuş ve rey vermiş ise de Mibat paşa ile mukaddema Tuna vilâyetinde sebkât eden bir hadiseden dolayı beyinlerinde münâferet ve husumeti şahsiye olduğundan ona ait olan eczanın tebliği reisi saniye havale alındığını) beyan ile çekilip gitmişti.

Husumeti şahsiyesi olduğunu itiraf ettiği bir adamı nasıl muhakeme etmiştir, nasıl karar ve hüküm vermiştir?

Cezaları tebliğ olunanlar, hemen sehpaye götürülüyorlarmış gibi ve her birinin kolundan ve belinden ikişer kişi sıkı sıkı tutarak ve arkalarından sekizer onar nefer süngülü asker takibederek Yıldızın kapısına kadar ayrı ayrı götürülmüşlerdi. Bu manzarayı Abdülhamit bir kenarda, gizlice pençeresinden seyrediyordu. Fakat ondan ve onun bendegânından başkaları. öteki seyirciler bu çirkin, bu zalim manzaranın karşısında tüylerinin ürperdiğini her halde hissetmişlerdi.

Onlar gittikten sonra mahkeme salonuna Mithat pa-

şayı çıkardılar. Ona da ceza kanununun kırkbeşinci maddesi mucibince idama mahkûm olduğu tebliğ edildi.

Mithat paşa, koca mücahit, büyük hürriyet perver bu hükmü zaten biliyordu. Hiç, fevkalâde bir hadise karşısında kalmış hali yoktu. Sakin, mütevekkil, âdeta müsteriti.

Yalnız :

- Altmış yaşından sonra bakiyei ömrün bundan ziyadesine tahammülü yoktur, dedi.

Mahkemeden çıkıyordu.

Kapının önünde onu son defa görmek üzere toplananlar vardı. Son def'a ve bilhassa idama giden bu ak sakallı, hürriyet babası büyük adamın ne hal aldığı geremek için...

O, sakin kapının önüne çıktı.

Arabanın yanında bir kalabalık vardı. Kalabalığın arasında Gevdet paşa, mahkeme memurları, müddei-umumî ve kurenayı şahaneden Ragıp bey de vardı.

Ragıp bey ki Mithat paşanın en yaman düşmanı, onu ölüme sürükleyenlerin ele başlarından idi. Mithat paşa bir lâhza durdu, gülerek ona seslendi:

- Beyefendi, hayli çalıştınız, sây ve emeğiniz boşa gitmedi. Millet ve Devlete büyük hizmet ettiniz. Eseri-himmetiniz olarak idam cezasile mahkûm olmuşuz.

Burada seyir ve temaşa buyurduğunuz gibi icra esnasında dahi bizzat bulunarak daha ziyade memnun olursunuz !

Arabaya bindi. Arabanın etrafında bir alay müsellâh asker vardı. Doğruca gene Çadır köşküne götürdüler.

Zulme doymayan kin ve gayze bakınız : Mithat paşa idama mahkûm edilmişti. Bu büyük adam, büyük-lüğüne Abdülhamidin bile kani olduğu adam ölecekti.

Hiç olmazsa, bu son bir iki gününde veya saatinde bir lahza rahat bırakılsın. Hayır ona bu da çok görülmüştü.

Bilâkis Mithat paşanın oturduğu Çadır köşkünde, odanın pencereleri altında gece yarısından sonra sabahlara kadar muhafız askerler silâh talimi yapıyorlar, ellerinde tabanca mütemadiyd ateş ediyorlardı.

Yıldız bahçesindeki bu hareket elbette, yalnız Abdülhamidin emrile olabilirdi,

Abdülhamit elbette şöyle düşünüyordu :

- Uyumasın ve mütemadiyen azap çeksinsin!

* *

Mithat paşa Kur'andan, bazen de "Plotark" tan okuyor. Yıldızda içtimalar var. Vükelâ, eski vezirler, eski sadırazamlar toplanıyor. Fakat ne oluyor, ne yapmak istiyorlar, bilen yok.

Mithat paşa bir kitabın kenarına mahkemei temize vereceği istidayı hazırladı ve Abdülhamide gönderdi.

Abdülhamit tüfenkçibaşı Tahir ağa vasıtasile Mithat paşaya şu haberi gönderiyor: "Mahkeme her ne kadar kendilerinin idamlarına hükmetmişse de ben padişahım, af ve merhamet benim elimdedir, Mithat paşa keder etmesin. ,"

Mithat paşa da şu cevabı yolluyor: "Şevketlü efendimizin hüsnüniyatı şahanelerine teşekkür ederim. Fakat benim bakiyei ömrümün tahlisi için, tarafışahane den bu derece teap ve zahmet ihtiyarına değeri ve tahammülü yoktur. Benim dünyada hasbelbeşeriye her nevi kusur ve hatiatla beraber en büyük sermayei iftiharım sözümün, özümün doğruluğudur. Beni vasil olduğum mertebeye isal eden birşey var ise o da bu

istikamettir. Vatan ve devlet ve milletin hisseme düşen hizmetini ifa için hal ve istitaatın derecesine göre kırk beş sene mütemadiyen çalıştım, hevesimi aldım. Benim için hayat ve memat müsavi iken şimdi şu sinnü şeyhuhatta âlemde misâli görülmiyen böyle bir vahşiyane ve gaddarane muameleye uğradıktan sonra her şeyden istikrah ile mevtimi temenni ve tercih etmişimdir. Şu saatte başka emelim yoktur. Çünkü ölecek ve öldürülecek ben değilim, belki şu gördüğünüz cismidir ki et, yağ ve kandan ibaret olup o da ziyade eskiyip harap olduğundan bana lüzumu kalmamıştır. Dünyada mazlum olanlar zalimden haklarını almak için padişaha müracaat ederler. Padişaktan hakkını isteyenler için hakimi mutlak olan Allahı taâlâdan başka merci yoktur.

Sürurî efendinin reis olduğu mahkemenin dünyada istinafı ve mahalli temyizi yok ise mahkemei kübrayı ahiret hepsine kâfidir. Orada arnavut, boşnak ve çerkes gardiyanlar olmayıp, efendimiz dahi bizim gibi yalnız ve çıplak gelecektir. Orada hesabımız görülür, eğer kendileri burasını itikat ederlerse aleyhinde istinaf edeceğimiz davanın dahi nasıl kolay ve çabuk görüleceğini anlarlar. Lâkin mutekit olduklarını zannetmem. Zira ahreti ve adaleti ilâhiyeyi mutekit ve mute'rif olan hir adamın bu derece şeylere cesaret etmiyeceği ve Cenabıhaktan ihtiraz edeceği derkârdır.»

Tahir ağa, bu sözleri doğru ve harfi harfine padişaha söylemişti.

Abdülhamit doğrudan dosdoğruya cevap vermedi, bir kaç gün sonra Mithat paşaya gönderdiği Nuri bey:

- Şevketlü efendimiz umuru âhrete herkesten ziyade mutekit olduklarını size söylemnk üzere bana zih ve irade buyurdular, dedi.

*
*
*

Mithat paşa idam hükmünden sonra üç hafta kadar Çadır köşkünde bekledi. Mahkemei temyiz ne karar verdi, bilmiyordu.

Bir gece gene Nuri bey geldi, onu, gene Abdülhamit gönderiyordu .

Nuri bey, meclisiumumii vükelâda cezaların tahfif edildiğini, nefi suretile bir tarafa gönderileceğini, bir cariyeye ile haremini de beraber götürmesine müsaade edildiğini Mithat paşaya bildirdi ve getirdiği kalem kâğıdı vererek.

- İzmirdeki hareminize mektup yazıp, gönderilmek üzere bana vermeniz irade buyuruldu, dedi.

Mithat başa sordu:

- Peki amma, nereye gideceğiz?

Nuri bey cevap vermedi.

Mithat paşa mektubu yazdı, Nuri beye verdi.

Hükümün tebliğinin otuzuncu günü Mithat paşaya;

- Bu gün hareket ediyorsunuz dediler.

(İzzettin) vapuru yola çıktı. Evellâ Rodosa uğradı, sonra Portsait, Kanal, Süveyiş ve Cidde. Sıcak berbat idi. Mithat paşaya ancak bir saat kadar kamaraşından çıkıp hava almak hakkı verilmişti. O da süngülüler arasında. Kamarası da geminin en sıcak yerinde idi.

Bu kamaranın değiştirilmesini rica ettikçe:

- Bâiradeiseniye bu kamara size tahsis edilmiştir. İrade olmadıkça değiştiremeyiz, diyorlardı.

Mithat paşa, sıcaktan terledikçe çamaşır değiştirmek istiyordu. Çamaşırılarını İstanbulda vermemişlerdi.

Radostan biraz çamaşır almak istediği zaman:

- İradeiseniye olmadıkça alıramayız, dediler.

İradei seniye... İradei seniye, görün nerelere kadar cari !..

MENFADA

Ciddede hep vapurdan çıkarıldılar ve eşraftan (Ömer Nasif) in evine misafir edildiler. Ayrı ayrı odalarda oturuyorlardı, odaların kapularında da süngülüler vardı .

Oradan Taife götürüldüler. Taifte Emir Şerif Abdülmuttalip paşa, Mithat paşayı ve diğer menfileri, bütün nişanlarını takmış, resmî elbisesi arkasında, bir bando muzikâ ve selâm duran askerle karşıladı.

Neden? Niçin?

Mithat paşa bile:

- İcra olunan bu kabul bir muamma olmasile hala halledilemiyerek kalmıştır. diyor.

Mithat paşa Taifte üç seneden fazla kaldı ve bu müddet zarfında Taife geldikleri gün kendilerini resmî elbisesi, nişanları ile, muzika ve alayla istikbal eden Şerif Abdülmuttalip paşanın bir gece üç tabur askerle evinden alınarak süngüler arasında, kışanının bir odasına getirilip hapsedildiğini gördü.

İstipdadın cilveleri !

Şerif, isyan etmekle veya etmek istemekle ittiham ediliyordu .

* *

Üçüncü sene sonunda, Taifin bu pis ve murdar karanlık kışla odasında çilesini dolduran betbaht büyük adam, hastalandı.

Sağ küreğinde bir çiban çıkardı. Doktorlar buna [Şiripençe] dediler. [Doktorlar] denilen şey oradaki bir doktorla bir alaylı cerrah idi.. Mekkedden nisbeten doktora benzeyen birini getirtmek istediler, bütün masrafını verdiler. Cevap bile alamadılar.

سحره باور چکس فحق محمد بن مصطفی بن ابی طالب با آنکه نبی مکی و مدینه
 نبی است سمعیات صفا صبه اولاد اهل بیت نبوت ائمه معصومین علیهم السلام با آنکه با صفت
 و به حکم اگر بنشیند نقیب استیجی که در کس می جسد استیجی بر روی جسد نبی
 سینه با آنکه از جسد اقدس نه نقیب استیجی بر روی که سره با آنکه اهل بیت
 و به جسد جسد محمد و ائمه واسطه صمدی که از آنکه نبی علی بن ابی طالب
 محمد صمدی علی بن ابی طالب ائمه صمدی که از آنکه نبی علی بن ابی طالب
 استیجی که از آنکه نبی علی بن ابی طالب ائمه صمدی که از آنکه نبی علی بن ابی طالب
 و به جسد جسد محمد و ائمه واسطه صمدی که از آنکه نبی علی بن ابی طالب
 اولاد نبی علی بن ابی طالب ائمه صمدی که از آنکه نبی علی بن ابی طالب
 نبی علی بن ابی طالب ائمه صمدی که از آنکه نبی علی بن ابی طالب
 و به جسد جسد محمد و ائمه واسطه صمدی که از آنکه نبی علی بن ابی طالب

در خط از حضرت
 امیر
 حسن علی

محمد بن علی ائمه نبی علی بن ابی طالب ائمه صمدی که از آنکه نبی علی بن ابی طالب
 نبی علی بن ابی طالب ائمه صمدی که از آنکه نبی علی بن ابی طالب
 و به جسد جسد محمد و ائمه واسطه صمدی که از آنکه نبی علی بن ابی طالب
 اولاد نبی علی بن ابی طالب ائمه صمدی که از آنکه نبی علی بن ابی طالب

Yarayı kendi kendilerine tedavi ediyorlardı. Yara iyi oluyordu.. Fakat..

Fakat artık son günler yaklaşmıştı, Mithat paşayı öldüreceklerdi.

Evvelâ zehirlemek istediler. Bir okka zehirli süt verdiler, tencereler zehirlendi, farkına varıldı.

Su içtikleri destiye zehir attılar gene farkına varıldı.

Zehir, kuvvetli olsun diye taburağası İsmail ağa isminde dirayetli, (!) bir zat tarafından bilhassa sipariş edilerek itinâ ile Mısırdan getiriliyordu.

Nihayet bir gün taife yeni gelen ve yeni talimat ile, yeni işler görmeğe geldiği muhakkak olan miralay Lutfi, Mithat paşanın ağası, Arif ağayı yanına çağırdı:

- Mithat paşayı zehirliyeceksin, dedi. Zehir hazırdır. Bu işi yaparsan istediğini vereceğim sana, yapmazsan ölümü göze almahısın, Mithat paşayı öldürürsen sana bin lira var !

Mahmut paşa için başka birini bulurum, istersen o işide sen gör, onun içinde altıyüz altın veririm...

Ve sakınha, bü sözleri ağzından kaçırayım deme, hele başkalarının kulaklarına giderse.. işin haraptır. Arif ağa şimdiye kadar adam öldürmediği için bu işi becermeyeceğini anlattı. Öteki mütemadiyen onu iknaa ça ışıyordu.

Çünkü bu işi Arif ağadan başkası yapamıyacaktı. Paşaların kendi ağalarından başkalarına emniyetleri kalmamıştı, Arif ağa ise her an onların her işlerle meşguldü. Onun için, bu iş beş dakikalık bir işti. Amma istemiyordu, yapamam diyordu.

Şimdi ne olacak?

Biraz dahâ ikna, bir parça daha tazyik...

Arif ağa da kendi kendine düşündü ki, bu işe bi-

raz mütemayil görünmek lâzımdır. Büsbütün reddetmek daha fena olacak.

Öyle göründü, ve kaleye geldiği vakit Mithat paşaya işi anlattı. Yeni gelen bu miralay bir kere olsun muhafazasına memur olduğu paşaları, insanları görmek istememişti. Buda şüpheyi arttıran bir başka sebepti. Kale etrafındaki muhafız askerde çoğaltılmıştı.

Sebep?

* *

Bu gece, kale dışında fazla bir faaliyet var. Süngüler her gecekinden daha çok ve süngüler sanki daha çok parlak. Yatsı vakti, Miralay Lütfinin adamlarından yüzbaşı İbrahim ağa ile üç mülâzım dairede, kendi odalarına, Mithat paşanın hizmetçisi Arif ağayı çağırıyorlar:

- Bu gece Mithat paşanın işini bitireceğiz. Sana zehir verdik, almadın, sözünü tutmadın, sen geceleri paşanın yanında yatıyorsun, bu gece paşanın oda kapısını bize açacaksın. Eğer açmazsan hakkında pek fena olur !

Arif ağa bu müthiş tehdit karşısında asâbı bozulmuşa benziyor. Efendisini, bunca senelik velinimetini öldüreceklerini, bu hususta kendilerine yardım etmesini istiyorlar...

Canilere karşı :

- Ben böyle şey yapamam, diye bağıyor, kapıyı açamam !

Caniler tehdide kalkıyorlar.

Paşalar ve diğer menfiler her akşam, müsaadei seniye üzerine yatsı namazını beraber kılıyorlar , ve na-

mazdan sonra bir müddet birlikte oturuyorlardı. O akşam da namaz bitmiş, saat alaturka üçe gelmişti. Artık herkesin kendi odasına çekilmesi zamanı idi.

Mithat paşa odasına gitmek üzere merdivenleri iniyordu. Arif ağa efendisinin ayak sesini derhal anladı ve avazı çıktığı kadar bağırdı :

- Aman efendim inmeyiniz, sizi bu gece bitirecekler, hep beraber yukarıda oturunuz!. Mithat paşa zaten son günlerin bütün tehlikelerine vakıf.

Derhal yukarı çıktı ve arkadaşlarına mülâki oldu. Onlar yukarıda ne yapacaklarını düşünürlerken bir zabıt meseleyi miralay Lütfiye yetiştirmişti. Artık Ârif ağa başka bir tarafa, kışlanın küçük bir odasına yap yalnız hapsedilmişti.

Şimdi yukarıdakileri teskin ve temin etmek lazımdı.

Mülâzim Muhsin ağa, yukarı, paşaların oturduğu oda-ya çıktı ve :

-- Miralay bey selâm etti, ihtilâttan memnusunuz. Buyurun odalarınıza gideceksiniz, dedi.

Mithat paşa, Mahmut paşa ile birlikte bağırdılar:

-- Buradan bir yere gitmeyiz. Eğer süngü ile çıkarırsanız onu da siz bilirsiniz!

Mülâzim muhsin, sadece:

-- Böyle ifade edeyim mi? dedi.

-- Evet Böylece ifade et!

Çıkıp gitti. Yüzbaşı İbrahim geldi, arkadan binbaşı Bekir sôkûn etti. Paşalar asabî, herşeye hazır, bir heykel gibi duruyorlardı.

Binbaşı, Arif ağadan bahsediyordu :

— Bu çapkın diyordu, söylediği sözünü bilmiyor, buradan kurtulmak için şimdi de bu haltı yedi, ki deniz suyu temizlemez. Müsaade buyurun bunu bir müddet

hapis ve terbiye edeyim!

Mithat paşa sût meselesini daha öteki delilleri saydı ve suikastın artık gizlenemeyecek bir şekil almış olduğunu anlattı

Herif sıkılmadan :

— Şimdiki ha'de böyle bir emir yoktur, maamafi asker olan aldığı emri icrada mazurdur, dedikten sonra:

— Müsterih olunuz ve rahatınıza bakınız diyerek çekildi gitti.

Mithat paşanın ailesine yazdığı son mektup 24 nisan 1300 tarihlidir. O mektuptan şu parçaları alıyorum:

• Bu mektubum ihtimalki son mektubumdur, Zira evvelki iki kıta mektupta tafsil olunduğu veçhile bizim taamlarımızı kesmekten ve mükâtebeye ihtimal kalmamak için kâğıt ve kalemi bütün bütün kaldırıp tazyik altına koymaktan maksat cümlemizi birer birer tesmim ile öldürmek niyetinden münbais olduğu meydana çıktı. Tesebbüs de ettiler.

.....
Bu kadar hücumu karşı artık tahaffuzun hiç medarı olmayıp behemehal bizim için böyle bir suifi'lin zuhuru eseri meczum bulunmuştur.

İhtimalki bu mektubum varmazdan evvel vefat haberimi alırsınız. Bundan dolayı ziyade keder ve teessüf abestir.

İnşaallah cenabıhak günahlarımızın kefaretile mazharı af ve merhamet ederek bir de bu yolda naili şehadet buyurduğu halde bundan büyük nimet olamaz.

Sizin için tevdi ettiğim vasiyetnamenin hülâsası odur ki vefat vukuundan sonra sizin İstanbula avdet etmenize müsaade buyurulur. [1]

[1] Halbuki paşa vefat ettikten sonra da ailesi menfi olarak İzmirde alakonmuştur.

Ve belki maaş dahi verilir. Pek rica ederim cümle-
niz konakta birleşip kardeş gibi hüsnü ünsiyet etmelisiniz,

.
Bakî cümlelerinizi hallâkı bakiye emanet ederim.

Mithat

Mahmut paşa de ailesine yazdığı mektupta artık
şehit edileceklerinde şüphe kalmadığını kaydettikten
sonra, canilerin isimlerini, künyelerini yazmış ve (bu
hainlerden ahımı ve intikamımı almanızı vasiyet ederim)
diye mektubunu bitirmişti.

Son iş olarak ta belki evlât ve ayaline bir fenalık
ederler diye mührünü parçalamıştı.

O gece Arif ağanın haber vermesile öyle geçti. Fakat
ertesi gece...

Miralay Lûtfi, binbaşı Bekir, başkaları ve birçok
müsellâh asker toplanmış, kışlanın dışarısı gene iyice
sarılmıştı. Gece alaturka saat altı buçuğa geliyordu.

Evvelâ Mahmut paşanın hizmetçisi Hacı Şükrü ağa
uykudan uyandırılıp kışlada başka bir odaya kapatıldı.
Her mahpusun oda kapısına iki süngülü kondu.

Mithat paşanın ağası yanından alındığı için Namık
paşa zade Ali bey paşanın yanında yatıyordu.

Herkes uykuda idi, ses yok, seda yoktu. Birden
Mithat paşanın oda kapısı kırıldı ve bir hamlede Namık
paşazade Ali bey dışarı çıkarıldı.

Mithat paşa uyandı, zaten pek derin uykuda değildi.
her an ölüme muntazırdı. Kendisini öldürmeğe gelen-
lere hiç mukabele etmedi, sadece :

Allahtan korkun, dedi.

Ve onlara yapmak istedikleri cinayetin büyüklüğünü
günahını anlatmak istedi. Fakat bu sazleri kimse dinlemedi.

*
* * *

Bundan sonra tekrar Mahmut paşanın odasına girdiler, ellerindeki yağlı ve sabunlu ipi paşanın boynuna takmak için pek çok uğraştılar. Bu esnada paşanın kolunu sopa ile kırdılar ve bu suretle Mahmut paşayı boğdular.

Uydurulan saçma bir raporla da Mithat paşanın (Şir pençe) den vefat ettiği ilân edildi.

Mahmut paşa için de ; Mithat paşadan bir hafta sonra tifodan vefat ettiği,) denild. Hattâ bu yalan, mezar taşlarına bile hâkkedildi.

İLK MECLİSİ MEBUSAN

Abdülhamit, böylece, büyük cinayetlerinden birini daha yaparak, o zamanın hürriyet babasından, büyük Mithat paşadan kurtulmuştu.

Şimdi, vaziyeti tetkik için gözlerimizi bir az geriye çevirelim,

Bir müstebidin , vehim ve vesvesesine kapılarak, keufi ve zevki için nerelere kadar gidebileceğini bir kerre daha göstermekten kendimi alamadığım için malûm olmakla beraber, yine kaydettiğim bu büyük cinayet safhasafha işlenirken memleket ne halde idi, İstanbul'da neler oluyordu ?

Sultan Hamit Mithat paşayı uzaklaştırdıktan sonra, umumî hoşnutsuzluğu gözden kaçırmadı. Hüsnüniyetini, bir Meşrutiyet padişahı olduğunu göstermek için 1877-1294 senesi martının yedisinde, pazartesi günü Beşiktaş sarayında merasimi mahsusa ve bir nutku hümayun ile meclisi mebusanı açtı. 19 mart tarihli Taymis gazetesinin İstanbul muhabiri, bu tarihî sahneyi şöyle anlatıyor :

“Dolmabahçe sarayı hümayununda dünyada misli

gayri mesbuk bir temaşadan şimdi avdet ettim. Zati hazreti hilâfetpenahi Osmanlı parlamentosunu küşat etti. Avrupa gazeteleri muhbirlerinden bazıları ile beraber bende bugün Mabeynihümayuna fırsatı bulmuş idim. Galatadan arabaya atlayıp saraya gittiğim zaman vüzerâ ve ulema ve sair memurin de muvasalât etmekte idiler. Mabeyin başkâtibi Sait paşanın müsaadesile saraya girdim ve beraberimde matbuat dairesi memurlarından biri bulunduğu halde Mabeyin feriki Sait paşanın dairesine gittik.

Biraz sonra saltanat dairesine davet olunduk. Bu daire sarayın en büyük salonu ve şüphesiz benim Avrupa'da meşhudum olan bu misullu devairin en enfes ve âlâsı idi. Dairenin nefasetileberaber çiçekler ve sair tezyinatta mükümmel idi. Fakat hiçbir resim ve levha yoktu. Duvarlar, sütunlar ve kemerler kâmil müzehhep olup yerde de nefis halılar serilmişti. Karşıya altın bir taht konmuş, kırma, gayet büyük ve zarif bir avize asılmıştı.

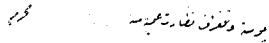
Davetliler bu daireye giriyorlardı. Tirdaran al esvapları ve tüylü külâhları ile sıralanmışlardı.

Bir tarafta vüzerâ, diğer tarafta ulema, bunların başında Şeyhülislâm ve Nakibüleşraf, ve Şerif Hüseyin paşa, karşı tarafta da şurayıdevlet âzası bulunuyorlardı.

Sadırâzam ve vükelâ tahtı hümayuna yakın olup bunların arka tarafında gayri müslim ruhanî reisleri vardı.

Başta İran sefiri olmak üzere bütün sefirlerde orada haardılar.

Nihayat otuz kadar Âyan başlarında reisleri Server paşa, doksan kadar mebusan da reisleri Ahmet Refik

۱۲۸۵
 ۱۲۸۶
 ۱۲۸۷
 ۱۲۸۸
 ۱۲۸۹
 ۱۲۹۰
 ۱۲۹۱
 ۱۲۹۲
 ۱۲۹۳
 ۱۲۹۴
 ۱۲۹۵
 ۱۲۹۶
 ۱۲۹۷
 ۱۲۹۸
 ۱۲۹۹
 ۱۳۰۰
 ۱۳۰۱
 ۱۳۰۲
 ۱۳۰۳
 ۱۳۰۴
 ۱۳۰۵
 ۱۳۰۶
 ۱۳۰۷
 ۱۳۰۸
 ۱۳۰۹
 ۱۳۱۰
 ۱۳۱۱
 ۱۳۱۲
 ۱۳۱۳
 ۱۳۱۴
 ۱۳۱۵
 ۱۳۱۶
 ۱۳۱۷
 ۱۳۱۸
 ۱۳۱۹
 ۱۳۲۰
 ۱۳۲۱
 ۱۳۲۲
 ۱۳۲۳
 ۱۳۲۴
 ۱۳۲۵
 ۱۳۲۶
 ۱۳۲۷
 ۱۳۲۸
 ۱۳۲۹
 ۱۳۳۰
 ۱۳۳۱
 ۱۳۳۲
 ۱۳۳۳
 ۱۳۳۴
 ۱۳۳۵
 ۱۳۳۶
 ۱۳۳۷
 ۱۳۳۸
 ۱۳۳۹
 ۱۳۴۰
 ۱۳۴۱
 ۱۳۴۲
 ۱۳۴۳
 ۱۳۴۴
 ۱۳۴۵
 ۱۳۴۶
 ۱۳۴۷
 ۱۳۴۸
 ۱۳۴۹
 ۱۳۵۰
 ۱۳۵۱
 ۱۳۵۲
 ۱۳۵۳
 ۱۳۵۴
 ۱۳۵۵
 ۱۳۵۶
 ۱۳۵۷
 ۱۳۵۸
 ۱۳۵۹
 ۱۳۶۰
 ۱۳۶۱
 ۱۳۶۲
 ۱۳۶۳
 ۱۳۶۴
 ۱۳۶۵
 ۱۳۶۶
 ۱۳۶۷
 ۱۳۶۸
 ۱۳۶۹
 ۱۳۷۰
 ۱۳۷۱
 ۱۳۷۲
 ۱۳۷۳
 ۱۳۷۴
 ۱۳۷۵
 ۱۳۷۶
 ۱۳۷۷
 ۱۳۷۸
 ۱۳۷۹
 ۱۳۸۰
 ۱۳۸۱
 ۱۳۸۲
 ۱۳۸۳
 ۱۳۸۴
 ۱۳۸۵
 ۱۳۸۶
 ۱۳۸۷
 ۱۳۸۸
 ۱۳۸۹
 ۱۳۹۰
 ۱۳۹۱
 ۱۳۹۲
 ۱۳۹۳
 ۱۳۹۴
 ۱۳۹۵
 ۱۳۹۶
 ۱۳۹۷
 ۱۳۹۸
 ۱۳۹۹
 ۱۴۰۰
 ۱۴۰۱
 ۱۴۰۲
 ۱۴۰۳
 ۱۴۰۴
 ۱۴۰۵
 ۱۴۰۶
 ۱۴۰۷
 ۱۴۰۸
 ۱۴۰۹
 ۱۴۱۰
 ۱۴۱۱
 ۱۴۱۲
 ۱۴۱۳
 ۱۴۱۴
 ۱۴۱۵
 ۱۴۱۶
 ۱۴۱۷
 ۱۴۱۸
 ۱۴۱۹
 ۱۴۲۰
 ۱۴۲۱
 ۱۴۲۲
 ۱۴۲۳
 ۱۴۲۴
 ۱۴۲۵
 ۱۴۲۶
 ۱۴۲۷
 ۱۴۲۸
 ۱۴۲۹
 ۱۴۳۰
 ۱۴۳۱
 ۱۴۳۲
 ۱۴۳۳
 ۱۴۳۴
 ۱۴۳۵
 ۱۴۳۶
 ۱۴۳۷
 ۱۴۳۸
 ۱۴۳۹
 ۱۴۴۰
 ۱۴۴۱
 ۱۴۴۲
 ۱۴۴۳
 ۱۴۴۴
 ۱۴۴۵
 ۱۴۴۶
 ۱۴۴۷
 ۱۴۴۸
 ۱۴۴۹
 ۱۴۵۰
 ۱۴۵۱
 ۱۴۵۲
 ۱۴۵۳
 ۱۴۵۴
 ۱۴۵۵
 ۱۴۵۶
 ۱۴۵۷
 ۱۴۵۸
 ۱۴۵۹
 ۱۴۶۰
 ۱۴۶۱
 ۱۴۶۲
 ۱۴۶۳
 ۱۴۶۴
 ۱۴۶۵
 ۱۴۶۶
 ۱۴۶۷
 ۱۴۶۸
 ۱۴۶۹
 ۱۴۷۰
 ۱۴۷۱
 ۱۴۷۲
 ۱۴۷۳
 ۱۴۷۴
 ۱۴۷۵
 ۱۴۷۶
 ۱۴۷۷
 ۱۴۷۸
 ۱۴۷۹
 ۱۴۸۰
 ۱۴۸۱
 ۱۴۸۲
 ۱۴۸۳
 ۱۴۸۴
 ۱۴۸۵
 ۱۴۸۶
 ۱۴۸۷
 ۱۴۸۸
 ۱۴۸۹
 ۱۴۹۰
 ۱۴۹۱
 ۱۴۹۲
 ۱۴۹۳
 ۱۴۹۴
 ۱۴۹۵
 ۱۴۹۶
 ۱۴۹۷
 ۱۴۹۸
 ۱۴۹۹
 ۱۵۰۰
 ۱۵۰۱
 ۱۵۰۲
 ۱۵۰۳
 ۱۵۰۴
 ۱۵۰۵
 ۱۵۰۶
 ۱۵۰۷
 ۱۵۰۸
 ۱۵۰۹
 ۱۵۱۰
 ۱۵۱۱
 ۱۵۱۲
 ۱۵۱۳
 ۱۵۱۴
 ۱۵۱۵
 ۱۵۱۶
 ۱۵۱۷
 ۱۵۱۸
 ۱۵۱۹
 ۱۵۲۰
 ۱۵۲۱
 ۱۵۲۲
 ۱۵۲۳
 ۱۵۲۴
 ۱۵۲۵
 ۱۵۲۶
 ۱۵۲۷
 ۱۵۲۸
 ۱۵۲۹
 ۱۵۳۰
 ۱۵۳۱
 ۱۵۳۲
 ۱۵۳۳
 ۱۵۳۴
 ۱۵۳۵
 ۱۵۳۶
 ۱۵۳۷
 ۱۵۳۸
 ۱۵۳۹
 ۱۵۴۰
 ۱۵۴۱
 ۱۵۴۲
 ۱۵۴۳
 ۱۵۴۴
 ۱۵۴۵
 ۱۵۴۶
 ۱۵۴۷
 ۱۵۴۸
 ۱۵۴۹
 ۱۵۵۰
 ۱۵۵۱
 ۱۵۵۲
 ۱۵۵۳
 ۱۵۵۴
 ۱۵۵۵
 ۱۵۵۶
 ۱۵۵۷
 ۱۵۵۸
 ۱۵۵۹
 ۱۵۶۰
 ۱۵۶۱
 ۱۵۶۲
 ۱۵۶۳
 ۱۵۶۴
 ۱۵۶۵
 ۱۵۶۶
 ۱۵۶۷
 ۱۵۶۸
 ۱۵۶۹
 ۱۵۷۰
 ۱۵۷۱
 ۱۵۷۲
 ۱۵۷۳
 ۱۵۷۴
 ۱۵۷۵
 ۱۵۷۶
 ۱۵۷۷
 ۱۵۷۸
 ۱۵۷۹
 ۱۵۸۰
 ۱۵۸۱
 ۱۵۸۲
 ۱۵۸۳
 ۱۵۸۴
 ۱۵۸۵
 ۱۵۸۶
 ۱۵۸۷
 ۱۵۸۸
 ۱۵۸۹
 ۱۵۹۰
 ۱۵۹۱
 ۱۵۹۲
 ۱۵۹۳
 ۱۵۹۴
 ۱۵۹۵
 ۱۵۹۶
 ۱۵۹۷
 ۱۵۹۸
 ۱۵۹۹

Zaptiye nazırına gelen bir mektubun hikâyesi

efendinin peşinde geldiler. Müslüman ve hristiyan âza karışık idi, ben onları ayrı ayrı görmek istiyordum. Bu fikrimi yanımda bulunan bir paşaya açtım, paşa bana onları gösterecek yerde :

Bunlar kâmilen Osmanlıdırlar. Artık müslüman yahut rum ve ermeni ayrı değildir... dedi.

Güzel fikir, tebrik ederim.

Biraz sonra taht üzerindeki örtü kaldırıldı.

Abdülhamit, önünde teşrifat umumiye nazırı Kâmil bey buluundğu halde içeri girdi. Ve hazır bulunanlara karşı bir müddet şöyle baktı. Geldi tahtın önünde durdu. Sol eli kılıncının kabzında sağ elinde ise okuyacağı nutku tutuyordu.

İçeri girerken, dışarıdaki hademe (şevketinle çok yaşa padişahım) diye bağırıyorlardı.

Padişahın yanında biraderleri veliaht Mehmet Reşat, Vahdettin, Celâlettin efendiler vardı, bir tarafta da damat Mahmut paşa ve mabeyin feriki Sait paşa bulunuyordu.

Sultan Abdülhamit elindeki nutku evvelâ sadırâza-ma uzattı, o da aldı yanında bulunan mabcyn başkâtibi Sait paşaya verdi. Ve nutuk Sait paşa tarafından okundu.

Bu nutuk avrupanın her tarafında neşredildiğinden tekrara lüzum görmiyorum.

Nutkun okunması bitince Sultan, hazır bulunanlara bir kerre daha adeta mültefitane baktıktan sonra, hademelerin "çok yaşa !", nidaları arasında salonu terketti.

Meclisi umumînin resmî küşadı da bu veçhile tamam olmuş oldu, Padişah siyah elbise giymiş, ellerine beyaz eldiven geçirmiş, alâmeti farika olarak ta murassâ Osmanî nişanını takmış idi. Kılıncının kabzası altındı.

söylediği sözler mebusluk sıfatını kemalile haiz bulunduğunu isbat etmiştir. Yusuf Ziya efendinin efkârı, ulemadan Bursa mebusu Bahaettin efendi tarafından da müdafaa olunmuş ve her ne kadar Bahaettin efendi kürsüye çıkmamış ise de oturduğu yerde güzel söylemiştir. Bu iki zatın gösterdiği meharet baisi şükrandır.)

Görülüyor ki ecnebiler meclis müzakeratını dikkatle takip ediyorlar.

Aynı gazete başka bir nüshasında Osmanlı mebuslarına hitap ederek ;

(Bir takım memlektler vardır ki vatanınızı tehdit eden muhataratın daha büyüklerini geçirdiler. Siz eğer vazifenizi hakkile ifa ederseniz memleketiniz bir kaç sene içinde en büyük devletlere baş kaldıracak dereceye vasil olabilir. Buna emniyet ve itikat ediniz.) diyordu.

(Vakit) gazetesi ise, meclisin küşadı münasebetile (meşrutiyet) i şöyle tarif ve tavsif ediyordu :

“... Meşrutiyet idaresi bir nazenini dilrûbadır ki bir yolda tezyinata ve nakabili tağyir eda ve naza inhisarı ken-line zül ve meskenet bilip her vâkit ve zaman tezyinatı cedide ve etvarı demşuvarı naşenide ile arzı endam eyler. Ol şahidi münevver kurunu sabıkadaki gülgünei ruhsariyle on dokuzuncu asırda arzı didar eder.)

Güzel değil mi?!

Meclis, sarayda merasimle resmi küşadı yapıldıktan sonra (dairei mebusan) ittihaz edilen nafia nezareti divanhanesinde içtimalara başladı. Ve riyasete padişahın emrile Ahmet Vefik efendi tayin edildi. Fakrt o da, bütün meclis de bittabi acemi idi.

Halk merakla (meclis) i takip ediyor. (Acaba!..) (Belki...) (Bakalım...) diyordu.

Bu acemiliğin fevkinde ise sarayın mütemadi müdahalesi, her işe, küçüğünden en büyüğüne kadar her hususa müdahalesi vardı. Meclis yavaş yavaş sarayın bir oyuncağı haline geliyordu.

Salâhiyet yoktu, âza fikrini soylıyemiyordu, içlerinde hakikaten vazifesini müdrik olanlar bile şaşırılmış kalmışlardı. Ve nihayet iş anlaşılmıştı. Bir müddet bu keşmekeş devam etti. Abdülhamit (işte istediğiniz meclisi mebusan!) diyordu. Ve kendi kendine, Vaziyetin böyle devamından bir dereceye kadar memnundu.

Tam bu sırada birbiri peşinden Bosna-Hersek, Karadağ, Sırp, Bulgar ıhtışaşları çıktı. Çok geçmeden ise Rusya ilânı harp etti.

Vaziyet bir lâhza göz önüne getirilirse görülür ki Ağustosta tahta çıkan Abdülhamit Nisana kadar bir çok esaslı ve mühim vakalarla karşılaşmıştır. Daha bir sene olmadan büyük vakalar birbirini takip etmiştir.

Fakat onun bütün derdi düşüncesi memleketin başında hâkimi mutlak vaziyetinde bulunmak idi. Bu gaileler, haricî dertler, herşey hiçti. Esas, işin başı, şahsı, kendisi idi.

Binaenaleyh bu gailelerden de istifade etmeği asla ihmal etmedi. Ve efkârıumumiye bütün düşüncesini, bütün endişesini Rus harbine vermişken, o da meclisi-mebusanı dağıttı.

Meclis âzalarını vapurlara bindirerek -ne olur ne olmaz, İstanbulda kalmaları tehlikelir diye- memleketlerine iade etti.

Mebuslardan biri vapura binerken :

— Sanki askerliğimizi yapmağa gelmişiz, tezkere verdiler, memlekete dönüyoruz... Demişti ki, bu, belki en doğru sözdü.

Harp başlamış, devam ediyordu. Fakat Abdülhamit ona da burnunu sokmuştu ve harbi saray idare ediyordu, Askerin her işine - aklı ermediği halde - müdahale ediyordu. Saray bir (erkânı harbiye) umumiye) olmuştu. Kumandanlar arasına yoktan soğukluklar, ihtilâflar sokuluyor, halk nazarından düşürülmek istenenler, bu fırsattan istifade edilerek muvaffakiyetsizliklere sürükleniyorlardı. Ara la zavallı ordu, zavallı memleket yanıyordu.

Ruslara, mağlup olmuştuk. Çabucak, kaşla göz arasında fena halde, çok berbat bir vaziyette yenilmiştik. Arkasından Ayastafanos muahedesi ise bu mağlubiyetin tepesine dikilmiş bir tüy idi.

Bosna - Hersek sözde muvakkaten Avusturyaya geçiyor, Sırp muhtariyeti krallık oluyor, Bulgar ve Karadağ emaretleri teşekkül ediyor, Romanya Tuna boyunca arazi alarak adam akıllı büyüyor, Anadolu tarafından Rusyaya bir çok arazi geçiyor, Tesalya Yunanistana veriliyor, İngiltere Kıbrısı işgal ediyor... Ve nihayet Avrupalıların Türkiye umuru dahiliyesine müdahaleleri kabul ediliyordu. Daha ne isterlerdi?

Fakat İngiltere, arada çöplenmekle beraber bu muahededen pek memnun olmamıştı, bilhassa bize (hami) gibi görünmek için uğraştı, çalıştı, ve hazırladığı Berlin kongresi, bu şeraiti biraz tahfif etti.

Suavi vak'ası

Ali Suvi vak'ası Abdülhamidi büsbütün çileden çıkaran hadiselerden biridir. Suavinin, Abdülhamidin culusundan çok evvel Avrupada faaliyette ve neşriyatta bulunduğunu yazmıştım, Kanunuesası ilân edilince İstanbul'a avdet eden Suavi evvelâ kütüphaneci hümayûna hafızıkütüp, sonra Mektebisultaniye müdür oldu.

Fakat Suavi kabına sığmayan bir inkılâpçı idi. İstanbul'da, bir müddet, oda Abdülhamidin memlekete hürriyet bahşedeceğine inandı, fakat bu (bir müddet) çok uzun sürmedi, nihayet o da gördü ki Abdülhamit yaman, yolundan dönmez, bir müsbettir.

Bunun üzerine harakete geçmek kararını verdi. İşte, ismini alan, fakat hayatına mal olan vak'a bunun üzerine hadis olmuştur.

(Ali Suavi vakası) nı Suavi'nin dostlarından Basiret gazetesi sahibi Ali bey şöyle anlatıyor:

1924 senesi Mayısın 20 inci cumartesi günü akşam üzeri Ali Suavi efendiden hizmetkârı vasıtasile bir varaka aldım. Mezkûr varada aynen şu sözler muharrer idi.

(Devleti aliyenin haricî politikası şu sırada bir takım müşkülâta tesadüf etmiş ise de bunun hüsnü suretle tesviyesi çaresi imkânsız değildir. Pazartesi günü gazetenizle neşredeceğim makalenin mütalâasını evliyayı umura ve umum ahaliye tavsiye ederim.

Ali Suavi

İşbu varakayı mumaileyhin ricası veçhile aynen Basirettee derceyledim. Umum halk pazartesi günü Ali Suavi efendinin mühim siyasi bir makalesine intizar ediyordu.

Mayısın 23 üncü pazar günü Filbe, Hasköy ve sair Rumeli ahalisinden beş, altı yüz, bir rivayete göre bin kadar muhacir ile beraber Ali Suavi Çırağar sarayına hücum ile sultan Muradı oradan alarak (padişahım çok yaşa) nidalarını ayuka çıkararak Babıseraskeriye götürüp iclâs teşebbüsünde bulundular ise de Ali Suavinin tertibi veçhile bu işte hizmet etmek üzere ihzar edil-

miş olan Tâşkışla taburları muhacirinin biraz evvel hücum ve işe mübaşeret etmiş olmaklarından dolayı muavenet yerine mukabeleye mecbur olduklarından ve o zaman Beşiktaş zabıtasına memur ve bilâhare müşir olan Hasan (paşa) beraberindeki zaptiyelerle yetiştiğinden, iki yüzden ziyade muhacirler katil ve itlâf edildiği gibi saraya girmiş ve düçar oldukları nagihanî hücum üzerine pencereden atlamakta bulunmuş olan Ali Suaviyi bizzat Hasan paşa sopa ile başına vurarak biruh yere sermiş, bu iş orada böylece bastırılmıştır.

Bu hadise üzerine İstanbulda ne kadar sultan Murat taraftarı ve mensubini varsa hep tevkif olunmuştur.

Ertesi gün matbaada otururken iki hafiye geldi:

Seni saraydan istiyorlar dediler, ve beni alıp götürdüler.

Sarayda, meşhur nedimihassı padişahî Sansar Mahmud odasına aldılar. O gece orada kanapeler üzerinde yattım. Ertesi günü yaman müstantiklerden Fındıklılı Cehennemî Mehmet efendinin eline düştüm. O zamanın âdeti, mühim adamları geceleri istintak ederlerdi. Beni de gece sabaha kadar sorguya çektiler.

Aynı odanın diğer bir köşesinde de Ali Suavinin adamlarından ele geçen bir muhaciri istintak ediyorlardı. Muhacire edilen işkence yürekler acısı idi. Adamcağız cıyak cıyak haykırıyor, ağlıyordu.

Beni, Ali Suavinin mektubunu neşrettiğimden dolayı mesul tutuyorlardı. Bu yüzden aylarla mahpus kaldım.

Fakat içlerinde en bahtiyar gene bendim. Bu mesele yüzünden nice insanlar mezara girmiş, niceleri de menfalara, zindanlara atılarak son nefeslerini oralarda vermişlerdir.

Ali Suavi çok zeki ve inkilâpçı idi. İstanbullu değil-

سادی معلوف وقع ساج اول دی . آسان در سادگی مکه و معلوف
 جقه اولو داوه ده سادی معلوفک یا سن ملک بود ملک ایم
 قدر قالد سادی اید برابر فاد معلوفی برتیب اجمه اولدنی بیه
 اجمه اولو دکنه حاسی تر کون محی اولدنی وانکله در تر کله
 محمد توفیق معلوف اولدنی بر طارت فونه اید ساد ده دلا
 تقاضا اید استاری ترانه و ملک ملک سلطو ایدره فکری اجمه اجمه
 بیانه اید تونیزی ده جلد ایدل دروسه دکنه اولو انکله ده
 رفته تر کله قورنا ده بودله اولدنی بولف اف آتده بونیه
 رفته فاد اصلال وقوع کتوبین اساسی بولسقه و سلطو
 و کله حاسی انکله ساد طایفه طایفه تقصیر و ذمه اولو ایدر ده
 معلوف بولسقه ساد فاد الالانک ساد فونه مظهر اولو (هونو)
 نام انکله معلوف ساد آسان اولدنی درود و بولسقه
 بر نه نه ساد فونه ساد شکل انکله اولدنی ساد فاد بولسقه
 بولسقه معلوفان علوفیدی و ایدر سادی استاری و بولسقه ساد فونه
 افای تقصیر ایدر ساد بولسقه ساد فونه ساد فونه
 فاد فونه ساد فونه تقصیر امر و فاد فاد فاد فاد
 اولو بولسقه امر و ایدر ساد فونه ساد فونه ساد فونه

(Suavi) ve Namık Kemal beyin arkadaşlarından Mister (Consun) u
 takip ediyorlar.

Yazdığı makalelerle milliyet, vatan, hürriyet hislerini uyandıрмаğa çalışırdı.

Sultan Hamidin bilhassa Ali Suavi vakasından sonra vehim ve vesvesesi o kadar artmıştı ki, artık gölgesinden şüphe edecek dir hale gelmişti. Onun bu halini gören etrafındakilerin çoğu ve bunların İstanbulun dörtbir tarafına dağılmış bendegânı bütün kuvvetlerini Abdülhamidin bu vehim ve vesvesesini körüklemeğe, tahrike, büyütmeğe çalıştılar.

Koca imparatorluğun milyonlarla halkını kendine düşman, biaman düşman bilen ve sakalını bir kaç haris ve cahil paşanın eline kaptıran Sultan Hamit artık ne yapacağını şaşırmıştı.

Bu şaşkınlık devrinin memleketi ne hale getirdiğini anlayabilmek için hazin olduğu kadar gülünç ve memleket hesabına oderece feci olan şu satırları okumak kâfidir:

Bir kaç hafiye vesikası

“Bugünlerde Avrupadan bir hayli eczalı ve elvanı muhtelifede uçurtma vürut ederek Nişantaşı ve Şişli taraflarile mabeyni hümayuna kurbiyeti olan mevakkii mürtefiadan sinleri epeyce müterakki gençler tarafından uçurulmakta ve bu uçurtmaların iki safhası bulunmasından, safhateyn arasında mevaddı müşteile olması da müsteb’at bulunmamakta olduğundan tevlidi mazarrat eylemesi her ân melhuz olan mahut uçurtmaların İstanbul men’i duhulü esbabının istikmaline himemi aliye-leri hususunda...,”

«Kadıköyünde Kuşdili çayırında bazı İngiliz gençleri tarafından önümüzdeki pazar günü büyük (top) futbol-müşabakaları icra edilecek ve bu müşabakaya bizim gençlerin de iştirak eyleyeceği haber alınmış olduğundan bu gibi muhilli asayiş müşabakaların meni icrası hususunda...,»

«Üsküdar'da (Yalnız servi) de bir nefer ailesile ikamet edip (Muzır hambara) imal eylediği haber verilen Ali ustanın hanesine memurini lâzımeyle bil'istishap bu gece saat üç raddelerinde gidilerek tahkikattan evvel bermantuku fermanı hümayun mezkûr hanenin her tarafında ve hattâ teeddüben arzederim ki fare deliğine varıncıya kadar taharriyatı müşikâfane icra edilerek hiçbir muzır hambara elde edilmemiş ve yalnız çocukların para vaz'ına mahsus kumbaralardan hanenin zemin katındaki odada bir miktar zuhur etmiş olduğundan fermanı celili şehriyarîleri mücerret yerine getirilmiş olmak için bu para kumbaralarından da imal ve furuht etmemesi merhum Ali ustaya ekiden tenbih ve ihtar edilmiş ve şu kadar var ki maişetini temin etmek ve sadakai maali eseri hazreti şehriyarî olmak üzere kendisine münasip miktar para verilerek isticlâbı dâavatı hayriyeye muvaffakiyet hasıl olmuş ol'duğu...»

İstanbul vapuruna yeni bir elektrik projektörü konmuştu. Bunun provalarını yapmak lâzımdı. Geminin suvarisi müsaade istedi:

«Rükûbu şcvketmashubu hazretişehriyarîye mahsus İstanbul vapuru hümayununa vazedilen elektrik projektörünün leylen tecrübelerinin icrasına müsaade buyurulmak babında emrû ferman...»

Bunu haber alan bir hafiye hemen jurnalı bastırıyor:
 “İstanbul vapuru hümayununa müceddeden vazedilen elektrik projektörünün leylen iştiali'e tecrübeleri hakkında süvarisi Şükrü paşa hazretleri tarafından mabeyin başkitabetine takdim kılınan tezkere üzerine mezkûr projektörün leylen iştialine müsaadei seniyei hazreti şehriyari şerefsadır olmuş ise de istihbaratı hususiyeme göre projektor iştialinin mücerret vükelâ ve rical bey-ninde teatii muhaberat maksadına mübteni bulunduğunu hasbel'ubudiye arzeylerim ferman..”

Bu jurnal üzerine de mabeyin başkitabetinden geminin suvarisine gelen tezkere şudur:

“İstanbul vapuru elektirik fenerinin iş'ali hakkında dün akşam savbı saadetlerine bir iradeiseniye tebliğ edilmiş ise de şimdilik zahiri ve açık tecrübelerden sarfınazar edilerek harice katiyen ziya neşredilmemek üzere tecarübü lâzımanın hemen vapuru hümayun için de ve projektörün etrafı mestur bulunduğu halde icrasına iradei seniyei cenabı padişahı şerefsudur buyrulmuştur..”

Beğendiniz mi?

Bir Fransız muharriri, gördüklerini, başına gelenleri anlatıyor

“Selânik civarında bir köyü karısını boşamış, fakat nasılsa bu talâk muamelesi yapılırken, bir Büyük cina-yette irtikâp edilmiştir.

Köylünün adı tesadüfen (Hamit) tir. Evrakta, Hamit ağanın, refikası Zeynebi (Hal') ettiği yazılmış.

(Hamit) ismile (hal') kelimesinin aynı kâğıtta aynı satırda bulunması... İşte en büyük ve affedilmez cinayet.

Abdülhamide bu haber hafiyei vasıtasile derhal

jurnal edilince, şeyhülislâm sorguya çekilmiş ve günlerle tahkikattan sonra bir çok alâkadar memurların azli ve tecziyesile iş kapatılmıştır.

Hazinei hassa nazırı Ağop paşa, uzun seneler padişahların hizmetinde bulunmuştu.

Onun sarayın bütün esrarına vakıf olduğunu söylerlerdi.

Vefat ettiği vakit ailesi, bıraktığı evrakı itina ile sakladı. Fakat bir gün bu evrakta sultan Hamidin serveti hakkında bazı malûmat bulunduğu ve mevcut nakit parasının yedi milyon iki yüz bin altın olduğu söylendi.

Abdülhamit bunu duyunca kıyametler koparmış ve bir çoklarını tazyik ederek bu şayanın önüne geçilmesini temin etmişti. Acaba, filhakika serveti bumu idi, doğrusunu bilen kimse çıkmadı.

İstanbul seyahatı

Katar Cesrimustafapaşaya gece yarısı vardı. Ben o vakit uykuda idim. Birisi beni yavaşca tatlı uykudan uyandırdı. Gözlerimi açtım, kendimi fesli bir adamın karşısında buldum. Bu adam bana hitaben:

— Gümrük resmine tabi eşyanız var mı?

Dedi, Anladım ki Cesrimustafapaşaya, Türk gümrüğüne gelmiştik.

Gümrük muayenesi çok uzun sürmedi. Memur çantalarımıza bir göz gezdirmekle iktifa etti ve özürler dileyerek arka arka yürüyüp çıkmak üzere idi ki birdenbire durdu. Gözleri vagonun raflarından birisi üzerine koymuş olduğum büyük hacımlı bir kitap üzerine ilişti kaldı.

Bir saniye sonra kitabı elile göstererek sordu :

– Bu nedir ?

– Bu bir kamustur, Blez nam müellifin (Pratik yaşama) kamusu.

Fesli efendi kitabı almak için elini uzattı, ben de kendisine yardım ettim. Kocaman kitabı yakaladı. Böyle manevralara alışkın olduğunu gösteren bir hareket ile kamusu çabucak açtı doğru (T) harfini buldu. Bir lâhza içinde bir kaç kâğıt koparıp cebine attı. Bu işini bitirdikten sonra kitabı bana uzattı ve vagondan çıktı gitti.

Kitabı açtım, bir de ne göreyim ?

Herif (Türkiye) ye ait sayfeleri koparıp götürmüş ? Bu hal tuhafıma gitti ve merakla bakalım öte taraflarda ne var ne yok diye yerimden kalktım, diğer vagonlara gittim.

Zannımda yanılmamışım,

Bir Alman başı ucundaki gümrük memuruna Türkçe bilmediği için, işaretle bir şeyler anlatmak istiyordu. Gümrük muamelesi bitmiş, yalnız almanın yanı başında içinde yol nevalesi, yiyecek öteberi bulunan bir yemek sepeti var, gümrük memuru bir anda elini şiddetle sepete daldırdı ve bağlanmış eski bir gaze teye sarılı bir paket çıkardı. Memur Alman şüpheli bir nazar fırlatarak bağırdı:

Bunda ne var ?

Alman Türkçe bilmediği halde memurun ne demek istediğini halinden, tavrından anlamıştı.

– Bu mu ? bir tavuktur.

Memur paketi açtı, tavuğu sahibine uzattıktan sonra yağlı gazete parçasını gözden geçirmeğe başladı. Bir iki saniye sonra gözleri fal taşı gibi açılmıştı. Ve Alman dik dik bakarak :

Bir gazete ha! bilmiyormusun ki Osmanlı me-malikine gazete sokmak yasaktır... Dedi.

Alman şaşkın şaşkın, bir elinde bacağından tuttuğu tavuk, memurun yüzüne bakıyordu !...

Sansür !

Sansürün mercii sözde maarif nezareti idi. Fakat her taraf işine geldikçe oraya müdahale ederdi. Ve bilhassa saray, tam manasile merci idi. Sarayın ne iste-diği, neleri men, nelere cevaz vermek istediği katiiyetle malûm değildi.

– Elinden geldiği kadar makamı saltanatın menafii âliyesini muhafaza etmeğe sayetmelisin!

Bu ne demektir?

Bu, Yıldızın Maarif nazırına verdiği emirdir. Fakat manası nedir?

Ve İşte Maarif nezareti (elinden geldiği) kadar bir şeyler yapmak istiyor amma, yapılacak işin hududu, mahiyeti malûm değil. Binaenaleyh (vur abalıya)!

Mümkün olduğu kadar fazla şiddet, her şeyden, her sözden, her satır yazıdan şüphelenmek ve böylece muh-temel her tehlikenin önünü almak.

Amma böyle yapılırsa memlekette ne gazete, ne ki-tap kalacakmış.. kimin umurunda !

Sansür vazifesini gören memurların çoğu da cahil, vaziyeti kavrayamamış, işinin ehli olmıyan insanlardı.

Sansür işlerinin bozuk yürüyüşü dolayısile gazate-cilerin ve kitap tabettirmek isteyenlerin şikâyetleri bitip tükenmezdi. Fakat sansür idaresi, kös dinlemiş, bildi-ğinden şaşmazdı, şaşamazdı.

— Ne zararı olabilir yarın alırım.
 — Yarın mı, yoo onu geçiniz, yarın Ramazanı şerifin ilk günüdür... Mübarek Ramazanda iş göreceksiniz değiliz ya!

Rıfat beye sordum :

— O halde ne yapayım?
 — Bekleyiniz, otuz gün bir şey mi?
 — Bir ay mı, bir ay bekliyeceğim ha!
 — Eh ne yapalım, Allahın emri... Ramazan bu!

Ramazan geçti, ruhsatnameyi verdiler. Lâkin daha başıma gelecekler varmış.

Kitap tabediliince koştum Rıfat beye altı nüsha verdim, çünkü kanunen böyle yapılması lâzımdır. Bu altı nüshadan beşi nezarete ait oluyor. Altıncı son defa olarak sansürün, mühürle mühürlenerek sahibine iade edilirse ancak bu son muameleden sonradır ki kitap matbaadan alınır ve kitapçılara, müvezzilere teslim edilebilirmiş.

Kitabın ciltlenmesi, hazırlanması ise aşağı yukarı bir hafta tutacaktı.

Bir hafta sonra nezarete gidip mühürlü altıncı nüshayı Rıfat beyden istedim : Kitap her nedense mühürlenmemiş.

— Başka bir gün geç, dediler.

Bir hafta sonra tekrar uğradım.

Yine bir iş görmek kabil olmadı.

Çünkü mühürü yanında alakoyan matbuat müdürü hastalanmış, evinde yatıyormuş.

Bir ay sonra bir gün. Rıfat bey bana meyusane bir çehre ile dedi ki :

Azizim ne yapalım, sizin getirmiş olduğunuz altı kitabı masanın üzerine koymuştum, oradan çalmışlar, bilmiyorum kim aldı.

Tekrar altı nüsha gönderdim ve tekrar haftalar, aylar bekledim...

Bir başka seferde başka bir kitap için müsaade almağa gittim. Kitabın el yazısı ile aslını bıraktım, dedikleri gün, daha sonra, daha çok sonra gittim, bin belâ ile nihayet kitabı elime uzattılar.

Satırların ekserisi kurşun kalemile karmakarışık edilmişti. Bir alay silinmiş kelime, cümle, satır vardı, fena halde canım sıkıldı ve o hal ile dedim ki:

Kuzum Rifat bey, yazılması memnu olan şeyleri bana bildirseniz.

Biraz dargın söylediğim bu söz, sansürün galiba bir parça gücüne gitti, dalgındalgın yüzüme baktıktan sonra:

İstediginizi söylemekten sizi kim menediyor. Her şeyi yazabilirsiniz.

Nasıl her şeyi ?

Evet her şeyi yazabilirsiniz, yalnız padişahlardan, krallardan hükûmâtı ecnebiyeden, nihilistlikten, iştirakilikten, isyandan, istiptaddan, anarşistlikten, hürriyetten, ümem ve akvamın hususiyetlerinden, haricî polotikadan, dinden, din adamlarından, kiliselerden, camilerden, Mehmetten, İsadan, Musadan, peygamberlerden, dinsizlikten, hükûmet memurlarından, kadınlıktan, haremden, vatandan, kur'andan, hukukubeyneldüvellden, cümhuriyetten, parlamentodan, âyandan, meşrutiyetten, dinamitten, bombadan, Mithat paşadan, Kemal beyden, Sultan Murattan, hilâlden, haçtan, Makedonyadan, ıslahattan, ağustos böceğinden ve bu gibi bazı şeylerden gayrı ...

Yazacak başka ne kaldı ki?..

Niçin kalmasın, Ağustos ayında olmamak üzere güzel havadan, köpeklerden, yemişlerden, renklerden,

ihşan ve in'amdan ve bu ihşan ve in'amı medih ve tafsil ederek zati hazreti padişahiden, memurların seyyiatına, fenalıklarına dair olmamak şartile hükûmetten... ve daha birçok şeylerden...

Şimdi eminim şu suali soracaksınız :

- Hepsi ne ise amma şu Ağustos böceğinden bahsetmek neden memnu oluyor. Bunun hikmeti ne ?

Anlatayım : Vilâyet şairlerinden birisi bir gün, (La-fonten) in hikâyelerini türkçeye tercüme eder. Sansür bu kitabın tabı ve neşrine izin vermez. Ayrıca zavallı şair de bir güzel tekdir edilir. Karınca ile Ağustos böceğinin hikâyesini tabı ve neşretmek ha ! Bu ne cesaret !

Halâ anlayamadınız değil mi ?

Canım, Abdülhamit Ağustos ayında doğmuş değil midir, o halde (Ağustos böceği) deyi ice padişahı ima ediyorsunuz demektir !...

Bu meseleden sonra (Ağustos) dan, bu ayda yağmurdan, güneşten havaların iyi veya fenalığından bahsetmekte menedildi. Türkiyede ağustos ayı kalmadı vesselâm. Bunun gibi daha neler vardır.

Meselâ o zaman kimse (Mithat) ismini ağzına almazdı. Sebebi, Mişhat paşanın hatırası... Mithat paşa Taife gönderildiği zamanlar, Türkiyede Mithat ismini taşıyanların çoğu atlarını (Ahmet, Mehmet, Hasan, Hüseyin) e çevirdiler.

(Murat) ismi de böyledir.

* *

Gazete çıkarmak, yeni bir gazete imtiyazı almakta çok müşkil bir işti. Değil siyasî bir gazete, haftalık bir mecmua, hattâ bir çocuk mecmuası çıkarmak bile mesele idi.

Eğer saraya sırtınızı vermiş birine dayanıyorsanız iş başka, yook, yalnızsanız işiniz yoksa bekleyiniz..

Birkaç ermeni, haftalık bir mecmua çıkarmak için on seneden fazla uğraştıkları halde bir türlü imtiyaz alamamışlardı. Onlar gibi Babîâli koridorlarında aylarla, senelerle gidip gelen nice gazete haveskârları vardı... Bu meselede liyakat, dirayet, malûmat aranmaz, lazım olan; onlara azamî emniyet telkin etmektir.

Gazetelerde bilmece, muamma neşri hoş görülmezdi. Hanım isimlerine de cevaz yoktu. Meselâ, Hatice hanım, İsmet hanım denemezdi. Ahmet beyin hanımı, Halûk beyin anası, Mehmet beyin hemşiresi demeli idi.

Bir gazete (idrojen) istihsali tecrübesinden bâhis bir makale hazırlamıştı. Sansür okurken şu cümlede durur: (Su buharının okzijeni demirle imtizaç eder, okzijen hür kalır.)

Sansür hemen hür kelimesini çizer. Gazeteci bu kelimenin yerine kelimeler bulursa da sansür onları da kabul etmez ve nihayet gazeteciye der ki:

Ne yapacağımızı ben de bilemiyorum, fakat idrojen hür kalacak diye ben başımı derde sokamam.

Zavallı muharrir makaleden vaz geçmeğe mecbur kalır.

Avrupadaki sefarethanelerde de bir takım memurlar, bulundukları yerlerde çıkan gazetelerin sansür vazifesini görürlerdi. Meselâ Pariste çıkan gazeteleri iyice gözden geçirirler, şayet, padişah, saltanat, istibdat aleyhinde bir şey görürlerse derhal Yıldıza telgrafı çekerlerdi.

Bunun üzerine o gazetenin haber verilen nushası müsadere olunmak üzere her tarafa telgrafla emirler verilir, sansürler gözlerini açarlar, hafiyeler, polisler, aramadık

taramadık kahvehane, birahane, pastacı, berber salonu bırakmazlardı, hele birisinde bu gazete bulunsun... Vay başına geleceklere.

* *

Bir kitapçı dükkânına girdiğiniz vakit ekseriya :

— ... İstiyorum, diyecek olsanız, varsa bile kitapçı :

Ben öyle kitaplar satmam, cevabını verirdi.

Kitapçının istediğiniz kitabı verebilmesi için sizi tanımış olması lâzımdı.

Sansürün menettiği kitaplar, bilhassa aranan, reva-
çta olan kitaplardı. Sansürün bunları menetmesi bu
kitaplar lehine en büyük propaganda ve reklâm olur-
du. Aurupadan getirilen kitaplar da daima ecnebi pos-
taları vasıtasile getirilirdi. Fakat bunları posta paketi
olarak getirmek lâzımdı. Çünkü kolipostal getirirlerse
gümrüğe giderdi ki o vakit iş haraptı. Bazıları da ki-
taplarını ecnebi sefaret ve konsoloshanelerindeki bildik-
leri, tanıdıkları vasıtasile getirirlerdi. Bu, daha emin
bir yoldu.

Hattâ İstanbuldaki ecnebî mektepleri ve sair ecne-
biler de hep böyle konsoloshane ve sefarethaneler vasıta-
sile getirtirlerdi.

Denilebilir ki bu memlekete kapitülâsyonların pek
küçük, küçücük bir faidesi oldu ise o da istibdat devrin-
deki bu gibi hizmetleridir. Vâkıa bu hizmeti fahriyen
yapmazlardı, amma yine faideli bir işti. Jöntürkler
bundan çok istifade etmişlerdir.

* *

Gazete ve kitaplarda kat'iyen kullanılması memnu
birçok kelimeler ve elfaz vardı. Bunları herkes bilmez-

di, ve bilmediği içindir ki sehven bunlardan birini kullanarak başını belâyâ sokanlar az değildi.

Bu kelimelerden birazını şuraya dizelim de görünüz:

Millet, hürriyet, Murat, Reşat, hırs, tama', vatan, felâket, isyan, zalim, gaddar, ihtilâl, facia, anarşi, içtima, cemiyet, diyanet, suikast, ittihat, hal, meşveret, mazlum, firar, hafiye, hunhar, mel'ûn, şeytan, müfsit, hain, mahkûm, salp, barbar, dinamit, bomba, konferans, meeting, hamiyet, mizan, müsavat, mücahit, hafi, adalet, asî, zindan, avene, çete, istiklâl, ictihat, cümhuriyet, jöntürk, buhran, sukut, şakâvet, tuzak, devir, tebeddül, meşum, serseri, esaret, yağma, nef, veliaht, Hamit, kıyam, istikbal, namert, kısas, kıtal, barut, namzet, gasp, esrar, tecavüz ..

Buna mukabil makbul kelimeler de vardı ki bunları bol kullanmak daima mucibi mahzuziyet ve memnuniyetti. Muharriri göze girer, taktir ve taltif olunurdu, meselâ: ubudiyet, sadâkat, dua, atıye, ihsan, atıfet, bende, şehriyari, hilâfetpenahi, kul, şükran, velinimet, ulüvvücenap...

İşte, o devirde yazı yazmak bir mesele idi. Kellesini koltuğuna almıyan babayegit biraz imalı birkaç sahife değil, birkaç satır, birkaç cümle değil, hattâ tek bir kelime bile kullanamazdı.

Sansür kılı kırka yaran bir ejderha idi, farzımuhal birkaç satır onun gözünden kaçırılsa bile sonra, neşredildikten sonra, yine hayır sahiplerinden biri tarafından jurnal edilmek çok uzak bir ihtimal değildi.

Böyle hayır sahipleri ise asla az değildi.

Bir ahababın aylarla süründükten sonra nihayet sansürün elinden kurtulabilmiş olan bir mektep kitabında bakınız neler var:

(Ben fakirim) cümlesi silinmiş yerine (ben minnettarım) denmiş, (biz memnun değiliz) silinmiş yerine biz her şeyden mahrum değiliz) yazılmış (sen genç değilsin) çizilmiş (sen bir çocuk değilsin) olmuş, (biraderi zekidir) cümlesindeki birader kelimesi yerine hemşire kelimesi konmuş bir (Amcazade) birdenbire (hala zade) olmuş, (Kıbrıs şarabı) ve (Girit sabunu) lafızları büsbütün silinmiş.

(Ali beyin biraderi), (Nuri beyin biraderi) gibi biraderler kalkmış.

(Birader) kelimesi sansürün hiç hoşuna gitmezdi. Neden mi?

Malûm, hemen akla Abdülhamidin biraderleri gelir de ondan.

Abdülhamidin biraderleri demek, veliahtlık meselesi demektir, veliahttan bahsedince saltanat meselesi mevzuubahis oluyor demektir, saltanat meselesinde Abdülhamidin hal'i teşebbüsü veya niyeti... İlh, uzatın uzatabildiğiniz kadar !..

(Vazife) kelimesi de fenadır, onun yerine (ders) denir. (ah) kelimesi büsbütün yok edilmiş, hiç Türkiyede cahil var mı?!

Birahane, timarhane kelimelerinin de silinmesi icap etmiş.

Sebep?

Kim bilir, onu belki sansür de bilmiyor. Tehlikeli kelimelerdir, işte o kadar.

(Frank) kelimesi çeyrek olmuş, (bir ihtiyar), (bir efendi) olmuş.

İste memleket bu halde idi, ve bu hal münevverleri, gençleri dilhun ediyordu.

Haricî tehlikeler o kadar çoktu, ve o kadar büyük, korkunçtu ki, bu tehlikelere karşı duracak hükûmette o derece aciz, zaif ve kudretsizdi ki, memleketini seven bir insanın çırpınıp titrememesi mümkün değildi.

Saray ve hükûmet, herkes görüyordu ki, bütün tehlikeleri unutmış gibi, bu tehlikelere karşı tedbirler alacak yerde, münevverlerle, hürriyetperverlerle, dertlere çare aramak isteyenlerle, bir kelime ile milletle mücadele ediyordu.

Memleketini idare eden hükûmete itimadı olmayan bir halkın ızdırabı, ıztırapların en büyüğüdür.

Bu büyük ızdırabı ta içinde duyan, o günün gençliği, yalnız muztarip olmakla hiç bir iş görülemeyeceğini pek iyi anlamıştı. Ve işte bu anlayıştır ki Abdülhamide ve istipdada karşı yeni bir cephe teşekkülüne hizmet etmiştir.

İttihat ve Terakki nasıl doğdu?

Evvelâ şunu söylemek lâzımdır ki, (İttihat ve terakki) ismi meşrutiyetten sonra alâmeti farika senedi elden ele gezen bir mal gibi, kimin, neyin nesi olduğu anlaşılamaz bir halde, fakat yalnız sevilen. çok sevilmiş bir isim halinde yaşamıştır.

Onu, evvelden, ilk günlerden tanıyıp bilenler İstanbul gelince, daha haftası olmadan tanıyamaz oldular ve ondan sonra artık devir devir büsbütün bam başka hallere ve şekillere girmiş gördüler.

Çok iyi hatırlarım, Mısırdaki İttihatçılardan birkaçı ağustos iptidalarında İstanbul gelindikleri vakit şaşırmışlar:

- Yahu, meğer ne kadar çokmuşuz da haberimiz yokmuş... demişlerdi.

Filhakika meşrutiyet ilân edilince herkes yakasına allı beyazlı rozet, diline bir [yaşınsın hürriyet, adalet, müsavat, uhuvvet] terranesi taktı ve bir yolunu bulup İttihat ve terakkiye âza kaydolundu.

İttihat ve terakkinin zaman zaman bocalayışı, meşrutiyetin ill: günlerindeki bu anarşi ile başlar.

"O, başka bahis,, diyeceksiniz. Doğru.. Biz de zaten meşrutiyet tarihini münakaşa edecek değiliz. Burada [İttihat ve terakki] nin nasıl doğduğunu gözden geçireceğiz.

1293 te tahta çıkan Abdülhamit, yukarılarda kaydettiğimiz veçhile bir müddet, vaziyete lâıykile hâkim oluncaya kadar, şaşkın bir devre geçirdi.

Bu, birazda birden bire şedit görünerek halkı bilhassa ahrarı ürkütmemek içindi.

Meclisi açtı, kapadı, Mithat paşa ile uğraştı, onu ortadan kaldırdı, biraz geniş nefes aldı.

Fakat gördü ki Mithat paşayı yok etmekle onunla aynı fikirde olan insanları, bir alay münevver genci istediklerinden vaz geçirmek mümkün olamıyor. Bunların istedikleri de tıpkı Mithat paşanın istediği.. Abdülhamide aleyhtar olanlar hep mekâtibi âliye talebesi idi, hep dersek, yüzde sekseni böyle idi.

Bu talebe arasında, bilhassa tıbbiyeliler ilk safta idiler. Tıbbiyeliler, aralarında grup grup dertleşirler, memleketin yuvarlanmakta olduğu uçurumun dehşeti ve felâketin azameti karşısında üzerlerine düşen gençlik vazifesinin ne olabileceğini hesap ederlerdi.

1304 de bu guruplar arasından beş talebe ayrı bir grup halinde, yürüyecekleri yolu daha emniyetle tayin etmek lüzumunu anlamış bir vaziyette, sık sık toplanarak hedefe yürümek için bir cemiyet teşkil etmek lüzumunu hissetmiş bulunuyorlardı.

Ve nihayet bu beş efendi 1305 senesi mayısının 21 inci günü gruptan biraz sonra mektebi tıbbiyenin hamamı önündeki odun yığınları üzerinde içtima ederek, ılık bir bahar havası ve lâtif bir mehtap ışığı altında, birkaç sene sonra [İttihat ve terakki] ismini alacak olan [İttihadı Osmani] cemiyetinin ilk temelini atmış idiler.

İttihadı Osmani cemiyeti müessislerinden
Tıbbiyeli merhum

Hikmet Emin Bey

O gece, belki de attıkları adımın, verdikleri kararın umduklarından çok daha büyük neticeler doğuracağını düşünememişlerdi, düşünememekte, hesap edememekte haksızda değillerdi.

Bu beş genç, Osmanlı meşrutiyet tarihinin temeline o gün en iri taşı atmış bulunuyorlardı.

Konyalı Hikmet Emin, Diyarıbekirli İshak Sükûti, Ohrili İbrahim Etem, Arapkirli Abdullah Cevdet, Kafkasyalı Mehmet Reşit... İşte o beş genç bunlardı.

Bu cemiyet, [İttihadı Osmanî] gizli ve beş kişi arasında idi. Fakat bir iki gün sonra [Cemiyet] in kök, dal budak salması lâzım geldiği anlaşıldı.

Etraflarını irşat etmek, devletin takip ettiği yanlış yolu herkese göstermek, vatan ve milleti içinde bulunduğu müşkülâtтан kurtarmak hususunda hiç bir fedakârlıktan kaçınmamak, cemiyetin maksat ve efkârını son derece, hatta ölüm ve işkence tehdidi altında bile, hafi tutmak üze yemin ettiler.

Bu suretle cemiyetin efradı çoğaldı. Cemiyete ilk intisap edenler arasında tıbbiyeli Şerefettin Magmumi, Asaf Derviş, Giritli Muharrem Ali beyler vardı.

Sonra yavaş yavaş, İzmirli Ali Şefik bey - Nevyork esbak başşehpenderi - Übeydullah efendi, Girtli Şefik Ali, Yenişehirli Ahmet Bahtiyar, Radoslu Süleyman, Tıbbiyeli Sabri, Nazmi[1], Naki Celâlettin, Abdülkerim Sebati[2], İsmail Şükrü beyler [3], Giritli Naim paşa, Batumlu Mustafa Raha bey, Boşnak Mehmet Ali Paşa, Tıbbiyeli Süleyman Emin bey[4], İsmail Safa Bey, Naci bey[5], Hamit Zafir bey, Muhiddin bey [6]. Haydar Rifat bey ve diğer birçok münevver gençler vardı.

Az zamanda aza adedi yüzü geçti. O zaman hatsiz hesapsız hafiyeler ortasında bu kadar gencin birleşebilmeleri bir mesele idi.

[1] Şimdi Eskişehir Sıhhiye müdürü

[2] Şimdi Darülfünun müderrislerinden

[3] Şimdi doktor ve Kahire'de

[4] Şimdi Şûrayı Devlet azasından Doktor Süleyman Emin Paşa

[5] Sabık Kahire elçimiz, şimdi meb'us Muhittin Paşa

[6] Şimdi meb'us Naci Paşa

Cemiyetin ilk yaftasını Abdullah Cevdet bey hazırlamıştı. Bu, ayetli, hadisli milletli uyanmağa davet eden beyannameler pek iptidai vasıtalarla teksir ediliyor ve sağa sola dağıtılıyordu.

Aza adedi artınca İbrahim Etem [1] beyin teklifi üzerine Edirne kapısı haricindeki Arnavut Aluş ağasının tahtı isticarındaki Mithat paşa bağında dokuz kişilik bir içtima yapıldı.

Bu içtimada Reşit, İshak Sükûti, Ali Rüştü, Şerfettin Magmumi, Asaf Derviş, Muharrem Ali, Abdullah Cevdet, Besim Mehmet beyler vardı. Şerfettin Magmumi bey kâtiplik vazifesini görüyordu.

Gayyur ve faal bir genç olan Hikmet Emin bey veremden yakasını kurtaramamıştı.

Muntazaman ve fakat muhtelif mahallerde biliçtima müzakere etmek, mükemmel bir nizamnamei dahilî kaleme alınmak üzere bir heyeti idare teşekkül etti.

İanelerin muntazaman cem'i, azanın mensup olduğu şube ile şubedeki sıra numarasını göstermek üzere deftere kaydi, her bir azaya bir numara verilmesi de karar altına alındı.

Efrat birbirini tanııyordu. Her fert yalnız kendisini cemiyete sokan mürşidini ve kendisinin soktuğu telmizini tanıyordu.

Tıbbiye mektebi talebesi arasında cemiyete dahil olmıyanlar pek az kalmış ve dört sene sonra hariçteki aza ile beraber cemiyetin mevcudu dokuz yüzü bulmuştu.

Tıbbiye mektebi Genç Türkler için mükemmel bir yuva olmuştu. Fakat bir gün kulaktan kulağa bir haber çalkandı, ve nihayet bu şayia tahakkuk etti. Mekâtibi askeriye nazırı Zeki paşa mektebi tıbbiye nazırı olmuştu.

[1] Doktor İbrahi'n Temo bey, şimdi Romanyadadır.

Doktor Saip paşa gibi, serbest fikirli, temiz bir nazırın elinde dersaneleri birer hürriyet ve irfan yuvası halini alan koca müessese birden, derin bir hüzne gömüldü... Talebe arasında az çok, bir kaç kişi de olsa hafiye ve jurnalcı yok değildi. Bunlardan üç fasit içlerinden birinin ağabeği vasıtasile; (mektebi tıbbiye talebesi hükûmet aleyhinde efkâr besliyorlar, bunları ifsat eden dokuzuncu sınıftan bazı şakirdandır. Mektep asarı memnua ile dolu, yakında bir fesat çıkarcaklar) meelinde mabeyne bir jurnal vermişler, zaten tettekte, ve bilhassa yüksek mekteplerden korkusu büyük olan padişahda Zeki paşayı tıbbiye nazır tayin etmişti. Zeki paşanın ise mekâtibi askeriyedeki mezalim ve tazyikatı malum ve meşhur idi.

Bu şöhretine hanel getirmemek için Zeki paşa tıbbiye gelir gelmez dokuzuncu sınıfa mahsus odaları bastı, bulduğu evrakı topladı, derhal bir divanı harp teşkil etti ve maznun dokuz talebeyi istintaka başladı. Ferik Avni paşanın riyaseti altında toplanan divanı harp mevkuf talebenin tardına ve kalebentliğine hüküm verdi [*] fakat henüz toplu bir halde nefi ve tağribe alışmamış olan saray ve hükûmeti bu hükmü yerine getirmedi ve bir kaç ay hapisten sonra genç tıbbiyelileri serbest bıraktı. Tıbbiyeli gençler, asıl 1310 den itibaren büyük bir faaliyete girdiler. O sırada Avrupada da (Jöntürk) hareketi başlamıştı. Ayrı ayrı çalışmaktan ise hariçle dahilin birleşmesi, anlaşması muvafık görüldü, bu sebeple Ahmet Verdaei sonra doktor Nazım ve Ali Zühtü beyler Avrupaya kaçırıldı. Nazım bey orada saraya ve Babîâliye ıslâhat lâyhaları yazmakla meşgul

[*] Rıza Servet, Ahmet Bahtiyar, Mehmet Reşit, Şefik Ali, Abdullah Cevdet, Şerafettin Magmumi, Naki Celaleddin, Mikael, Tekirdağlı Mehmet begler.

olan Ahmet Rıza beyle uzun uzadıya görüştü, cemiyetin maksat ve gayesini izah etti, nihayet Ahmet Rıza bey de genç tıbbiyelilerle teşriki mesaiye muvafakat etti ve onun teklifi üzerine cemiyetin ismi [Osmanlı İttihat ve terakki cemiyeti] oldu.

Büyük mücadele nasıl başlamıştı?

İstanbulda teşekkül eden bu cemiyetin, bunca hafiyeye ve teşkilât ortasında istediği gibi çalışamayacağı muhakkaktı. Sokaklara yapıştırılan yaftalar Abdülhamidin uykusunu kaçırmakla kalmıyor, hiddet ve şiddetini de arttırıyordu.

O, mücadeleyi sonuna kadar götürmeğe azmetmişti. İki taraf de öyle idi, ancak sarayın kuvvet ve kudreti karşısında genç türklerin yalnız azim ve imanları vardı... Bir taraf (paşa) lar, hafiyeler, silâh, para, ve bunlardan müteşekkil bir kuvvet ve şiddetle, saldırırken ötekiler bu saldırışa hürriyet ve memleket aşkile yanan sinelerini siper ediyorlardı.

Hürriyet ve istiklâl için can veren Türkün o zaman ki bu büyük mücadelesini de iyice bilmek lâzımdır.

İlk cemiyet teessüs ettikten sonra uğradığı müşkülâtı dosdoğru anlatabilmek için, o günün genç kahramanlarından - elyevm Çapa kız muallim mektebi muallimlerinden - doktor Sabri beyin, 1912 de, şimdiki Fransız başvekili mösyö Heryo'ya yazdığı mektupları, kıymetli bir vesika olarak buraya aynen alıyorum.

Sabri bey muhakkak ki o günlerden bahsetmek selâhiyetini en çok haiz olanlardandır.

BİRİNCİ MEKTUP

Kavala, 18 Teşrinisani 1912

Azizim efendim,

Fransız dostlarımdan biri, Paris şhiremaneti memurlarından Mösyö Marko, bana, 20 Teşrinievvel 1912 tarihli «Löjurnal» gazetesini gönderdi.

1892 de İstanbul İttihat ve terakki
cemiyeti reisi

Hacı Ahmet Bey

Parisin bu mühim gazetesinde sizin, «Fransa ve Türkiye» sernamesi altında yazmış olduğunuz baş makaleyi dikkat ve alâka ile okudum.

Türküm, hemde hakikî bir Türk; fakat terbiyem Fransız edebiyatı ile ve Fransız fununu ile meşbudur.

Doktor Sabri Bey (Ayakta, üniformalı) Şair İsmail Safa bey (Oturun, sakallı) ve Kâmi Bey (Şimdi darüşşefaka müdürüdür)

Fransayı çok severim. Fransada yaşadım ve refikam da Fransızdır.

Makaleniz beni pek mütessir ve pek alâkar etti. Halihazırda vatanımı alt üst eden vakaları, bu sahifelerde samimiyetle tahlil va teşhir etmeği deneyeceğim.

Fakat daha ileri gitmeden, burada, size, hayatımın fedakârlıklarla dolu hazin tarihini pek kısa bir tarzda anlatmama müsaade lütfünde bulunmanızı rica ederim.

*
* *

1892 senesinde idi. Hayatımı umumî bir maksada, hürriyet maksadına hasretmişim. O sıralarda henüz gençtim ve tıp tahsil ediyordum. "İttihat ve tarakkî" komitesi daha evvel teşekkül etmiş bulunuyordu. Teşekkülünden bir iki sene sonra bu komitede benim de payım var. Biz müteaddit arkadaşlardık ve istipdatla mücadele etmek gayesinini haiz gizli komitanın teşekkülüne yardım etmiştik. İşte bu arkadaşlardan birkaçının adı: İshak Sükûti, İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, Şerafettin Magmumi, Osman Cevdet, Verdani (Mısırlı Ahmet), Rufat, Kerimî, İzzet ve Radoslu Süleyman, ilâ, ilâ [1].

Kimi doktor ve kimide Tıp tahsil eden bu genç adamlar, hürrendiş idiler ve teşebbüs ettikleri işte tek endişeleri, başlangıçta, sadece hürrendişlikten ibaretti[2]. Fenne istinat ediyorlardı. Raspay, "ileride gelecek din, fendir" demişti ve fennin bir vatani, bir milleti yoktur; filhakika fen her kese aittir; fakat onu elde etmek lâzımdır.

İşte, hûlasaten, iptidaî teşebbüsü alan nazım komitanın saf prensipi!

[1] Bu arkadaşlardan ilk dördü, komitanın ilk müessisleridir.

[2] Materyalizme istinat eden bu bahis, mösyö Heryoya pek kısa yazılmış.

Samimi fakat tecrübesizdik; hele hakikaten güç ve alçak olan politika mefhumunu bilmiyorduk. Bu, belki tek fakat en esaslı kusurumuzdu.

İçimizden dördümüz (komitayı ilk tesis edenler), kısaca bir program vücuda getirmişlerdi. Eğer iyi hatırimda kaldıysa bu programda ancak yirmi madde vardı.

Bu programı, evyelâ, İstanbul mekteplerine dağıttık; sonrada vilâyetlere gönderdik. Hiçbir teşebbüs bu kadar muvaffakiyetle neticelenmemiştir! Diğer mekteplerdeki arkadaşlarımız, bize, sadece iltihak etmediler; fakat kendileriyle beraber akrabalarını da getirdiler. Halk içinde serbest fikirlerin sür'atla yayılması bundan. Bütün ırklara şamil olan bu "kurtuluş fikri", yalnız bir sene içinde çok ilerledi; bir haldeki kadınlar ve erkekler, zabıtlar, memurlar, gazeteciler ve ülema ile eski nazırlardan damat Mahmut paşa, eski sefirlerden Necip paşa, müşir Fuat paşa, şeyh Abdülkadir efendi (bu son ikisi şimdi Âyan meclisinde azadır) ve müşir Kâzım paşa, gibi devlet adamları yardımımıza gelmek için birbirleriyle ittifak ve ittihat ediyorlardı.

Hürriyet perisi füsünkâr tesirini yapmıştı !

Pariste de bazı arkadaşlarımız ve dostlarımız vardı. Bu büyüyen komite, halkı davet eden bir beyanname neşretti. Bir fotoğrafı cihazile tabedilen bu beyannameler, şehrin hemen bütün sokaklarına yapıştırıldı; fakat bunlar, hükûmetin de nazarı dikkatini celbettiler ve Abdülhamit, kendi sırasında, kendi adamlarını teşkil etti. Rivayete göre bunların adedi 4,000 imiş! Filhakkâ bu mukabil gizli teşkilât, meş'um tesirini göstermekte gecikmedi: Yalnız iki sene, hükûmete bütün

komitayı hemen kâmilten ortadan kaldırmağa kifayet etti; ve rüyası içine gömülüp kalmış bulunan ben, o vakit, bu dağılan betbaht teşkilâtın merkezinde, birkaç arkadaşım ile, tek başıma kaldım [1].

Öyle iken komitanın, o tarihte. ecnebi memleketlerde intişar eden iki gazetesi vardı: Bunlardan biri, "Meşveret", Pariste Ahmet Riza bey ve Anbekyan efendinin ihtimamlarile intişar ediyor ve diğeri de, "Mizan" Mısırdaki müverrih Murat bey tarafından neşrediliyordu.

* * *

Edirne, Bursa, Rados ve Beyrut gibi teşkilâtımız bulunan büyük şehirlerde ve bilhassa İstanbulda merkezî bir heyetin varlığına inanılıyordu. Hattâ "Bu heyetin azası, milletin en müteneffiz ricalindendir" deniyordu; Fakat, heyhat! Hükûmetin gizli teşkilâtının her türlü takibatından kurtulan ben, sade bir mektepli, bu ehemmiyet verilen teşkilâtın merkezinde birkaç arkadaşım ile başbaşa kalmıştım! İşte böyle bir sırada idi ki birgün, Askerî Tıbbiye mektebi talebesinden Seracettin efendi, beni, pederile görüşmeye davet etti ve gizlice kulağıma:

- Pederim heyeti merkeziye azasile tanışmayı arzu ediyor dedi.

Ne Saracettin efendiyi ve ne de pederini tanıyordum; Öyle iken bu âdi olmıyan ve belki de tehlikeli bulunan davete icabet ettim. Bu zat, Üsküdarın eski bir mahallesinde oturuyordu. Beni, bililtizam ayrılmış bir oda içinde büyük bir ihtiyatla tek başına kabul etti,

- Gel oğlum, dedi.

Ve beni elimden tutarak yanına oturttu.

[1] Doktor Kerimî, doktor Eşref, merhum İzzet, ilâ.

Elli, elli beş yaşlarında, kır sakallı, uzun boylu, sevimli yüzlü bir zattı. Gözlerindeki saffet ve sözlerindeki açık samimiyet, bana, derhal itimat ilka etti, Öyle iken «Eski bir türk» [1] ile karşı karşıya bulunuyordum; Zira huzurunda bulunduğum adam, « ihtiyar bir dindar » dı; Fakat daha iyi değilmi? Zira bu muhterem ihtiyar, biz-zat vicdanının sedasıle, kendi reisidinisini, halifeyi ittiham ediyordu.

Bana temkinli ve ağır bir sesle :

- Burada yalnızız, dedi; kimse bizi işidemez! Oğlum Saracettin, şize, bu davetin sebebini söylemiştir. Gizli komitanın âzasını bilmeniz lâzım; zira teşkilâtta eliniz var.

- Evet, dedim.

- Pek âlâ, bana açıkça cevap vermenizi istiyorum, dedi: Bu adamlarda vazifelerini cesaretle yapmak kabiliyeti varmı ? Maksatlarında samimimidirler ? Onlara itimat edilebilir mi ?

Ne cevap verebilirdim ? Hakikatı söylemek ? Yalan söylemek ? Öyle iken hakikatle yalandan birini hiç tereddüt etmeden tercih etmek icap ediyordu.

Peki, efendim; İkincisini tercih ettim; zira hakikatı olduğu gibi, çırpıplak söylesem hürriyet için takip edilen gayenin iflâsını ilân etmiş olacaktım !

Cesaretle :

- Onları şahsan tanı mıyorum, dedim; Fakat onlara itimadım var ! Milletin kurtuluşu için hepsi, her fedakârlığa ve hattâ hayatlarını bile fedaya hazırdırlar !

Dikkat edilirse bu sözler yalan değil, bilâkis doğru idi; zira bizzat kendimden bahsediyordum. Onun gö-rüşmek istediği adamlar, bendim ve hürriyet için, o fettan mabude için beslediğim aşk, o genç yaşında, damarlarımı yakıyordu. Nefsime itimadım büyüktü.

[1] «Yeni Türk-Yeune turc» mukabili.

Böyle cevap verirken muhatabımın yüzünü dikkatle muayene ettim. Cesaretimin tesirini elde etmiştim zira derinden derine müteessir olarak karşımda ayağa kalktı ve elimi elleri arasına alarak şiddetle sıktı ve

- Öyle ise sizden çok rica ederim, dedi; bu efendileri görmenin bana çaresini söyleyin; zira yerine getirilecek gizli bir vazifem var !

- Mümkün değil ! dedim; zira mücahedemizin zarurî ilcaatına göre onlar, kimseye görünmemeye mecburdurlar; fakat mademki bana, yerine getirilecek gizli bir vazifeden bahsediyorsunuz; o halde sizi onlarla münasebete getirecek kolaylığı yapabilirim.

Bu cevap seri bir tesir husule getirmede; zira, evvelâ cevap vermek istemedi fakat derin bir düşünceden sonra sanki kendi kendine söyleniyormuş gibi :

- Demek yapacak birşey yok ! dedi; Vazifem daha ileriye gitmemektir.

- Haksızsınız, diye seslendim: Zira bizzat maksadımızın menfaati icabından komitanın azasını kimse görmemelidir. İyi düşününüz !

- Fakat oğlum, vazifem ağırdır, dedi; Çok ağır! Siz, daha onu size tevdi edemiyecek kadar gençsiniz !

- Bana itimat ediniz ve onu bana söyleyiniz! dedim.

Cevap vereceğine yalnız omuzlarını kaldırdı. Bana : »Mümkün değil!« demek istiyordu[1].

Acaba bu kadar ağır ve gizli olan vazife ne olabilir? Onu daha ileride göreceğiz.

[1]Bu muhaverenin aslı uzun ve biraz farklı. Bu mektubu mösyö Heryoya yazarken asıl muhaverenin müsveddesi elimin altında değildi, bundan başka mektubu da pek kısa yazmak mecburiyeti vardı. Muhaverenin bu şekli, takriben on altı sene sonra, zihnen hatırladığım şekildedir; öyle iken esas itibarile her iki muhavere aynı meelde.

Ben Merkezî Heyetin teşkilini temine daima çalıştığım için o tarihte milletin babası gibi telâkki edilen ve hür fikirleri pek ziyade kıymetli tutulan birtakım adamların kapılarını beyhude yere çaldım. Hepsi beni kapı dışarı etti! Ve günün birinde Hacı Ahmet efendi (Saraceddinin pederi) [1], mahremiesrarı dostlarından birinin huzurunda beni birkaç suallerle sıkıştırdı. Artık cevap veremiyordum.

Haleti ruhiyem öyle gergin bir dereceye gelmişti ki artık kendimi öldürmekten başka bir şey düşünemiyordum; O kadar derin bir yese kapılmışımdı! Nihayet kırpiklerimi ıslatmaya başlayan yaşlara mukavemet edemedim ve onların serbestçe akmasına yol verdim. Yalnız bir mendil ile yüzümü saklıyordum. Biran için ziya bana, muzlim gibi geldi! Mubalâğa etmiyorum; Zira artık her şey kaybolmuştu.

Sıkıntılı bir andan sonra titrek ve heyecanlı bir sesin, bana, ağlatıcı bir rıkkat ve teessürle:

- Bırak göz yaşlarını serbestçe aksın! Onlar sana hacalet vermiyor. Bilâkis mendilini kaldır ve kollarımın arasına gel! dedigini işittim.

Bu davete mukavemet edemedim ve kendimi o büyük adamın kolları arasına bıraktım.

Bu esnada yüzümün üzerine sıcak bir takım göz yaşlarının döküldüğünü hissediyordum. O da, ak saçları içinde, tıpkı bir çocuk gibi ağlayordu: Bu, hakikaten yüksek ve azametli bir lahze idi!

"Gel oğlum, kollarımın arasına gel!.." Bu sözleri, ömrum oldukça kulaklarımda işiteceğim; zira hacı Ahmet efendi artık dünyada değil, O, birçok seneler ev-

[1] İnkılâptan evvel menfiyen Afrikada ölen bu büyük mücahit, o tarihte, harbiye nezareti dördüncü hesap şubesi müdürü idi (1311-1313)

vel, Afrikada atşın çöllerin kumlarına gömüldü: Adını, burada, hürmet ve minnetle yad ederim.

* *

O vakitten itibaren biz, hacı Ahmet bey ve ben, teşkilâtın hezimetini tamir etmek için birleştik. Bu hususta evvelâ Akkâya gitmek ve orada komitanın ihanete uğramış menfî bir uzviyetini görmek icap etti. Şefik bey tesmiye edilen bu zat, serasker yaveri bir kaymakamdı. Sonra Beyrut ve Rados önlerinden geçerken de oralarda menfi bulunan ve bizzat komitanın teşkiline iştirak etmiş olan bazı azayı görmek lâzımdı; filhakika bu seyyahata çıkınca, bize, teşkilâtımızı yeniden vücuda getirmek için lâzım olan malumatı elde ettim: İstanbulla avdetimden yalnız bir kaç hafta sonra idi ki yeni komite teşekkül etmiş bulunuyordu. Müşir Fuat paşa, şeyh Abdü kadir efendi, müşir Kâzım paşa (o tarihte[1] İstanbul merkez kumandanı), şeyh Naili efendi ve kardeşi Hakkı bey (o tarihte Şuraidevlet azası), Nadir bey (Numunei Tarakkî mektebi müdürü) ve Nadir beğin samimi dostu Hüseyin bey (aynı mektepte muallim ve her ikisi eski bahriye zabiti), Necip paşa (eski sefir), Esat bey (nafia muhasebecisi), İhsan ve Seydi beyler (ikiside muallim ve muharrir), ilâ, ilâ, bu komitanın azasından idi [2].

İstanbul merkez kumandanını bu suretle elinde tutan merkezi hey'et, askerce kuvvetlendirilmiş bulunuyor ve artık harekete amade duruyordu.

[1] 1312 de.

[2] Komitanın bir senedenberi teşkiline çalıştığı hey'eti merkeziyesi, Hacı Ahmet efendinin riyaseti altında Hüseyin Avni beğle benden müteşekkildi.

Hacı Ahmet bey bu heyetin reisi ve Nadir bey de kâtibi idi.

Bu heyet, veliaht Mehmet Reşat efendi ile bir mü-kâleme vasıtası elde etti [1], prens, insanî bir tavur ve kat'i bir azm ile milletin istediği meşrutiyeti idareyi kabul etmekte tereddüt etmedi (1897).

Çan, hürriyet saatini çalmıştı. Askeri kuvvetten başka hacı Ahmet bey, çoktanberi bir takım silahşörları emri altında bulunduruyordu ki bu adamlar, hürriyet yolunda kendilerini feda etmeğe karar vermişlerdi: Hacı Ahmet beyin bana bir türlü tevdi edemediği sır, işte bu idi ve eğer bu hailevi teşebbüste pek şayanı dikkat bir şey var idiyse oda, işte. bu silahşörlarin, sarayda, padişahın hayatını muhafazaya memur olmaları idi!

*
* *

Burada bu silahşörlerin deruhte ettikleri vazifeyi biraz tsarih edelim: Abdülhamit, Suavi vak'asından sonra, sarayını, Arnavut ve Arap taburlarından müteşekkil bir takım askerlere muhafaza ettirmek ihtiyatını ele almıştı. Bu taburların efradı ile zabitlerine iyi para veriyor ve bunlar iyi besleniyordu. Bundan başka bu muhafız taburlara muhtelif bahanelerle, zaman zaman mükâfatlar dağıtılıyordu. Hakikati halde bu mükâfatlar onu kendileri de biliyorlardı - onların sadece sadakatlerini temin etmek maksadile veriliyordu.

Bu taburlar müstakil idi ve onları bizzat padişahın intihap ettiği kumandanlar idare ediyordu. O hâlde komite, efendilerine sadık bulunan bu binlerce askerden mürekkep hususî kuvvei askeriye nazarı dikkat-

[1] Eğer hatıramda aldanmıyor isem bu zat, o vakit bana denildiğine göre, Beyoğlu mevlevihanesi şeyhi idi. Adını bilmiyorum.

ta almağa mecburdu. Bundan başka padişah, yukarıda da dediğimiz gibi, bizzat muhitinde bir takım silahşörleri de bulunduruyordu ki bu adamlar, hinihacette, kendisinin hayatını muhafaza etmeğe memur idiler.

Demekki Abdülhamit, bize gizlice bağlı bulunan askerî kuvvete rağmen, her hangi bir maceraya karşı duracak ehemmiyette bir kuvvete malikti: Hususî menfaatlerine sadık bulunan bu muhafız askerler, sırası gelince, komitaya bağlı bulunan millî askerlere silah atacak ve sarayı müdafaa edeceklerdi. Bu suretle de masum bir kan, beyhude yere, İstanbul sokaklarını ıslatabilecekti. İşte komitaya sadık bulunan silahşörlerin vazifesi, mukarrer bir saatta "hükümdarı mutlak,,ı ortadan kaldırmaktı.

Öyle iken şu da bilinmeli ki bu adamlar, hailevî saat esnasında, Abdülhamit mukavemet etmedikçe kendisine ilişmiyeceklerdi: Heyeti merkeziye, Abdülhamidi, ancak iradei milliyeeye ademi itaati halinde bilittifak idama, mahkûm etmişti[1].

İhtiyatî bütün tedbirlerin alındığı ve her şeyin artık tam yolunda gittiği bir sırada bizi tevkif ettiler: Birgün evel bir mühin, komitanın kâtibi Nadir, bizi saraya ihbar etmişti !

* *

Merkezi komitanın bu ikinci hezimetini 1897 de vukua geldi ve 1908 de Resneli Niyazi beyle silâh arkadaşları Resnede kıyam edinceye kadar devam etti.

Osmanlı ihtilâli, her yerde malûm olduğu gibi, büyük bir müsalemet içinde muvaffak oldu.

[1] Pariste Ahmet Rıza beyle rüfekası, Fransa bizi hudutları haricine atar korkusile heyeti merkeziyenin bu kararına iştirak etmemiş ve cemiyetten çıkarılmıştı.

İKİNCİ MEKTUP

Kavala 23 Teşrinisani 1912

Aziz Efendim,

Ayın on sekizinde göndermiş olduğum birinci mektubumun alt tarafına bugün devam ediyorum.

*
* *

Fakat biraz geriye dönelim. Osmanlı milletinin istihale ve tekâmülüne ait hazin tarih hakkında bir fikir edinebilmek için şayanı dikkat bazı vakalar üzerinde durmaya mecburuz.

Evvelâ söylenmesi icap eder ki sakıt hükümdar, saltanatın ilk seneleri içinde, Maarifi Umumiye nezaretini tensik etti ve idarî bazı islâhat vücade getirdi. Bunlar meyanında Abdülhamit, Fransada Napoleonun da beyhude tecrübe etmiş olduğu veçhile, hükûmet müesseselerini idareye kabiliyetli bir takım gençler yetiştirmeye çalıştı ve bu maksatla, İstanbulda, hususî bir mektep açtırdı. Bu mektebin, o sırada, belki bazı faideleri olmuştur. "Mülkiye Mektebi" denilen bu müessese el'ân mevcuttur.

Gene o sırada Abdülhamit, Maarif nazırına, asrî terbiye için lâzım olan ıslahatı tedrisat programına ithal etmesine müsaade etti ve aynı zamanda iptidai tedrisatı mecburî bir şekle koymasına da mezuniyet verdi. İmparatorluğun yirmi beş seneden beri vücade gelen iptidai ve talî mekteplerinin menşei işte bu mezuniyettir. Bu yeni mekteplerden birkaçını ziyaret etmiş bulunan "Elize Reklü-Elisée Réclus" onları, bütün dünyanın bildiği muhallet umumî coğrafyasında bilihtiyar zikretmektedir.

Terbiyei içtimaiye noktai nazarından bu mekteplerin hiç bir kıymeti yokutr, bu doğru; zira bu mektepler, "hayatta muvaffakiyetsizliğe mahkûm-Ratê", bir takım gençlerden başka bir şey yetiştiremez; fakat yine bu mektepler, bu mühim kifayetsizliklerine rağmen, hiç olmazsa ilcaatın tesiri altında yeni fikirlerin intişarına bir âmil oldular: Bu; kazanılmış bir tarakkidir ve memleketin tekâmülünde bir kıymeti var.

Bundan başka Abdülhamit, bir takım gençleri avrupanın en meşhur mektep veya Darülfünunlarında tahsil etmeğe göndermenin faideli olacağını düşündü. Tahsillerini Avrupada ve bilhassa Fransada bitiren bu kıymetli gençlerin bir çoğu, birkaç senedenberi, kendi memleketlerinde bulunuyor, mekteplerimizin en mühim kürsülerini işgal ediyor ve bu suretle memleketimizin içtimai inkişafına pek büyük hizmetler ediyorlar.

Nekadar teessüf edilecek şeydir ki içtimai inkişaf- lar, büyük bir betaetle vukua gelir ve zaman ister. Biz- zat bir ışıık memleketi olan Fransa bile bu inkişafı, takriben, iki asırda vücuda getirebildi: Bir taraftan Fransız vatandaşlarının, bugün el'an bu inkişafı daha ilerletmeyi nasıl bir ısrarla istediklerini göz önüne ge- tirmek ve bir taraftan da Latin dünyanın, bu noktai nazardan, Anglo-Sakson âleminden ne kadar geride kalmış bulunduğunu cür'et ve samimiyetle söylemek lâzımdır! O halde zaten pek geride kalmış bulunan Türkiye, bir atlayışda, Avrupanın içtimai seviyesine yükselmezdi; fakat artık yeniden hayatını tazelemesi- ne lazım olan unsurları haizdi.

Burada bu satırları yazarken siyaseti nazarıdikkate almadım. Siyaset maksadımın haricindedir ve nazarı dikkatimi celbedecek hiç bir mahiyeti haiz değildir.

Bugün 72 yaşında bulunan valdem, beni, dinî bir ihtimamla terbiye etmişti. Çocukluğumu mukaddes bir şehirde, Mekke'de geçirdim. Ancak 14 yaşına geldikten sonradır ki beni, İstanbul'da, talî bir mektebe, Darüşşefekaya getirdiler.

Terbiye ve talimimin ilk ihtimamlarını valdeme borçluyum. Bana okumayı, yazmayı ve ilk rakkamları öğreten odur. Ondan sonradır ki talî tahsilimi - iptidai-sile beraber - Darüşşefakada bitirdim. Darüşşefakanın tahsil müddeti, o tarihte, sekiz sene idi ve sekizinci sene içinde bu mektebin son sınıfında elektrik mühendisî mösyö "Emil Lokvan- M. Emil Lecoin," den telgrafcılığa dair elektrik mebahisini öğrenirken mumai leyhin nazarı dikkatini celbetmiştim.

Mösyö Emil Lokvan, beni, arkadaşlarımdan .Kâmi beğle beraber Pariste elektirik mektebi alisinde ikmalî tahsil etmek üzere intihap etti.

Çocukluğumdanberi tıp tahsil etmeyi başıma sokmuştum; fakat mukavemet edilemez bir arzu, beni, bir kaç senedenberi, fenler ve sevinçler memleketi olan Fransaya doğru çekiyordu.

Ne garip tesadüf! Geçen gün refikam Jülyetle baldızım madmazel "MatiltViyu-Melle Mathilde Viou,, kitaplarımı tanzim ederken ellerine eski bir mektepli defterim geçmiş. Onu bana getirdiler. Bu defterin tekmiil sahifeleri yalnız bir kelime ile dolu idi ve bu kelimede nihayetsiz bir surette tekerrür eden "Paris" kelimesinden başka bir şey değildi: Paris arzusu, daha o yaşında, kalbimde ne kadar derin yer tutmuş! Çocukluğumdan beri sevdiğim Fransayı daima seveceğim; zira Fransa ideal medeniyet memleketidir.

Bana "tahsilini Pariste bitireceksin,, dendiği vakit

duyduğum sevincin büyüklüğünü düşününüz! Fakat bu sevinç çok sürmedi; zira bir kaç gün sonra İstanbul fakültesinde tıp tahsil etmeğe karar verdim ve işte bu suretle çocukluğumdanberi intihap etmiş olduğum mesleğim taayyün etti.

Bir kaç sene sonra bu tıp fakültesindedir ki "İttihat ve tarakki,, komitasını yeniden teşkil ve tensik etmek üzere bazı arkadaşlarla anlaşıcağım.

Birinci mektupta size padişaha nasıl ihbar edilmiş olduğumuzu anlatmıştım. Beni kapalı bir araba içinde "Yıldız,, sarayına götürdüler. Yanımda beni tevkif ettiren genç bir zabıt vardı.

Padişah, İzzet paşa Holo ile Kâmil beyi (Hersekli) ve sureti hususiyede saraya davet edilmiş bulunan müstantik Feyzi efendiyi tahkikata memur etmişti.

Pek ağır bir töhmet altında idik; zira padişahın yalnız hal'i değil, fakat idama mahkûmiyeti de mevzubahs idi!

Muhbir Nadir, daha şimdiden, uzun bir dosya hazırlamıştı ki bu dosya müstantik Feyzi efendinin elleri arasında idi. Hain, bu dosyada teşkilattan ve merkezi komitanın mukarreratından maddesi maddesine bir sarahatla bahsediyordu. Orada komita azasının isimlerini veriyor ve bu zatların rey ve mütalaalarını muayyen bir sarahatla zikretmeyi de ihmal etmiyordu. Bu dosyada bizzat veliaht prens de unutulmamıştı. Nadir, komitanın bütün mukarreratına vakıf bulunduğundan hiç bir şeyi eksik bırakmamıştı. Elhasıl bu adam, yazdığı her maddenin nihayetine şu küçük cümleyi de ilâve etmeyi ihmal etmemişti: "Daha ziyade tafsilat için Sabri efendiye muracaat edilmelidir.

menediyorlardı. Düşünecek şeylerim çoktu ve bu yüzden başım çok çalışıyordu. Bu suretle soğuktan dişlerim birbirine çarparken beynim kuvvetli bir ihtikan içinde yanıyordu. Şiddetli bir tazyik altında kanımın bir kitle halinde şıryanı sebatilerimin içinden geçtiğini hissediyordum: tahammül ettiğim bu dehşetli ihtikanı düşünmelidir !

Gece gündüz isticvap ediliyordum ve cevap vermekten imtina ettikçe şömine maşası ile dövülüyordum. Her şey, felâketin haddi intihaisinde idi; fakat olsun ! Birkere içine düşmüştüm ve artık neticelerini çekmeliydim.

Daha ilk isticvabımda hiddetinden kuduran Kâmil bey, şöyle haykırmıştı:

— Ağzını yırtacağım, seni parça parça edeceğim ve kemiklerini havaya atarak onları söyleteceğim !

Kâmil bey hiddetinden titreyordu ve dehşetle bu cümleyi teleffuz ederken arkamda bulunduğunu sonradan gördüğüm bir adama, "gel !, işaretini vermişti; filhakika başımı arkaya çevirince odaya, - ikisi de arnavut olan - iki silahşörün girdiğini gördüm.

O vakit Kâmil beye soğuklukla:

— Evet, dedim; beni parçalatabilirsiniz; bu, pek mümkündür; fakat, Allahım ! Kemiklerimi havaya atmak ve onları söyletmek ?.. Hayır efendim, hayır; bu mümkün değildir ! İnsan bu derceye kâdir olamaz. Anlaşmak için biraz mantıkî olalım !

Akilâne olan bu cevap, celladımı teskin etmedi; bilakis, onu kudurttu; fakat, biraz aşağıda görüleceği gibi, bu gayiz ve tehevvür neye yarar ? Zira ben, ölmeğe, şerefimle ölmeğe karar vermiştim; o halde benimle yapacak bir şey yoktu.

İsticvabım, daha on sekiz yirmi sene evvel tarihe geçen bir köşkün büyük salonunda ceryan ediyordu. Yıldız sarayının iki suru arasında kâin bulunan bu köşk, "Çadır köşkü," dır: Vaktile meşhur bir devlet adamı da, Mithat paşa da, arkadaşlarile beraber bu köşkte isticvap edilmiş ve yine bu köşkte mahkûm olmuşlardı. Şimdi, bu köşkte, aşağı yukarı aynı siyasi haile oynanacaktı; yalnız, - Abdülhamit müstesna - hâilenin aktörleri değişmişti.

Salonun ortasında yaldızlı iskemlelerle çevrilmiş yuvarlak bir masa vardı. Bu iskemlelerden biri bana mahsustu. Karşımda, yukarıda isimlerini söylediğim iki mabeynci oturuyordu ki bunların biri İzzet paşa ve diğeri de Kâmil beydi.

Zeki ve zarif bir adam olan İzzet paşanın dudaklarında istihzalı bir tebessüm vardı ve nezaketle bana:

- Şefik beyin mektuplarını ne yaptığınızı bize söyleyebilirmisiniz ? Dedi [1].

Bu sualden bir şey anlamamış gibi göründüm:

- Hangi mektupları ve hangi Şefik beyi soruyorsunuz ? Dedim.

- Onu pek iyi tanırırsınız, dedi; hakikatı saklamağa çalışmayınız ! Bu mektupları ne yaptınız, söyleyin !

Efendim, onu tanımıyorum, dedim; ve bana sorduğunuz mektuplardan haberim yok !

- Haydi canım, dedi; ısrar etmekte faide yok ! Daha pek gençsiniz. Sizi iğfal ettiler, değilmi ? Şevket-maap efendimiz alicenaptır. Mazharı af olmak için bize bütün bildiklerinizi söyleyiniz !

[1] ÂkkâdanAvrupaya kaçan Şefik Bey. Onunla muhabere ediyorduk.

— Efendim, size ne dediğimi istiyorsunuz ? Dedim; bu dediklerinizden hiç bir şey anlamıyorum !

— Söylemek istemiyorsunuz, dedi; iyi etmiyorsunuz. İşte o vakit sözü Kâmil bey aldı ve hiddetle :

— Söyleyecek ! Dedi; bu, Zâtışahanenin uluvvi cenabına sığınmak istemeyen bir haindir. Zaten affa layık değil !

Sükûnetle cevap verdim ve :

— Eğer burada bir hain varsa, dedim, o, her halde, bir başkası olacak ! Benim vicdanım rahat.

— Biraz sonra vicdanını göreceğiz ! dedi.

— Evet göreceksiniz ! dedim.

Hiddet içinde kuduran Kâmil bey artık yerinde duramıyordu. Hiddetle:

— Peki, dedi; bana Şefik beyi tanımadığımı söylüyorsun. Öyle olsun !.. Fakat Nadir bey ? !

Bu cümleyi taşkın bir hiddetle teleffüz ederken kalktı, orada emirlerine intizar eden silahşörlerden birine :

— Nadir beyi buraya getirtin ! dedi.

Nadirin saraya taktim etmiş olduğu dosyadan henüz haberim yoktu ve kendisinin hamiyetinden şüphe etmiyordum. Tek bir düşünce zihnime hakimdi: İcap ederse ölmek, fakat mücahede arkadaşlarımı (merkezi heyeti) ele vermemek.

Biraz sonra Nadir, bir redingot içinde, salona girdi. Mümtaz bir riyaziye âlimi olan bu adam, ötedenberi hörmetime mazhar olmuştu. Onu, ben, her vakit, çok namuslu, âlim ve pek hamiyetli büyük bir adam gibi

talakki ederdim. Ellerini göğsünde çaprastlayarak karşımda ayakta durdu. Kâmil bey, bu adli vasıta ile, beni kat'i bir tarzda mağlup etmek istiyordu.

Bana, muzafferiyetten emin bir adam tavrı ile :

— Şimdi cevabın nedir.? ! dedi; gözlerini bu efendinin üzerine iyice dik ve yine bana onu tanımadığını söyle !!!

Ben, hayretli bir tavur içinde :

— Bu efendiyi mi.? ! dedim; fakat İstanbulda onu tanımayan kimse yoktur ! Nadir bey herkesin bildiği bir muallimdir ! Kendisini elbette tanırım; fakat yalnız rü'yeten.

O vakit Kâmil bey Nadir beye döndü ve ona:

— Ey siz, Nadir bey, dedi; bu efendiyi tanıyormusunuz ?

— Evet efendim, dedi; bu, Sabri efendidir.

— Kendisile hiç görüşmüşmiydiniz ?

— Birçok defalar !

Cesaretimi kaybetmedim; öyle iken güç bir vaziyette bulunuyordum. Ne olup bitmişti ? Acaba bizi bir hafiye haber vermişti ? Yoksa bizi meydana çıkaran bir ihtiyatsızlıktamı bulunmuştuk ? Bütün bu düşünceler hiç bir şeye cevap vermiyordu. Birçok defalar, bir işaret almak ümidile, "dostumu" n gözleri içine gizlice bakmışım; fakat kat'iyen hiçbir şey öğrenmek mümkün olmamıştı; zira ne vakit gözlerimiz birbirine tesadüf ettiyse her dafasında gözlerini gözlerimden sıyırmaya çalışmıştı !

O vakit, kendi kendime şöyle düşündüm:

— Bedihi bir şey varsa o da her ikimizin mahvolmuş bulunmamızdır ! Fakat Nadir acaba neden itiraf etmişti ?

Bu düşünce, bana, vehleulada, anlaşılmaz gibi gözükmüştü; fakat sonra affedilmez bir şekil aldı; zira bu hal, izzeti vicdanıma dokunmuştu. Nadir neden itiraf etmişti? Böyle bir zaaf affedilemezdi. Hiç olmazsa ben, o lahzede, buna tahammül edemiyordum: Fikrimce Nadir ölmeli, fakat itiraf etmemeli idi!

Fakat düşünecek bir dakikam bile yoktu ve böyle nazik bir zamanda insan kendini kaybetmemelidir.

Şu cevabı verdim:

— Çok mümkündür ki Nadir bey, beni, birkaç defa görmüş olduğu bir adama benzetmiş olsun! Yalan söylüyor demek istemiyorum; fakat Nadir bey, zihni pek meşgul olan bir mütefekkidir. Aldanabilir!

Bu cevaba bizzat Nadir cevap verdi ve bana :

— Çıkamaz bir yola saptınız! dedi; burada her şeyi biliyorlar. Hakikatı gizlemekte hiçbir faide yok!

Cevap veremedim. İnfialim o kadar şiddetli oldu ve bilâ ihtiyar yüzüne tükürdüm!

* *

Bir dakikalık sükût! Bu dakika hörmet edilecek dakika idi.

Alçaklığının ağırlığı altında ezilen Nadir, gözlerini eğdi ve bir kelime söyleyemeden sarardı.

* *

Daha şimdiden iki hataya düşmüştüm. Biri, Nadiri, yalnız göz görümü ile tanımış olduğumu söyleyişimdir; fakat ben bunu kasten böyle söylemiştim; zira Nadire itimadım vardı ve bir mücahede arkadaşım olan bu adam, bensiz hiç bir şeyin yürüyemeyeceğini pek alâ biliyordu. Henüz daha vakit var ve: "Ben zihni pek dalgın bir adamım! Kendisile birkaç defa görüştüğüm

adam bumudur, değildir bilmem!,, diyebilirdi ve artık ondan sonrada kendini maksada feda eder, ölür, fakat buna bir kelime daha ilâve etmezdi!

İkincisi, fakat ihtiyarım elden giderek yüzüne tükürüşümdür. O andaki infialim o kadar kuvvetliydi! Pek alâ, Nadirin yüzüne tükürmek demek, ona, "alçak! bize ihanet ettin!,, demekti ve artık müdafaa edilecek yerim kalmamıştı.

* * *

Kararımı verdim: Ölmek; bu lâzım! Zira bu ölüm, bütün bir milletin hayat ve hürriyetini kurtaracak. İnsan zaten fâni değilmi? Günün birinde ölecek değilmiyim? Fakat bu ölümün, o gün, değil millete, fakat hiç bir şeye faidesi olmayacak!

Hayat?.. Adam sende!.. O, tabiatın zaten bir oyuncağından başka nedir?! Bir sürü manevî ıztıraplar ve bir sürü maddî sefaletler; işte hayat! Varlığı sevmek, bizzat kendini sevmek, tabiatı sevmek velhasıl bir kelime ile yaşamak zevki; bütün bunlar hep birer hayalden ibaret!

Yaşamak demek, o varlığın kanunlarına dayanmak demektir; zira hayat, camit maddenin, hususî bir takım şartlar içinde, canlı maddeye temessül eden derin bir istihalesinden ibaret çok karışık fakat o kadar adî bir hadiseden başka bir şey değil: Uzviyetimizin canlı zümreleri her an ölüyor ve camit madde, uzviyetimizde, her an canlanıyor! Tabiatta uzviyet, camit maddeyi alettemadi canlı maddeye heyecanlı maddeyi de alettemadi camit maddeye istihale ettiren bir laboratuvarıdır. Ne için? Kim bilir! İşte bu acip hadise değildir ki tabiatta, tabiatın kendini alettemadi ikna eden esrarengiz gizli kuvvetleri içinde, mahza hassasiyet,

elem ve ıstırabı yaratmak için şoursuz maddeyi canlandırıyor?! Hayat, haddizatında sefildir! Hayat, bizzat kendi tabiatile sefildir!

Bu simsiyah düşünce, o lahzenin düşüncesi değildi. Bu bedbin fikri, ben, sınıf arkadaşlarımdan birile [1] birçok senelerdenberi besleyordum. Hatırlıyorum: Yıldızlı bir gecede, boğaz içi sahillerindeki bir evin tarçası üzerinde onunla ben, her ikimiz, hayatıbeşerin sefaletine sıcak göz yaşları dökmüşdük! İtiraf ederim, bu, pek sadedilanedir; fakat o vakit, hemen de çocuk denecek kadar gençtik. Hayata karşı pek hassastık ve belki de fena olan bir itiyatla "nevrasteni," mizi, o marazi hassasiyetimizi pek ziyade heyecanlandıran romanlarla şiirleri okumaktan kendimizi alamayorduk.

Onunla, ekseriya mevcudiyetin en sefil hadiselerini münakaşa ediyorduk; bir haldeki birgün, arkadaşım, intihar etmeği bile denedi. Kaç defa hayatını kurtardım! O benden daha zayıf ve daha ziyade narindi ve artık hayata dayanamıyordu. Biz işte böyle siyah fikirler içinde idik; demekki her hangi bir lahzedede ölmek, benim için, "güç bir şey" değildi!

Kararımı verdim: Ölmek, bu lazım! Zira bu ölüm, bütün bir milletin hayat ve hürriyetini kurtaracak. Kendime itimadım vardı.

Bütün bu düşünceler, berkî bir sür'atle, zihnimden geçmişti ve halâ Nadir, gözleri ayaklarının ucunda, karşımda duruyordu.

O vakit ağır bir tavurla:

Evet, dedim; komitayı teşkil edenlerden biride benim! Ve bu komitayı teşkil etmekle vazifemi yaptım! Bu cümleyi ayakta teleffuz etmiştim ve ellerimi

[1] Doktor Kadri Raşit paşa.

çaprastlayarak gözlerimi Kâmil beyin gözlerinin içine diktim.

O vakit İzzet paşa:

— Artık her şey yolunda gidecek, dedi; Sabri efendi söylemeğe karar verdi. Esaslı şey bu idi.

Ve saatine bakarak ayağa kalktı:

— Yemek vakti, dedi; yemeğe gidelim ve öğleden sonra gelelim !

* *

صیحة سلطان عليه

عظمه
ایرجی ریخی صیحة سلطان افندی
طوبی عظمه سلطان افندی
مورن سیدی سیدما جی
دان عظمه سلطان افندی
عالمی سلطان افندی
۱۰۸

Sultan Hamit zaptiye nazırından bile şüpheleniyordu

Kurnaz İzzet paşa, bu suretle vakıt kazanmak istiyordu; zira bir taraftan Kâmil bey hiddet içinde titreyorken diğer taraftan da ben, her tecavüze karşı göğüs germeğe hazır bir vaziyet almıştım. Bunu, İzzet paşa, pek iyi sezmişti.

Salondan çıktık.

ÜÇÜNCÜ MEKTUP

Kavala 27 Tesrinisani 1912

Azizim efendim,

Aynı yirmi üçünde göndermiş olduğum ikinci mektubumun alt tarafına bugün devam ediyorum.

Düşünmeğe vakit buldum. Benden Şefik beyin mektupları soruluyordu. Ben o mektupları yakmıştım. Şefik beye gelince, o, tehlike içinde değildi; zira Şefik bey, kendisini Âkkâda ziyaretimden sonra kaçmış ve Fransaya gitmişti; demekki bu cihetten endişeye düşecek hiç bir şey yoktu. Kâmil bey yedikudretinde bulunan her şeyi kullanabilirdi; fakat ben, kendisine, ne o mektupları ve nede Şefik beyi verebilirdim.

Obür arkadaşları kurtarmak için sorulacağını tahmin ettiğim şeylere nasıl cevaplar vereceğimi kararlaştırdım; zira onlara, hey'eti merkeziyenin kudretine hâlel getirmeden söyleyebileceğim şeyleri tayin etmek lâzımdı. Nadirin bu gizli siyasî mahkemeye vermiş olduğu uzun dosyadan henüz haberim yoktu.

Öğleden sonra çağırıldım. Salonda aynı adamlar vardı; fakat bu sefer aralarında mustantik Feyzi efendide bulunuyordu. Ortadaki yuvarlak masanın üzerindedir bir yığın kâğıt ve kitaplar görölüyordu [1]

[1] Beni mektepte tevkif ettikleri gün dolaplarımda bulunan bütün eşyayı yoklamışlardı. Mektebin müdür muavini İhsan bey, bu

Karşılarında oturdum. O vakit İzzet paşa, masanın üzerinde bulunan defterlerden birini alarak bana uzattı ve Fransızca bir ifade ile:

— Bu defteri elbette tanırırsınız; zira sizindir! dedi.

Bu Fransızca hitap, vehleulâda, nazarı dikkatimi celbetmedi; fakat bana uzattığı defteri muayene edince bununı sebebini derhal anladım; zira bu defter, Fransızcadan yeni tercüme etmiş olduğum bir piyes idi ve hiç şüphe yokki İzzet paşa, benim Fransızca bilip bilmediğimi anlamak isteyordu.

Fransızca cevap verdim, ve:

Filhakikâ bu defter benimdir! dedim.

Artık muhaveremiz Fransızca devam etti.

İzzet paşa:

— Bu, “Arlezyen” piyesinin tercümesidir değilmi? dedi; demekki tiyatroyu seviyorsunuz?

— Evet efendim, dedim; bu piyesi tercüme eden benim. Tiyatroyuda çok severim.

O vakit elinde tuttuğu fennî ve edebî bir mecmuayı uzatarak:

Peki, bu? Sualini sordu.

Bu mecmua, o tarihte, betbaht dostum İsmail Safa'nın neşretmekte bulunduğu “Mırsat” mecmuasının bir sayısı idi [1] ve bu sayıda benim “medeniyet ve sathı arzda tarzı tevezzüü,, başlıklı bir yazım vardı. Bu yazıda ben, sırf “materyalist,, bir mevzuu mevkiî mübâhaseye koymuştum: Şimdi hatırıma geldiğine göre “kuv-

nazik ameliyeye bizzat nezaret etmişti. Masanın üzerinde bulunan kâğıtlarla kitaplar ve mecmualar, kapalı bir zarf içinde olduğu halde, saraya gönderilmişti. Sonra bu evrak arasında, Nadirin vermiş olduğu dosyanın da bulunduğunu anladım.

[1] Müsyü Heryo'ya yazılan mektupta bu mecmua sehven (Marif) mecmuası diye gösterilmişti.

vet,, ile “ madde ,, ve hey’et umumiyesi içinde “ tabiat,, bu yazıda, ciddî bir tenkidin zeminini teşkil ediyordıki bu tenkit, tabiatın ezici, şoursuz ve mahî kudretini tahlil ediyor ve onun, - bütün kanunları hey’eti umumiyesi içinde - cazip fakat müthiş azametini meydana çıkarıyordu: “ Mağrur fakat ğafil insan, tabiâtın bu mühip azameti içinde, ekseriya liyakatsiz (düşüncesiz, budala) ve bazanda şerir bir mahlûktan başka bir şey değildir: Ne bu gurur onun kıymetini arttırıyor ve nede bu şerirlik ona şeref veriyordu! ,,

“ Fezanın ka’r napeyda boşluklarını dolduran bu payansız varlığın dehşet veren mehabeti içinde âdetâ bir hiç demek olan insan, tabiatle mücadele ederken, yalnız bir şeye dayanabilir: Bilgi. Tabiatte insan, bilgisiz muzaffer olamaz; fakat bir kerede muzaffer oldu-mu artık öyle züktidar bir medeniyeti doğarki bu medeniyet, ona, tabiatın bütün kuvvetlerini teshir ettirir!”

“ Fünun, edebiyat ve sanayi; işte medeniyetin üç perensipi!.. Basiretkâr bir millet, yaşamak hakkını ihraz etmek için, bu üç perensipe mutlak temellük etmelidir,,.

“ İnsan fanidir; fakat büyük adam ölmez. O, arkasında, daima sarîh bir iz bırakırki onu, bu izi üzerinde takip etmek mümkündür. ,,

“ Cahil adama gelince, bu zavallı adam, ecdadının ananelerinden başka bir şey bilmez. Artık hükmü geçmiş bir zamana bağlı kalır ve bu eski an’aneler, onu, ister istemez (görenek) e sürükler. Cahil adamın ekserya gülünç birtakım zehapları vardır ki buular onu hayat ve tabiatı anlamaktan men’eder. Bunlardan istifade edemez ve bu suretle insanî haklarının hemende hepsini kaybeder; Filhakika bu zavallı adam, bir koyun

gibi halim ve mutî olur ve kendisini himaye eden bir “çoban,, ın çevresinde toplanmaktan hoşlanır; fakat o halde, günün birinde, mezbahaya gönderilmek tehlikesine maruz kalır,, .

Bu yazılar makalemdeki yazıların aynen tercümesi değildir; zaten o makale şimdi ellerimin altında değil.

Makalem, görünüşte, sırf fennî bir mevzua münhasırdı; fakat hakikatte gizli düşüncelermi, yukarıya derç ettiğim cümlelere benzeyen bir takım cümlelerin içine kaydırıvermiştim!

İşte İzzet paşa. bilhassa, bu cümleler üzerinde durmak isteyecekti. Bunda hiç şüphem yoktu. “Peki, bu?,, diye sorduğu suale bir kaydı ihtiyatı ile:

— Bu, edebî ve fennî bir mecmuadır, dedim; onu satın aldım.

— İçinde, imzanız altında neşredilmiş bir makale var dedi; bu makale pek şayanı dikkat.

— O makaleyi bende okudum, dedim; hakikaten pek mühim. Ne kadar yezıkkı herkesin anlayabileceği bir seviyede değil ! Onu yazan ben değilim.

Eğer araya bir arıza girmeseydi Fransızca başlıyan bu muhavere belki böylece devam edip gidecekti; fakat devam edemedi. Yalnız birkaç dakika süren bu muhavere esnasında Kâmil bey tek bir kelime söylememişti.

Bir aralık ayağa kalktı ve yapacak hiç bir işi olmayan bir adam gibi ellerini pantolonunun ceplerine sokarak pencerenin önüne gitti. Sonra, gözlerini, birkaç saniye, odanın eşyası üzerinde gezdirdi ve nihayet gidip

aynanın önünde durdu. Aynada, kimbilir, belki de yüzündeki adalelerin gerildiklerini seyrediyorcu ! Elhasıl bu asabî adam, yüzünün sabırsızlığını gösteren bu mütekallıs adalelerle akibet masanın önüne yaklaştı, ve :

— Vazifemiz, burada, herkesin bilmediği bir dili konuşmamaktır! dedi.

Bu tehditkâr ihtar, İzzet paşayı uyandırdı ve bir lahza kaybetmeden:

— Doğru, dedi; siz fransızca bilmiyorsunuz, türkçe konuşalım !

* *

Bu küçücük hadise, bana pek kıymetli bir fikir verdi ve kendi kendime içimden: “Ya!.. dedim; bu rekabetten istifade etmeli!”

Filhakika Abdülhamidin kimseye itimadı yoktu. Saray ricali, nazırlar ve hatta bizzat prensesler, birbirlerini gözetlemeye memurdular. Saray muhitinde kimsenin kimseye itimadı kalmamıştı; bir halde ki oğullarına itimat etmiyen babalar, zevcelerinden çekinen zevçler, maiyetlerinden ürken nazırlar velhasıl hizmetçilerinden korkan prensler vardı ! Türkiyede Abdülhamit devrinin tarihi, bu yüzden nakadar elim aile facialarına şahit oldu ! Bu, şüphesiz, pek menfur bir iştir; fakat hakikattir ! Öyle iken hemen diyelim ki bu çirkin iş, yalnız saraya intisap eden aileler arasında mahdut kalmıştır .

* *

O vakit sözü kâmil bey aldı ve bana:

Komitayı teşkil edenlerden biri sensin ve bunu itirafta ettin, dedi; Şimdi bana bu teşekküle iştirak eden diğerlerinin kimler olduğunu söyle !

— Hepsini tanımayorum.

- Şefik beyin mektupları nerede ? onları kâğıtlarının içinde bulamıyoruz.

- O mektupları aramak beyhudedir; zira ben, onları yaktım !

- Alçak !

- Ben alçak değilim! onu sizde bilirsiniz.

Çok asabî olan Kâmil bey, yeniden titremiye başladı. Hiddet, ona, nakadar ıztırap veriyordu bilseniz! Bir deli gibi her şeyi kırmayı ve her şeyi yırtmayı istiyordu. Elinde tuttuğu bir kurşun kalemini, farkında bile olma-
yarak dişlerinin arasında ezdi ve parçaladı ! Ve işte o vakit idi ki bana, kudurmuş bir asabilik içinde :

- Söyliyeceksin ! diye haykırdı; seni parçalıyacağım, etlerini didim didim edeceğim ve kemiklerini havaya atarak onları söyleteceğim !

Bunu size, geçen mektubumda bilmünasebe yazmıştım.

Kâmil bay, büyük bir tehevvür içinde, bu cümleyi telâffuz ederken içeriye iki silahşörün girmesini de emretmişti; fakat ben kararımı vermiştim: Ölmek, bu, lâzımdı ! fakat maksadı tehlikeye düşürmiyecektim.

Kâmil beye soğuk bir tavurla:

-- Evet, dedim; beni parçalatabilirsiniz ; bu pek mümkündür; fakat, Allahım ! kemiklerimi havaya atıp onları söyletmek ?!. hayır efendim, hayır, bu mümkün değildir ! insanın bu dereceye kudreti yetmez. Biribirimizi anlamak için biraz mantikî olalım !

Bu akilâne cevap cellâdımı teskin etmedi ; bilâkis, onu çıldırttı; bir haldeki o tehevvür içinde üzerime atılmak istedi.

Fakat İzzet paşa, bu mütehevvirane harekete mâni oldu ve mevkîe hakim bir tavurla [1] :

[1] Çünkü mahkemenin reisi idi.

— Burada bizim vazifemiz, Şevketmaap efendimizin yüksek iradesini tatmin etmektir, dedi; Sabri efendi söylemiye karar verdi. Ondan muhal olan şeyi istememeliyiz. Şefik beyin mektuplarını mademki yaktım diyor; o halde bize o mektupların muhteviyatını söylesin.

Hayhay, dedim.

Komite azasından da birkaçını tanıyorsunuz, değil mi? Çünkü daha şimdi hepsini tanımadığınızı söylediniz.

— Evet, doğru.

İşte böyle her şey yolunda gider. Acele etmeyiniz ve iyice düşününüz. İşte size kâğıt! burada yazı takımı da var. Zihninizi karıştırmamak için sizi, burada Feyzi efendi ile yalnız bırakacağız.

İzzet paşa bu cümleyi telaffuz ederken ayağa kalktı “gidelim,, demek istiyordu.

* * *

İzzet paşanın zekâca faikiyeti ile kendi hiddeti arasında kalan Kâmil bey, bütün hat üzerinde ric’at etmeye mecbur olmuştu. Efendisine sadakatini göstermek için şimdiye kadar elinden gelen her şeyi yapmıştı. Ne faide ki rakibinin yüksek zekâsı, kendisini, reddi mümteni bir maharetle mağlûp etmişti: Kâmil bey için ne badii telehhûf hall! ”

Balkan harbinin fecî neticesi, nihayet ahvalin büsbütün berbat oluşu yolları da kapamış ve bu yüzden Parise, müsyü (Heryo) ya dördüncü ve müteakip mektupları göndermek mümkün olamamıştı..

Vakanın üsttarafını doktor Sabri beyden naklen, anlatayım:

Salonda, müstantik Feyzi efendi Sabri beyin karşısında uyuklayordu. Takriben elli yaşlarında olan bu adam Abdülhamit devrinin nev’i şahsına hâs tiplerin den

Rusya Çarile mülâkat etti. Bu mülâkatta Avrupa muvazenei siyasisinin asdığı yeni Mısırlılarla Almanya İmparatorunun Zatışahaneyi ziyareti ve Suriye seyahatleri gibi vatan ve milletimizin mukadderatına temas eden esaslı meselelerin mevzubahsolmuş bulunduğundan cemiyetin zerre kadar şüphesi yok. Rusların bu gazlar ve Fransanın da Suriye üzerindeki müddeiyatlarile atiyen Osmanlı imparatorluğunun taksimi hakkındaki

دولت و قلم مقرونی
 در کمال احترام و تعظیم
 به عرض می‌رساند که
 در این روزگار که
 همه چیز در حال تغییر است
 و هر روز شاهد تحولاتی هستیم
 که برای ملت ما بسیار حساس است
 و ما به عنوان یک ملت
 باید در این شرایط
 به یکدیگر کمک کنیم
 و با هم متحد باشیم
 تا بتوانیم از این مشکلات
 عبور کنیم و به یک آینده
 روشن و آبادان برسیم
 و این را وظیفه ما است
 و ما باید این وظیفه را
 با تمام توان انجام دهیم
 و به خداوند متعال
 استعانت طلب کنیم
 و به ملت ما اعتماد داریم
 و ما را یاری کنید
 تا بتوانیم این کار را
 به خوبی انجام دهیم
 و به خداوند متعال
 استعانت طلب کنیم
 و به ملت ما اعتماد داریم
 و ما را یاری کنید
 تا بتوانیم این کار را
 به خوبی انجام دهیم

Bir Sadırazam nelerle uğraşırdı ?

rivayetler münevver vatanperverleri endişeye düşürdü. Görüyorsunuz, cemiyetin tesisinde Hükûmete ve Zetî şahaneye karşı hiçbir suikast yok. Cemiyetin tesisi fikrini uyandıran sebep, bilâkis bu vatani endişedir ve hukuku padişahının her türlü tecavüzden siyaneti cemiyetin aksaiemelidir. Biz işte böyle yüksek bir kanaatla hareket ediyoruz ve maksadımız Avrupada, aley-

himizde verilen kararlara kanunuesasinin ilâniyle cevap vermektir.

İstintakta en ziyade ehemmiyet verdikleri nokta, Abdülhamidin hal'ı ve katli meseleleri etrafında temerküz ediyordu. Şayanı dikkat olan nokta istintak suallerinin yazılı bulunduğu kâğıtlarda bu (Hal') ve (Katil) kelimelerinin yerlini boş bırakıyorlar ve maznunlara;

Siz karine ile o kelimeleri anlar ve yerlerine korsunuz, diyorlardı.

Korku, korku kadar, mantıksızlığın büyüklüğüne bakınız ki, bu saray adamları (Hal') ve (Katil) kelimelerini ellerile yazamıyorlardı, bu kâğıtlardaki suallerin cevaplarını ekseriya geceleri yazdırıyorlardı. Geceleri müstantik Feyzi efendi veya muavini bir köşeye geçiyor, ve hiç birşey söylemeden, birşey sormadan yalnız nazarat ediyorlardı.

Feyzi efendinin muavini ablak çehreli, bakışları sönük, kalın dudaklı ve ekseriya ağzından salyalar akan zavallı bir gençti.

Bir geçe bu adamla başbaşa kalan doktor Sabri bey Nadirin yazmış olduğu dosyayı baştan başa gözden geçirmeğe muvaffak olmuştu. Dosya uzun ve sarîh idi; Zira Nadir gizli teşkilâtın şifre kâtibi olduğu için her şeye yakından vakıftı. Raporunda teşkilâtı anlatıyor, onları Sabri beyin nasıl vücuda getirmiş olduğunu ve Sabri beyin Hacı Ahmet beyle mülâkatlarını, Akka'ya giderek orada menfi bulunan Babıseraskeri şube reislerinden kaymakam Se'lik beyle - ki Serasker yaveri idi - nasıl görüştüğünü, İstanbula avdetinde Şefik beyin bir mektubu ile Serasker yaverlerinden Ali Rıza beye müracaatını onadan sonra altıncı dairei belediye

muhasibecisi Mship beyle mülakatini nihayet Muhip beyin delâletiyle Erenköyünde doktor Hamit Hüsnü beyin köşkünde Nurettin beyle mülakatını ve en nihayet bu vasıta ile (Nümuneiterakkî) mektebine gelip orada kendisile ve mektebin ders nazırı Hüseyin Avni beyi Hacı Ahmet ebye takdim ederek hey'eti merkeziyeyi teşkil etmiş olduğunu yazıyordu. Sonra hey'eti merkeziyenin içtimalarındaki hafî mukarreratı (Abdülhamidin hal'ı ve idamı meselelerini) izah ediyor, Müşir Kâzım paşanın, ihtilâl ordusunun başında bu mukarreratı icraya memur olduğunu, veliaht Reşat efendi ile muhaberatı - Beyoğlu Mevlevî tekkesi şeyhi muhaberata vasıta idi - nihayet Babı saraskeride biat odasının hazırlandığını, herşeyi, hepsini birer birer, mufassalan sayıp döküyor ve sonunda şöyle diyordu:

... Bütün bu teşkilâtı vücuda getiren Sabri efendidir. Binaenaleyh her türlü tafsilâtı ondan almak mümkündür..

Sabri bey, görülüyor ki pek ağır bir mesuliyet altında bulunuyordu. Genç tibbiyeli o gece tek başına uzun uzun düşünmüş, nihayet hiç bir çare, kurtuluş çaresi kalmadığına kani olarak, büyük emel ve gaye için kendini feda etmeğe karar vermişti.

Mücadele arkadaşlarını kurtarmak için başka bir yol geremiyordu..

Sabaha karşı altkattaki ekmek dolabında ekmek kesdikleri bıçağı ararken birdenbire omuzuna bir el dokundu. Meğer köşkün bekçisi onu gözetliyormuş....

— Ne yapıyorsun?

— Ekmek arıyorum !

Bekçi hiddetle bağıyor:

-- Hayır, ben senin, aradığını anladım,.. Tuh, yazıklar olsun sana! Mademki böyle idim, buraya kadar neden geldin? Ben seni bir adam zannetmiştim. Şimdi şu İstanbulun sokaklarında dolaşan iki ayaklı mahlûkattan senin ne farkın kaldı! Yaşayacak gün asıl bugündür. Ne biliyorsan hepsini şevketmaap efendimize söyle!,,

Söyleniyor, söyleniyor mütemadiyen söyleniyor.

Ötede Sabri bey şah damarlarından kanın şiddetle başına hücum ettiğini hissediyor, başı çatlıyacak gibi ağırıyordu.

Böylece sabah oldu. Sabahla beraber yeniden istintak da başladı. Fakat genç maznun mümkün değil onların istediklerini yazamıyordu.

Oğleden sonra Hersekli Kâmil bey geldi ve Sabri beyle başbaşa kaldı. Masanın başına geçti. Sabri beye suallerile dolu istintak kâğıdını uzattı:

-- Şimdi bunu dolduracaksın, dedi.

Bu sualler hep hal' ve idam meseleleri etrafında idi, kimler bu işe memurdu, cemiyette bellibaşlı zevattan kimler vardı, veliaht Reşat efendi ile kimler muhabere ediyordu?..

Sebri beyin verdiği cevaplar tamamen bu suallerin zıtları idi, Kâmil bey hiddetle ne yapacağını şaşırmış, kendine hakim olamıyarak bu kâğıtları parça parça ederek oakta yanan ateşe fırlatıp atmıştı.

Dışarıda buram buram kar yağıyor, arasıra, sert bir rüzgâr pencereleri kamçılıyordu. Kâmil Bey rüzgâr kadar sert, o kadar hızlı odadan fırladı çıktı, çıkarken:

-- Şimdi sen görürsün, diyordu..

Sabri bey hemen ocağa atıldı ve alevler içinde

yanan kâğıt parçalarından bir kısmını kurtardı, ve kapıda duran silâhşöre;

-- İzzet beyi çağırın, dedi,

Bir müddet sonra gelen İzzet Holoya, demin ateşten kurtardığı kâğıt parçalarını uzatarak;

-- Yazımı tanıyorsunuz, bunları Kâmil bey acaba neden yaktı, dedi.

İzzet bey kâğıtları muayene edip Sabri beyin yazısını tanıyınca bir şimşek geçer gibi gözleri parlayıp söndü. Yüzünde vahşi bir tebessüm hissetmemek mümkün değildi;

-- Kâmil beyi şimdi buraya çağırın, emrini verdi.

Kâmil bey içeri gelince :

— Bunları neden yaktınız. diyeşi ise, o kadar manalı, hatta tehditkârdı ki, her şeyi anlayan Kâmil bey kızgın bir huşunetle Sabri beye döndü ve :

— Alçak ! dedi.

Sonra İzzet Holoya :

Bu alçak sorulan suallere birçok hezeyanlar yazmış, yırttım ve ateşe attım, onu tedip edecektim, dedi.

İzzet Holo :

Biliyorsunuz, şevketmaap efendimiz her şeyi olduğu gibi bilmek istiyorlar, bizim vazifemiz kemalisdakatile ve ubudiyetle fermanı hümayunlarını yerine getirmektir. Bu suretle hareket etmek, bilâhare Sabri efendiyi tedip etmenize mani olamazdı.. der demez odadan çıktı, tabii keyfiyeti Sultan Hamide yetiştirmeye gidiyordu.

Kâmil bey sap sarı kesilmişti, daha İzzet paşa odadan çıkarken Sabri beyin ayaklarına doğru atılarak:

-- Namusuna dehalât ediyorum, doğruyu söyle! diyordu.

Tahammülü tükenen Sabri bey fazla dayanamadı, eğilen istibdat kafasına bir tekme vurarak;

-- Alçak, dedi, namuslu olduğumu billiyorsun!

Kâmil bey kendini çabuk topladı, Sabri beyle karşı karşıya kanepeye oturdular, ve o, şöyle başladı.

[illegible]

— Bakınız, Sabri bey, ben buraya hersekten fakir bir çocuk geldim, ayağımda kunduram bile yoktu, bir hemşerimin evine misafir inmiştim, birkaç gün sonra

hareminin iftirasına uğradım, beni sokağa attılar, Fatih medreselerinde tanıdığım bir zat beni Fatih camiinde hoca Halis efendinin cerslerine götürdü, orada derslere devam ettim, hocn Halis efendi (Muallakatı Sab'a) yı tedris ediyordu, onları tercüme ettim, teclit ettirdim ve mabeyindeki hemşeri bir siâlhşörle atebeyi şahaneye takdim ettim. Pek ziyade mahzuziyeti şahaneyi mucip olmuş, mabeyne alındım ve o vakittenberi izhar ettiğim sadakat ve ubudiyetimle bu günkü mevkiime çıktım... Fırsat bugün sizin elinizde. Kemali sadakatle herşeyi söyleyin, Zatişahane sizin için: "Cevher gibi bir çocuk, nasılsa igfal edilmiş" diyorlar, isterseniz bu büyük fırsattan istifade eder ve en yüksek mertebelere çıkarsınız, bütün bunlar, bu dakikada elinizde!

Kâmil bey aklınca Sabri beyi bir tuzığa düşürmeğe çalışıyordu, kim bilir sonra ondan nasıl intikam alacaktı.

* *

İstintakın son safhası, veliaht Reşat efendiye aitti, zira Nadir, Reşat efendinin, kanunuesasiyi kabul ettiğini, Babıseraskeride bi'at odasının da hazırlandığını verdiği dosyada izah etmişti.

Artık mabeynin anlamak isteyeceği gizli hiç birşey kalmamıştı, böylece istintaka nihayet verilmişti.

* *

Ertesi gün Sabri bey her zaman istintak olunduğu salona çağırıldı.

İzzet Hülo ile Hersekli Kâmil ayakta duruyorlardı. Sabri bey içeri girince, ona:

-- Dur, dediler.

Sabri bey ayakta, karşılarında duruyordu:

Bir dakika derin bir sükût...

Ve sonra, İzzet Holo, sert ve ağır bir sesle Sabri beye;

-- Mahme seni idama mahkûm etti, dedi.

* * *

Sabri beyi o gece Beşiktaşta Hasanpaşa karakoluna götürdüler. Orada bir iki gece kaldıktan sonra bir gece sabaha karşı kapalı bir araba içinde Babı-zaptiyeye götürüldü.

Arabanın dışında ve etrafında süngülü jandarmalar ve müsellah polisler vardı, pek az sonra Sultanahmetteki umumî hapishaneye naklolundu, hususî bir odada hapsedildi. Orada yanına bir adam katıldı, kapının önünde ve pençerenin altındada süngülü jandarmalar bekliyordu. Sabri bey o gece artık asılmağa intizar ediyordu. Sabur, metevekkeldi... Mukaddes bildiği bir gaye için bu genç tibbiyeli, zaten herşeyini, istikbalini, canını çoktan feda stmişti ve şimdi, ölümü beklerken, kendini feda ettiği emel gözünde daha büyük, daha ulvî ve mukaddes bir şekil alıyordu...

O, hürriyet için, vatan için ölecekti...

Her ân celladını bekliyordu.

Fakat bir sabah hapishane müdürü yanına geldi ve ona on lira verdi.

Asılacak bir adama para verilirmi ?

Sabri bey bu işe bir mâna verememekle beraber, ölümden kurtulduğunu anlamıştı.

O gece sabaha karşı onu hapishaneden aldılar ve Sirkeci iskelesine indirdiler, oradan da (Sakarya) vapuruna bindirdiler.

Verilen para da harcirah imiş!

Sabri bey vapurda Hacı Ahmet, Hüseyin Avni,

Yüzbaşı Hüseyin, İhsan Şerif, Ali Saydi beyleri.. Şeyh Naili efendiye ve bütün ailesini, Şeyh Apdülkadir efendiye buldu.

استرداد

«تبع انشاء مشهورك طبع ابي مراد»
«كلمة شام اجازت منعت اعداء»

Address: Istiradat
Case No: 10000000000000000000
Geneva (Switzerland)

۱۹۰۱

۱ ايلول

اوله گونده چيشا - نيك هرن سید

برجی سینه نومبر ۱۹

اوچین کای حلیل یوشه ، کتبه طبع سینه اچیم دوی
صنوده سینه سابق کای ، قیرینه زنده غریبی
صاحب اصاری و دوسه پاشا ، فاج جامع شریعی
منوی هوا صریده و معدومات غریبی کتبه کیمبر سینه
اولیسی یانه اید سیمانه کمدج ، کوندره سینه
وکی حقیق خاند ، کونری حقیق ، آدولوری استمالی
آید دوز قاتقلا مقفنده معدوت درمضان کفون آلولی
قائمقا طبعه قیبه اولانه آما بود ساهله ، بوزلم
باسه شینه ری علی نوری ، آما بود طایفه .

اوروبار هزار ایود کونری نیلغان دوزولری حله
هون انما مقده احراز اول شریات ضاد جویا . پاشا . انما مقده
طریقی کما جانیو غیا یا کوی بالایا صمدی اعلا فساد
انما مقده اندونقشاری مقفده ایجاب ایتر نیلغان احراز
فوتیسی باید بوزن عده لرده کی املو کولک مجریه دوز محمده
دوبلوه قوزلک هون اجازت مقفده نایبرک لردم انما مقده
عده نظارت جلد سینه یا ندره انما . دوز نظر دوزی
تسلیاتی اورریه درمضان دوز بود برده کی کم تحریر
دیزکو مامور لر نیلغان لور . اعلا مقفده اسمری بالوده
کونریه انما مقده اولورده املو کولک دوزی نقدرده
هون اولورده قری ندره مقفده بیلبرلک اورره کیمبرده

طاعت حله طاعت سینه دوز بود دوز سینه
طاعت حله طاعت سینه دوز بود دوز سینه
طاعت حله طاعت سینه دوز بود دوز سینه
طاعت حله طاعت سینه دوز بود دوز سینه
طاعت حله طاعت سینه دوز بود دوز سینه

دور قانیده نومه

مقفا قوصه ولری مشرقی صولفده استخدام
ایود مجریه ، الیک آندره جولانه و مقفده
دزی مامورینه استخدام ایولیه اولورده محمد ملک ،
سوریه القایله و دوز کلدی قولک مقفده
تجیه قلدی ، طبع قول اعلالنده اسمری بالای
طبع عات ایوبه خاغا سینه کما ، کتبه طبع
طبع سینه اقرا بی انوری احمد دوزی نظری
بدر خاغا پاشا زاده عبدالرحیم ملک ، دوز خاغا
نظارت جلدی سینه سینه سینه سینه سینه سینه
طبع ملک کلدی اسمری کمال ملک ، عده نقاعد
جودنی کتبه سینه خاغا امیر ، طبع عات ایوبه
قلم نقاعد و فرامره و انما مقده غریه کلسانور مامور
سابق قشار اوقی بقوسه دکی ، سوریه سلیم سرکس
ایود کلدی سینه سینه سینه سینه سینه سینه
کاترینه قاسم پاشای علی قری ، دوزا سعادتی سینه

Avrupada çıkan (Jöntürk) gazetslerinden :

İstirdat

Sessiz sedasız yola çıkan vapur Hürriyet yolcularını menfalarının iskelelerine götürdü.

İstipdat genç Türklerle bugaz bugaza boğuşuyordu ve genç Türkler daha derlenip toplanamadan, kuvvetlenmeden, maruz kaldıkları bu hücumlarla zaman zaman bitap düşüyorlar, fakat asla meyyus ve nevmî olmuyorlardı.

O günlerin gençlerinin, fedakârlık ve ferağatkârlıklarını, tapdıkları hürriyete saldıran istipdatla pençe-şişlerini, o büyük ve asîl mücadelenin safhalarını ve kahramanlarını birer birer yazmağa kalksam ciltler doldurmak lâzım gelir.

Sabri beyin ve arkadaşlarının tevkiflerinden evvel, hazırlanan suikast meselesi yüzünden (İttihat ve terakkî) nın haricî merkezi ile dahili, yani İstanbul merkezi bozuşmuşlardı.

Bu ihtilâf Ahmet Rıza beyin İttiha ve terakkîden ihraciyle neticelenmişti

Bu hâdiseyi ve sebeplerini kaydediyorum:

Ahmet Rıza Bey cemiyetten niçin ihraç edildi?

312- Sultan Hamit kürt rüesasından Seyit Abdülkadirten şüphelendiği için onu Yıldız civarında bir köşkte ikamete mecbur etmişti. Seyit Abdülkadir, Sultan Hamidin: "Yakın bnlunalım, kurbiyetiniz beni memnun kılar" diyerek kendisini oraya çekmesine rağmen padişahın maksat ve endişesini iyi biliyordu. Binaenaleyh Sultan Hamide hiçte iyi bir nazarla bakmıyor, bu yıldız menfasını nefisine yediremiyor, hiç te hoş görmüyordu.

Onun, padişahın silâhşörları arasında bir çok hemşehrileri vardı ve bu adamlar onun ruhanî nüfuzu altında idiler. Seyit Abdülkadir kimseye hissettirmeden

bunlarla münasebatını arttırmış, ve bir gün artık emel ve meramına nail olmuştu:

Bu silâhşörlerden bir çoğu, Seyit Abdülkadirin bir işaretile, istediği zaman Sultan Hamidi vurmağa hazır olduklarını söylediler. Bunun üzerine Seyit, dostlarından Babıseraskeri muhasebat dairesi müdürlerinden Hacı Ahmet beye işi açtı.

Fakat Şeyh sıkı bir nazaret altında olduğu için hatta sokağa çıkamıyordu. Bu sebeple maiyetindeki emniyet ettiği adamlar vasıtasile zaten pek iyi tanışıp seviştikleri Hacı Ahmet beye haber gönderdi:

Abdülhamidi istediğim anda öldürtebilecek vesaiti ihzar eyledim. Ancak onu öldürmekle iş bitmiş olmayacak, İstanbulda gizli bir cemiyet var, bu cemiyetle temas ederek vak'ayı müteakip yapılacak şeyleri hazırlamak lâzım, bu işi size bırakıyorum ve cevap bekliyorum dedi.

Vak'ayı müteakip yapılacak şeyler kadar, cemiyetin bu sırada böyle bir suikastı muvafık görüp görmediğini de anlamak istiyorlardı.

Hacı Ahmet bey çok temiz, namuslu ve o nisbette hürriyetperver ve cessur bir zattı;

— Peki, dedi, ben ıcabına bakarım ve bir kaç gün sonra size cevap veririm.

Hemen ertesi gün oğlu Seraceddin beyi (İttihat ve terakki cemiyeti) ile münasebettar olduğunu bildiği tıbbiye talebesinden Sabri beye gönderdi.

Şuracıkta kaydedeyim ki (İttihat) cemiyeti müessisi olan isimlerini yazdığımız beş kişiden başka, onların etrafındakiler yine talebelerden, ezcümle, Sabri, Kerim, İzzet, Halepli Eşref beylerdi. Fakat, gerek saray, gerek bütün İstanbul, bu cemiyeti büyük bir kuvvet, teşkilâtı

vasî, İstanbulun ve Anadolu'nun her tarafına kök budak salmış zannediyorlardı.

Filhakika cemiyetin serasker yaveri Şefik beyin (Babıseraskeri) şubesi kuvvetli bir şube idi, ve:

– Artık ihtilâli yapın, yoksa biz yapacağız!

Haberi ile İshak Şükûtiyi mütemadiyen sıkıştırıyorlardı.

Sonra Şeyh Naili efendinin (Samatya) şubesi vardı. Bu şubede de memleketin bir çok erbabı hukuku ve birçok ülema vardı.

Nihayet (Harbiye mektebi) şubesi, (Mülkiye mektebi) şubesi, ve (Babıâli) şubesi gibi şubeler vardı. Fazla olarak meselâ Dolmabahçe sarayı muhafaza askeri kumandanı binbaşı Hurşit bey gibi zevatta cemiyet namına müteferrik kıt'alar başında mühim noktaları tutmuşlardı.

Seraceddin bey (bugün Kabataş lisesi muallimlerinden.) Sabri beyi bulup babasının kendisini görmek istediğini söyledi.

Hacı Ahmet bey Sabri beyi tanımazdı. Tıbbiyede talebe olan oğlu Seraceddin beyden Sabri beyin cemiyet hey'eti merkeziyesi ile rabıtası olduğunu öğrenmiş bulunuyordu.

Hacı Ahmet bey uzun mukaddimeye lüzum görmeden büyük bir cesaret ve aşkla meseleyi Sabri beye anlatarak cemiyet erkân ve rüesası ile temas arzusunu izhar etti. Sabri bey cemiyet müessislerinden yalnız İshak Şükûti ve Abdullah Cevdet beyleri tanıdığından onlara koştı.

O vakit Şirkeçide Viyana birahanesi - şimdi Hilal lokantası - bilhassa Cumaları toplanılan yerdi.

Deme, diyorlar, şahimi Allah aşkına?

Bu gökten düşen bir haberd.

Sonra düşünüyorlar, büyük ve mesuliyetli bir karara gitmeden evvel vaziyeti iyice mütalâa ve müzakere etmek lâzımdır. Abdülhamidi öldürmek, pek âlâ, fakat sonra ne olacak, cemiyet diye ortada mevcut sekiz on kişi ne yapabilecekler?

İshak Sükûti, Sabri beye; (şimdi kız muallim mektebi meallimlerinden doktor Sabri bey)

- Sen, diyor, biraz Hacı Ahmet beyi idare et, hele düşünelim.

Onlar da yakalanınca

Fakat istibdat uykuda değil. Zaten ne zamnndan beri şüphelendiği genç tıbbiyelilerin peşini bırakmıyor. Henüz doktor çıkmış İshak Sükûti ve Abdullah Cevdet te yakalanıyorlar. Bu suretle İstanbuldaki gizli cemiyet büyük bir zafa, hatta dağılmak tehlikesine maruz.

Hele suikast teşebbüsü artık suya düşmek üzeredir. Vakıa Hacı Ahmet bey, İshak Sükûti ile - tevkif edilmeden evvel bir iki kere görüşmüştür. Fakat arada gene Sabri bey var. Ve Hacı Ahmet bey, Seyit Abdülkadir kendisini mütemadiyen tazyik ederek cevap istediği için, o da Sabri beyi sıkıştırılmaktadır. Sabri bey, zavallı Sabri bey ne bu tarafa :

Hey'eti merkeziye, hey'eti merkeziye diyorsunuz, ne merkezi işte bir ben kaldım!.. diyebiliyor, ne de derdini açacak, yardım bulabilecek bir baş, bir taraf hatırlıyabiliyor.

O zaman gençlerde bir kanaat vardı: Edip, şair demek hürriyetperver, mücahit demektir. Bu kanaat şüphe yok ki (Namık Kemal) in doğurduğu bir kanaatti.

Sabri bey bu hisle evvelden beri tanıdığı ve sık sık ziyaret ederek hüsnükabul gördüğü Recaizade Ekrem beye gidiyor. Vakıa şimdiye kadar üstat ile aralarında cemiyete, hürriyete, mücahedeye dair tek söz geçmiş değildi, fakat Ekrem beyden bu hususta büyük bir müzaheret göreceğinden katiyen emindi.

Üstat, Sabri beyin sözlerini bitirmesine meydan vermeden:

— Seni, diyor oğlum Nejat kadar severdim... Fakat gördüm ki... Hayır, hayır.. Bana böyle şeylerden bahsetme, evimi mi yıkmak isteyorsun.. Ve bir daha buraya gelme!

Recaizade Ekrem bey Sabri beyden, bu genç tıbbiyeliden çekindi mi, bu, hâlâ bir muammadır!

Sabri bey sokakta kalmış kimsesiz bir çocuk gibi boynu bükük, ne yapacağını düşünemiyor bile...

Cuma günü gene Ahmet beye gidecek ve (hey'eti merkeziyenin cevabını!) götürcek! Artık çok geciken bu cevabı, Seyit Abdülkadir sabırsızlıkla bekliyor...

Hacı Ahmet bey Cuma günü Sabri beyle karşı karşıya otururken Seyit Abdülkadirin cevap almağa gelen Mekkeli Seydini gene bir bahane ile savdıktan sonra Sabri beye baktı. Bu bakışta herşey vardı. Ve bu bakış önünde eriyen genç tıbbiyeli artık kendini tutamıyarak hıçkıra hıçkıra sarsılan başını avuçları içinde sıkıyor, sıkıyordu:

— Hey'eti merkeziye, hangi hey'eti merkeziye, işte bir ben, zavallı, kimsesiz, bir genç.. İşte herşey bu kadar!..

Hacı Ahmet bey, baba adam:

Ağlama diyor, ben bunu tahmin ediyordum ve düşünüyordum, Çek ellerini yüzünden...

Fakat o da ağlıyor:

Bak diyor, ben de ağlıyorum, bir suçun günahın, yok ki ağlıyorsun, hürriyet aşkile çarpan kalbin..

İki hürriyetperver insan kucaklaşıyorlar;

— Ağlama, diyor, sen ve ben ikimiz, işte büyük bir hey'eti merkeziye!

Yalnız üç kişi

Hacı Ahmet beyin riyasetinde Sabri bey ve Nümune Terakki mektebi ders nazırı Hüseyin Avni beyden mürekkep yeni cemiyet teşekkül ediyor. Nümune Terakki müdürü Nadir bey de cemiyetin şifre kâtibidir.

İlk iş, bittabi, suikast meselesini halletmektir.

Silâhşörler hazır dı'ar. Yalnız vak'a esnasında ölürlerse ailelerine verilmek üzere Seyyit Abdülkadir cemiyetten on iki bin lira istiyor. On iki bin lira! Cemiyetin kasasında on iki bin kuruş bile yok.

Nafia muhasebecisi Sadi bey :

— Suikasti müteakip bu parayı ben vermediği taahhüt ediyorum, diyor, bu müşkülde böylece hallolunuyor.

Sonra düşünüyorlar; kan dökmeden işi halledemez miyiz? O zaman İstanbul merkez kumandanı Kâzım paşa emri altındaki bütün kuvvetle sarayı sarmağa ve icabında çarpışmağa hazır dı. Abdülhamit şayet maiyetindeki muhafızlarla mukavemet etmek ister, hal' kararını kabul etmezse o vakit masum kanı döhmektense (zalim, cahil, anut, müteassıp bir hükümdarın idamı caiz olur) fetvasını veriyorlar. Karar, karardır.

Fakat bu kararı tatbikten evvel Parise Ahmet Rıza beye de yazıp onların da fikirlerini almak ve bilhassa vakayı müteakıp Avrupada yapılacak işleri hazırlamalarını temin etmek lâzımdı. Yazıyorlar ve acele cevap istiyorlar.

Bir Rüya Hikâyesi

Günler geçiyor, İstanbulda her hazırlık itmam edildiği halde Paristen beklenen cevap gelmiyor, bir türlü gelemiyor.

بسم الله الرحمن الرحيم

موصلاح ساعت اولی فرار رسد و هلال جامع شریفه و نوره فدی شاره سزاره
 جامع شریفه بوعاید حنه اول فوسک ای طریقه دفعه اوله سده مد حانه
 مفعله ای هادی و در خطه اسرودلی سیکه مده و نه سیکه مکرر خطه طریقه
 مکرر اوله مکرر مفعله و نفعیه و دام ابرمکه اولی ای سیه مکرر
 مفعله مفعله مفعله مفعله مفعله مفعله مفعله مفعله مفعله مفعله
 اسرار الله

Dıvarlara yapıştırılan yaftalara dair

Nihayet birgün Paristen, doktor Nazım beyden uzun bir mektup alıyorlar. Nazım bey rüyasını anlatmaktadır ve rüya hikâyesi ile bu suikast işini tasvip ettiklerini ihsas etmektedir.

Fakat İstanbuldaki merkez sarih, açık, kat'i bir cevap istiyor. Asıl ateş ortasında, ölümle karşı karşıya

olanların verdikleri cesurane kararın Pariste bu kadar lâkaydi ile karşılanması güçlerine gidiyor, ve bu harekete bir mânâ veremiyorlar. Sabırsızlıkla fakat bir müddet daha bekliyorlar.

واسطه دفتر افکار

تکيه شورایات

فرانسه به صورت

CHOURAI UMMET
MECHVERET

مجلس
ترکی و اتحاد محبتی

۲۰ بولوار سوقی پارس

COMITE OTOMAN
UNION ET DE PROGRES
25, Rue Bonaparte, Paris

Le 21 Juillet 1908

Une dépêche Havas dit que "l'amiral Touchard, Ambassadeur de France à St Pétersbourg, a eu avec M. Isvolsky, ministre des affaires étrangères, une entrevue au cours de laquelle ils ont examiné la situation en Macédoine; ils auraient reconnu la nécessité d'une intervention des gouvernements intéressés au cas où la Turquie serait impuissante à étouffer la révolte."

Ahmet Rıza beyin (Terakki ve İttihat cemiyeti) nin
bir başlığı

Kadri Raşit paşa diyor ki..

Nazım beyin rüya mektubundan bir müddet sonra Paristen Kadri Raşit beyden (Dr. Kadri Raşit paşa) Sabri beye gelen bir mektupta aynen şu satırlar vardı:

".... Pir'e [1] yazdığın maddeye gelince, komite ef-
radından birine rüya suretinde yazıldığı gibi sana da
benim mektubum güzel bir fikir verebilir. Muvaffakiyet
beklenmektedir. Bu vaka birşey intaç etmese bile inkılâp
kapısını açar. Pir diyor ki; külli muzırrün yükte! "

Bu, bir cevaptır belki..

Fakat ne Hacı Ahmet bey, ne arkadaşları böyle
mühim, bu kadar büyük bir iş için bu cevabı da kâfi
görmüyorlar ve Ahmet Rıza beye kızıyorlar.

(1) Pir, Ahmet Rıza beydir.

Hiddet haksız değildi.

Şarayı, Abdülhamidi saracak kuvvet hazır, bütün tertibat teferruatile tespit edilmiştir. Veliaht Reşat efendinin muvafakatı alınmıştır, kendisine biat edilecek Babıseraskerîdeki odada hazırlanmıştır. Herşey tamamdır. Yalnız Ahmet Rıza beyin cavabı gelmemiştir ve görölüyor ki gelmeyecektir. Bunun mânâsı nedir?

— Niçin, neden fikrini açıkça yazmıyor. Biz ki bu rada en ziyade tehlikeye maruz bulunduğumuz halde cesaret gösteriyoruz da onlar orada her tehlikeden masun oldukları halde bir cevap olsun varmekten çekiniyorlar !.. diyorlar.

Ahmet Rıza beyi ihraç !

Hacı Ahmet bey riyasetindeki merkez içtima ediyor, vaziyeti müzakere ettikten sonra Paristeki Ahmet Rıza beyin bu hareketni affedemiyorlar ve kendisine yazdıkları bir mektup ile (Osmanlı İttihat ve terakki cemiyeti) ve gazetesi ile bir alâkası kalmadığını bildiriyorlar. Ahmet Rıza bey o sırada (Meşveret)i taşbasması ile neşrediyordu. Bu tebliğ üzerine, çaresiz emrivakii kabul ediyor, fakat gazeteyi bırakmıyor.

- Ben, artık yeni bir cemiyet teşkil ettim, ismi de (Terakkî ve ittihat cemiyeti) dir, diyor.

İşte bu suretle ittihat ve terakkiden ayrılan Ahmet Rıza bey Pariste yeni faaliyetine devam ediyor. Hariçteki şubelerle de münasebatı kesmiyor, şubeler gene onu merci biliyorlar, çünkü esasen İstanbul ile muhabere etmek müşkül. âdeta imkânsızdır.

Ahmet Rıza bey bu hadiseden çok müteessir olmuştur.

Niçin kat'i bir cevap vermediğine gelince, onu ancak bir çok sene sonra anlıyabilmek nasip olmuştur: Doktor Sabri bey menfasından firarla (Hacı Ahmet bey ve rüfekasının Nümunei terakki müdürü Nadir bey tarafından İsmail paşa vasıtasile saraya ihbar edilerek yakalandıklarını ve nefyedildiklerini yazmıştık) bütün İranı dolaşarak Mısıra, oradan da Parise gittiği zaman sormuştur:

- Niçin cevap vermemiştiniz?

Aldığı cevap şudur.

- Ya iş istediğimiz gibi neticelenmez de mesele meydana çıkar ve bizi Fransa hükûmeti hudut harici ederse, diye düşündük!

İşte (İttihat ve terakki) ile (Terakki ve ittihat) cemiyetleri hikâyesi de budur.

Ermeni vakası üzerine İttihat ve terakki İstanbul merkezi bir taraftan avrupanın nazarı dikkatini celbetmek bir taraftan da halkı müstebît hükûmetin aleyhine çevirmek üzere faaliyetini arttırdı. Gece gündüz, polisin şiddetli nezaretine rağmen kalabalık yerlere, hatta karakol ve saray duvarlarına, camilere, mekteplere, vapur ve tramvaylara birçok beyannameler, risaleler serpiştiriliyordu.

Bu beyanname ve risalelerde "Osmanlı unvanını taşıyan bütün akvamın kardeş oldukları, İstanbuldaki Ermeni kıtali Türklerin değil müstebit hükûmetin eseri olduğu, Yıldızın tuzağına düşmemek için muhtelif anasının istibdada karşı birleşmeleri lâzım geldiği.." izah ediliyordu.

Saray, gözlerini dört açmıştı. Tevkifler, işkenceler, hapis ve nefiler bütün şiddetile devam ediyordu. Yer yer divanıharpler kurulmuştu, mahalle mahalle evler basılıyor, sokaklarda gençler tutuluyor zindanlar doluyordu.

Bilhassa Taşkışla divanıharbi meşhurdu. [1]

Şeref yolcuları

Sultan Hamit İstanbulda ve sair yerlerde yakaladığı Jöntürkleri bir müddet divanıharplerde, mahpes ve zindanlarda sürüklendirdikten sonra ekseriyetle İstanbuldan uzaklaştırırdı. İstanbul zindanları bile ona emniyet veremiyordu. Ne olur ne olmaz, kaçarlar, şehirle temas ve muhaberelerine mani olmak müşküldür düşüncesile onları vatanın uzak ve metruk köşelerine nefi ederdi.

Trablusgarp işte bu köşelerin mühimlerinden addolunuyordu. Bu menfileri zapt ve rapt altına almak, daima göz önünde bulundurmak, bilhassa İstanbula pek uzakta kalmalarını temin etmek, ancak orada kabildi.

Trablusgarbe sürülen menfi kabilelerinin en mühimmi 27 Ağustos 1313 de İstanbuldan yola çıkarılmıştı.

Bu kabile (78) kişiden mürepkepti.

Bunlar İstanbulun muhtelif semtlerinde, muhtelif tarihlerde üçer beşer yakalanmış, sonra oradan oraya sevk edilerek sözde muhakeme edilmiş ayrı ayrı mahpeslerde yatırıldıktan sonra hep (Taşkışla) da toplanmıştı.

Ancak son gün bir araya getirilen bu gençler birbirlerini pek tanımıyorlardı. Bildikleri birşey vardı, oda

(1) İleride bu divanı harpleri tafsilatı ile anlatacağım.

hemfikir, hemdert oldukları idi. Aynı düşmana karşı aynı mücadele safının mücahitleri idiler. İşte o kadar.

O gün, Jöntürklerin hepsinin resimleri alındı, kendilerine bir örnek şayak elbise tevzi edildi [1] ve ellerine birer sıra numarası verildi.

Bütün bu hazırlığın neye delâlet edeceğini bilemiyorlardı. Af mı olunuyorlar, menfaya mı gidiyorlar, haklarında başka bir karar ve irade mi var, hiç bir şeyden haberleri yoktu.

O sırada malûmat gazetesi sık sık nasihatler verir, herkesi sadakate teşvik eder ve bilhassa politika müttehimlerinin affına iradei seniye sadır olduğunu istihbar ettiğini yazar dururdu.

Bu gazeteler bittabi mahpusların aileleri tarafından görülüyor ve kendilerine gönderiliyordu, onlar buna pek inanmamakla beraber yine bir ümide, uzakta olsa bir ümide kapılmaktan kendilerini alamıyorlardı.

Yalnız, affolunacaklarsa bu bir örnek elbise giydirilmesinin sebebi anlaşılamıyordu. Öyleya :

— Haydi, artık serbestsiniz denir, ve mahpesin kapıları açılırdı.

Taşkışlada ayrılan (78) politika müttehimi şayak elbiselerini giymişler, tevzi edilen sarı iskarpinlerini, fesleri de avaklarına ve başlarına geçirmişlerdi.

Derken, ikişer takım da iç çamaşırı tevzi edilmeğe başlandı.

Artık iş anlaşılıyordu, bu, bir sefere hazırlıktı.

Amma nereye?

İşte bu meçhuldü.

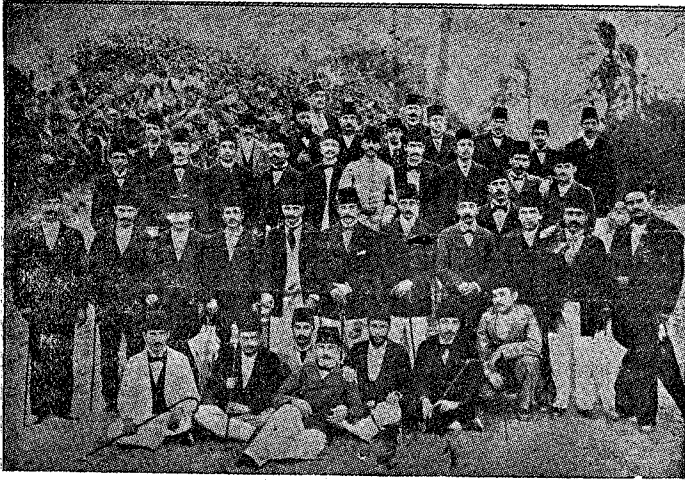
[1] Bu elbiseler bir çok seneler sonra, son zamanlarda Taşkışla mahzenlerinde çuvallar içinde meydana çıkmıştır. şimdi Askeri Müzededir.

— Nereye, ve ne kadar zaman için?

Bu muadeleyi halletmek, bu yetmiş sekiz kişi içinde hiç bir nin haddi değildi. Onu belki şu etrafta dolaşan sırmalı, apoletli kumandanlar, zabitler de pek iyi bilmiyorlardı.

Şimdi, sözü onlardan birine bırakıyoruz:

“Gece, karanlık ve korkunç bir gece. Hepimizi Taş kışlanın loş ve soğuk bir koğuşuna doldurmuşlardı. Dışarda süngülü nöbetçiler dolaşıyor.

(Şeref) yolcuları

Bu büyük asker koğuşu vakti e (Milona) yaralılarının yatırılmış olduğu koğuşmuş.. Ne hazin! şimdi de burada kalpleri bir başka, hürriyet aşkıyle yaralı gençler var..

Bihaber, fakat heyecanlı ve sabırsız, ne olacağımızı bekliyorduk. Birden, âni bir sademe ile koğuşun büyük kapısı şiddetle açıldı. arkasına çarptı.

Kapının önünde beş altı zabıt, arkalarında beş on asker... Öyle durdular,

Öyle durdular. Ne ileri, ne geri bir adım atmıyarak hareketsiz, sakit, heykeller gibi durdular.

En öndeki zabıt meşhur Kabasakal Mehmet paşa -bu gibi işlerin başında hep o bulunurdu- Kalın ve sert bir sesle bağırdı

Heyy hakkınızda aldığım emir pek şiddetlidir. Beni icraya mecbur etmeyiniz!

Hep ona bakıyoruz... Bir an böyle, onlar kapının eşiğinde, biz koğuşun bir kenarında sessiz birbirlerimize bakiştık. Bu tereddüt devri geçer geçmez onlar işe başladılar.

Numaralarımızla birer birer çağırıyorlar. Sekizer sekizer ve her sekiz efendi martin tüfekleriyle müsellâh sekiz asker ve bir zabitin muhafazası altında (arş !..) kumandasile Taşkışladan çıkarıldık.

Kafile yola revan oldu. Yokuşu iniyoruz. Bu yolun ötesinde berisinde pusuya yatırılmış asker kolları var, karanlıkta bunların hafifçe parlayan süngülerini fark ediyoruz.

Kabataş önünde istimbotlar bekliyordu.

Bizi takım takım bunlara bindirdiler.

Bindiğimiz küçük istimbot hıncahınc dolmuştu, oturacak değil ayakta duracak bile yer kalmamıştı :

Yeter artık diye bağırdık, deni e döküleceğiz !

Denize dökülmemizin ne ehemmiyeti vardı. onlar bu feryada hiç kulak bile asmadılar.

İstimbot hareket etti. Gene aynı sual kulaklarımızı kemiriyor :

-- Nereye götürülüyorduk?

Etrafımıza bakıyoruz, karanlıkta ileride Üsküdar önünde kırmızı ve yeşil fenerler görünüyor.

— Acaba bu vapurlardan birine mi gidiyoruz?

Gene bir arkadaş, soğuk kanlı biri:

— Bizi denize dökmek için mi böyle süslediler?dedi.

Gülecek takatımız yoktu, fakat bu söz, birazda ümit verdiği için etrafa hafif bir neş'e saçtı. Kapkara bir vapura yanaştık. Bu (Şeref) vapuru idi.

Vapurun iskelesine çıkıpta, güverteye ayak bastığımız vakit, gene kabasakal Mehmet (paşa) ve bir alay ümerayı askeriye ile karşılaştık.

Kabasakal Mehmet (Paşa) bir derebeği tavr ve vaziyetile sağ kolunu uzatmış, işaret ediyor, ve hızlı, haşin bir sesle bağıırıyordu:

— Anbara... Anbara!..

Ve her birimizi numaralarımızla gcmi kumandanına teslim ederken biz mütevekkil anbara iniyorduk.

Beş dakikada anbara doldu. Göğertede vinç hareketi işittik, birisi;

Yataklar!.. diye bağırdı.

Evet yataklar gelmiş vinç ile anbara indiriliyor. Bu anda vinci çözmek, yatakları birer tarafa çekmek, herkes bir yer edinerek oraya yatağını sermeğe çabalamak faaliyeti başladı.

Bu kaynaşan lakırdılar ve hareketler yarım saattan ziyade devam etti, sonra, biran sükûn....

Bu ânı sükûnda anbar ağzında beş on baş gördük: Kabasal Mahmet (Paşa) ve sair ümerayı şahanel...

Bu sefil başlar, mağrur kalplere taliin şu istihzasını şiddetle tahkir ederek, hakir ve dun kalmamak gayreti, merdane bir gayret isale etti. Ve hiç ittifaksız, hiç tefekkürsüz, hiç, hiç bir şeysiz, sanki: tekml kalpler,

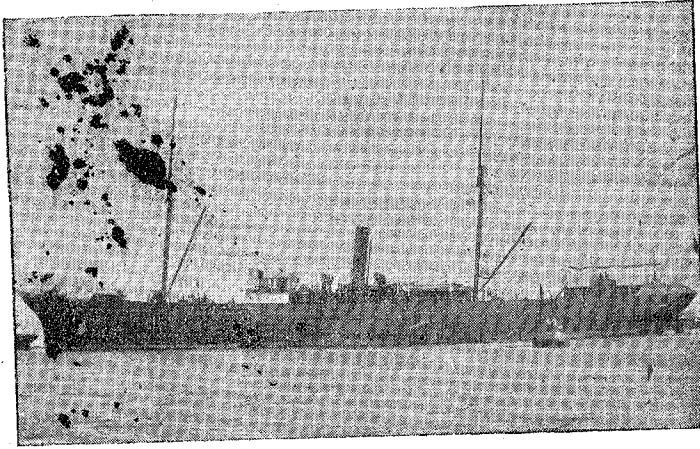
aynı yarayı aynı saniyede almış, ve aynı tahammülsuzlukla, aynı metanet ve aynı mertlikle zalimin suratına çarpmak istemişti, hep bir ağızdan ve el çırparak:

— Yuha... Yuha ! yaşasın hürriyet, yaşasın vatan...

Bu metin ve gayyur nidâ, bu hürriyet nidâsı, bu tahkir sillesi karşısında o murdar başlar şiddetli bir sarsıntıya tutularak daha orada duramadılar, kaçtılar..

Demir alan vincin gargarları bu pervasız ve metin ahenge mağlup olmuştu.

Geminin bir makine gürültüsü içinde sarsıntısını hissettik' anladık ki artık İstanbul'dan uzaklaşıyoruz.

Şeref vapuru

Bir parça güğerteye çıkipta ortalığı, şu anbean uzaklaştığımız muhterem vatani tekrar, son bir kere daha görmek istedim. Heyhat!.. Hepsi bitmişti. İskele- nin ikinci ayağını çıkınca, anbar ağzından güğerteye

bir tüfenk dipçiğinin şiddetle urmasını işiderek başımı kaldırdım, anbar ağzı dört martinli ile zabtedilmişti.... Geri döndüm.

* * *

Artık hepimiz tanışmıştık, isimlerini henüz öğrenemediklerimize:

Hafız, diyorduk.

Herkesin ismi hafızdı. Hafız aşağı, hafız yukarı.

Koskoca ambarda yetmiş sekiz hafız vardı. Eskiden birbirini bilip tanıyanlar bile birbirlerini artık hafız diye çağırıyorlardı. Bu da hoş bir eğlence mevzuu olmuştu.

Gemide bizi muhafazaya memur bir yüzbaşı kumandasında kırk müsellaş asker var. Bunların fevkinde de bir miralay, Mustafa bey isminde biri.

Bu Mustafa bey bir gün abnara indi ve bana soku-larak:

- Kuzum baksanıza, sizin hepiniz hakikaten hafız-mısınız? dedi ve bu söz üzerine anbar, umumî bir kah-kaha ile çınladı.

Bize karavana ile kuru fasulye, yahut pirinç çorbası bazan zeytin ve peksimet veriyorlar.. Peksimetler küflü, onları çakı ile kazıyor ve öyle yiyoruz.

Fasulye, çorba veriyorlar amma çatal kaşık yok.

Yetmiş sekiz kişiye verdikleri tahta ve teneke ka-şıkların adedi onu geçmezdi. Eh, şimdi ne olacak? Biri yiyecek öteki bakacak değil a....

Anbarda umumî bir faaliyet başladı, kim eline ne geçirirse alıp karavana başına çöküyordu, bir bardak, bir cezve, kulpu kırık bir kahve veya çay fincanı, bun-lar hep kaşık vazifesini görüyordu....

* * *

İstanbuldan hayli uzaklaşmıştık. Artık tehlike kalmadığı için ambardan güverteye çıkmamıza, hava almamıza müsaade edildi. Hele şükür güneş yüzü görebiliyorduk. Güneşle beraber, kafalarımızda yeni bir şimşek çaktı.

Bu yetmiş sekiz kişilik münevver kafile içinde doktor, asker, kâtip, talebe, bahriyeli... ve ilh vardı. Bu her sınıfın mahlûtunda şu gemiyi sevk etmek için bir kuvvet bulunamaz mıydı?

Bahusus bahriyeliler birkaç sınıftı: Kaptan da vardı, çarhçı da, kâtip te....

Ve bunlar gemiyi tehlikesiz, arızasız herhangi bir ecnebi limanına, mesalâ Napoli, yahut Maltaya götürmeyi teahhut ediyorlardı.

İş, bir gece yarısı, anbarımızın kapısında bekliyen dört martinliyi, sonra baş taraftaki anbarda uyuyan otuz altı askeri zabtetmeğe kalmıştı. Bu otuz altı asker akşamdan derin bir uykuya dahıyor, silâhlarını da bir köşeye istif ediyordu. Artık bu işi kafamıza iyice yerleştirdik. gemiyi zabt ve istediğimiz yere sevkedecektik. Fakat daha emniyetli iş görebilmek için bir fırtına bekliyorduk. Çünkü bir fırtına çıksa askeri de zabitleri de muhakkak deniz tutacaktı.

Havalar hep iyi gidiyor, ve biz gemide bir aşağı bir yukarı dolaşıyoruz.

Bazı gün çamaşır yıkıyoruz ve ekseriya denizi seyreliyor, hayallere dahıyoruz.

Fakat hâlâ nereye gittiğimizi bilmiyoruz. Tütün sıkıntısı başladı. Bizi gemiye doldururken bu ciheti hiç hesaba katmamışlar. Biraz peksimet ve bir parça kuru fasulye, pirinç ve zeytin yüklemişler ve yola çıkarmışlar.

Ağustosun son günleri fırtına başladı. Fakat fırtına

ile yalnız o taraf değil, bizim tarafın da büyük bir ekseriyeti serilip yattı..

Şimdi anbar deniz tutanlarla bir hastahane haline geldi. Böylece gemiyi zabt etmek plânımız suya düşüyordu.

3 Eylül çarşamba sabahı Afrika kıyıları göründü. Her keste tuhaf bir sevinç vardı. Zaten bir gün evvelden Trablusgarbe gideceğimizi öğrenmiştik.

Herkes bohçasını, çantasını, yatağını hazırlamakla, toplamakla meşgul.

Kara göründü ve sıcak gittikçe artmağa başladı. Bizi tekrar anbarlara tıktılar. Artık güverteye çıkmak yasak.

Şimdi hiç bir tarafı göremiyoruz. Baş taraftaki zincir gürültülerinden belli ki yaklaştıkça yaklaşıyoruz. Nihayet bir gürültü ile demir atıldı.

Anbar kapağından görüyoruz, gemi doluyor, doluyor, her sınıftan paşalar, beyler, zabitler, kanunlar; ve her giren anbar kapağından bakarak gelen malı bir kerre gördükten sonra kış tarafa gidiyor.

Bir siyahî zabit geldi, elindeki defterden isimlerimizi okuyor:

— Ahmet, Mehmet, Hasan, Hüseyin.... Ne efendi, ne ağa..

Oyle ya "din ve devlet hainleri,, yiz!...

Her ismi okunan güverteye çıkıyor. Birden sıra, bahriye doktor yüzbaşısı Hamit beye [1] geldi.

Arap zabit bir an durdu, bu isim vatanı titreten, kahr ve hiyanetle vatan çocuklarını inleyen Yıldızdaki cebbarın ismi idi. Fakat şu anda bir mücrime, mazlum bir mücrime alem olmuş bulunmakla (Hamit) lafzının

[1] Şimdi Erenköyünde oturuyor.

ilka ettiği havf ve raşe bitermiydi? O halde bu mücrim ismi (Hamit!..), yalnız, efendisiz, beysiz bir (Hamit!...) olmazdı. Arap zabıt derin fakat anî bir tereddüdü defederek:

— Hamit efendi, diye bağırdı.

Ve biz, Arabın bu yüksek zekâsına! kahkahalarla güldük.

.

Biz mahlûkatı garibeyi, İstanbuldan gönderilen bu Jöntürkleri görmek merakile iskelede adam akıllı bir kalabalık toplanmıştı.

Paçaları bir karış kıvrılmakla ancak biraz vücudu-muza göre olabilmış bol pantolonlar, o nisbette bol ve uzun kollu caketler, kollarımıza aldığımız öyle kocaman paltolarla bu kıyafeti itmam eden çifti bir mecidiyelik sarı iskarpinlerle saç ve sakal karma karışık, Tarablusgarp rıhtımına çıktık.

Bazı erkân ve ümerayı hükûmet, iki sıra tabur olmuş martinli, süngülü, müsellâh asker tarafından karşılandık. Biz de tabur olduk, bu askerin ortasında mürurumuza açılan yola girdik.

Intizar, anbar mahbusiyeti, yol yorgunluğıle perişan ve bimecal, adımlarımızı sürüklüyorduk.

Paltolar kollarımızdan düşüyor gibi sarkıyor, sallanıyor, her adım attıkça, bir haftalık hayat ile artık içinin mukavvası çıkmaya başlamış mahut iskarpinler laplap girip çıkarak fazla bir ağırlık, bir pejmürdelik veriyordu.

Bazı girintili çıkıntılı, harap yerlerden dolaşarak iki taş ayak merdivenle çıkılır bir kapıdan girdik. Ağır bir küf kokusu, loş bir aydınlık, iki tarafında üçer pen-

cere ki, ancak bir metre murabbaında bir vüsatla kalın duvarların içinde gömülmüş gibi heyeti mecmuasile uzun, müteaffin dar bir asker koğuşu. Her iki tarafında yerden yarım metre yüksek kerevet, ortası yol, kerevetin altı boş.

Bu altı pencerenin getirdiği hararet ve ziya, pek bedihîdir ki, şu uzun koğuşu rütubetten temizlemiyor. Biz koğuşa girdikten sonra asker avdet etti. Şimdi bir iki genç zabıt. etrafımızda (hoş geldiniz!) diyerek tatibi hatırıma say ediyorlar. Muhabbet ve nüvazişe muhtaç ruhlarımız bu iyi gençleri pek çabuk seviyor.

Fakat birden bir şayia çıkıyor. "Burada kalmıyacak, (Fizan) a gidecekmisiniz."

Şimdi dimağlar, öyle zannedilir ki: uzun, boş, ateşli bir çöl seferinin zevkli yorğunluğunu hayalen tatarak, simalar acı bir tebessüm izhar ediyor.

Büyük asker kravanaları ile mis gibi kokan veya o esnada bize öyle gelen karpuzlar geldi. Bu taze kesilmiş, doğranmış karpuzların karşısında, midelerin şikâyeti başladı:

- Ekmek, ekmek !..

Sevimli, tatlı, mütebessim ve mahzun simalı bir genç mülâzım «Hüseyin bey» hemen koştu, gaip oldu. Çok geçmeden henüz fırından çıkmış küçük pideler, sepetler dolusu ortamıza saçıldı.

Bu aziz, bu sevgili zabıt şimdi kimbilir nerededir. Onu burada tebcil etmeği bir vazife bilirim.

Büyük testilerle sular, paket paket tütün, su maşrapaları...

Artık memnunduk.

Gece bir yoklama yapıldı. Hepimiz tamamdık.

Yoklamadan sonra miralay Bahri bey geldi, vali paşanın da geleceğini söyliyerek bir sandalyaya oturdu.

Bir az sonra, vali Namık paşa, kumandan müşür Arif paşa, bizi getiren Şeref vapuru kumandanı liva Mehmet paşa, muhafazamıza memur miralay Mustafa bey, ve bir kaç memur geldiler.

Tekrar bir alay nasihat başladı.

Hakkımızdaki iradei seniyelerin bitmez tükenmez vaitleri, ve hep sadakat isteyen yepyeni bir felsefe ile tepşir ediliyordu.

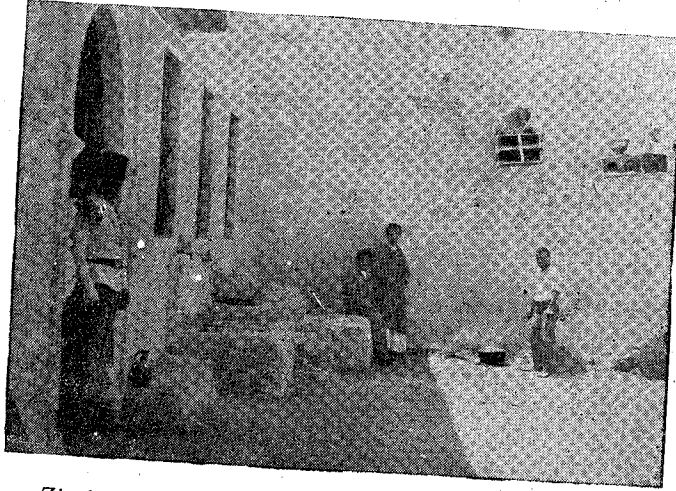
Onlar gittikten sonra yataklarımızı serdik, ve yorğun vücutlarımızı uzattık, bu ilk Trablusgarp gecesine gözlerimizi yumduk.

Bu koskoca koğuşun ortasında tek bir gaz lâmbası, bizim yegâne bekçimizdi.

Bu yetmiş sekiz kişiyi tabii merak etmişsinizdir, işte bu merakımızı tatmin için; isimlerini yazıyorum :

1 - Erkânı harp yüzbaşlarından Slistireli Hamdi Süleyman bey, 2 - Haydarpaşa hastahanesi doktorlarından yüzbaşı Cevdet Osman bey, 3 - Gurabayı müslimin hastahanesi doktorlarından yüzbaşı Süleyman Emin bey (Elyevm mirliva ve Şûrayıdevlet azasından) 4 - Seyyar topçu mülazimlerinden Berkofçalı Ali Rıza bey 5 - Mektebî idadii harbî muallimi mülazımı evvel Kâmil bey 6 - Selimiye de seyyar topçu beşinci alay yaveri mülazimievvel Hilmi Ali bey, 7 - Dr. yüzbaşı Halil Kadri bey. 8 - Mühendishane ikinci senesinden Yeniköylü Hulûsı Süleyman bey. 9 - Aynı sınıftan Gelibolulu Nazmi Nuri bey. 10 - Topçu mülazim sınıfından Koskalı Emin Hayri bey. 11 - Mek-

tebi Harbiye ikinci senesinden Ishakpaşalı İsmail Murat bey. 12 — Aynı sınıftan Kuruçeşmeli Fazlı Ahmet bey (elyevm Ankarada Hilâliahmer merkezinde neşriyat müdiri), 13 Aynı sınıftan sakallı zade Resmolu Ahmet Cevat bey (Muhit mecmuasi sahibi), 14 - Aynı sınıftan Giritli Abdülhalim Fikri bey. 15 - Erkânıharp mülâzimlerinden kazanlı Yusuf Akçora bey (elyevm İstanbul mebusu) 16 - Mektebi Harbiye ikinci senesinden Ankaralı Mahir Sait bey (esbak Ankara mebusu),

Zindanın avlusunda yemek pişiren Jöntürkler

17 - Mektebi Harbiye ikinci senesinden Şehzadebaşı Arif Haydar bey, 18 - Bahriye mülâzimi Haydar Mehmet bey, 19 - Bahriye mülâzimlerinden Edirneli Mehmet Sami bey, (sabık Ankara mebusu ve Halk Fırkası müfettişi) 20 - Bahriye mülâzimlerinden Rıza Şakir bey, 21 - Bahriye mülâzimlerinden Ali Tevfik bey,

22 - Bahriye mülâzimlerinden Ali Fahri bey, 23 - Bahriye mülâzimlerinden Ahmet Hayri bey, 24 - Bahriye mülâzimlerinden Saffet Tevfik bey, 25 - Tıbbiye onuncu sınıftan Ali Osman bey, 26 - Tıbbiyeden Abdürrahman Cafer bey, 27 - Tıbbiye yedinci sınıftan Nazım Ahmet bey (elyevm İstanbulda kolordu sereczacısı, miralay.) - 28 Tıbbiyeden Fatihli İbrahim Ethem bey (avukat Ethem Ruhi bey) 29 - Mektebi Tıbbiyeden Çanakkaleli Hasan Tahsin bey. 30 - Tıbbiyeden Ali Rıza

Tarablusgarp - aşağı zindandan bir köşe

bey, 31 - Tıbbiyeden Neşet Hasip bey. 32- Tıbbiyeden tophaneli Muhtar bey, 33 - Tıbbiyeden Salih Sait bey (Babialide, göz tabibi) 34 - Tıbbiyeden Avram Salem bey, 36 Hariciye mektubî kaleminden Ömer Âdil bey, 37 - Umuru şehbenderî kaleminde Hasan Fehmi bey, 38 - Baytar Mektebinden Abdullah bey, 39- Mirahor Şeyhizade, hukuk mezunlarından Vahyi bey, 40- Mirahor şeyhi Hasan Necmeddin bey, 41 - İstanbul İdadisinden Abdurrahman Mehmet bey, 42 - Mektebi Harbiye ikinci senesinden Hasan İsmail bey (elyevm Ziraat Bankası İstanbul şubesi kontrolörü), 43- Mektebi Harbiyeden Hayri Ahmet bey, 44- Mektebi Harbiyeden Halil Sırrı bey, 45 Tıbbiyeden Harputlu Vehbi Raşit bey, 46- Tıbbiyeden Yakup Ziyaeddin bey, 47- Mühendishaneden Ziya Salih bey. 48- Mühendishaneden Halit Mehmet bey, 49- Tıbbiyeden Ali Mail bey, 50- Tüccar Kaptan mektebinden Osman Mehmet bey, 51 - Erkânı Harp mülâzimlerinden Ferit Reşit bey (elyevm Varşova Büyük Elçisi) , 52- Harbiyeden İsmail Rüştü bey, 53- Tıbbiyeden Faik Abdüllâtif bey, 54- Tıbbiyeden Mustafa Kadri bey, 55- Tıbbiyeden Ahmet Sabri bey, 56- Tıbbiyeden Ahmet Vasfi bey, 57 - Tıbbiyeden Kütahyalı Osman Süleyman bey, 58 - Tıbbiyeden Sakızlı İzzet Ahmet bey, 59 - Tıbbiyeden Samatyalı Hüsameddin Tefvik bey, 60 Süvari mülâzimisanişi Hasan Fehmi bey (elyevm Miralay) 61-Süvari mülâzimisanişi Mehmet Bahaeddin bey, 62- Bahriye mülâzimlerinden Mehmet Behcet bey, 63-Mektebi Harbiyeden Ali Kemal bey, 64-Tıbbiyeden Selânikli Mehmet Aziz bey, (Şimdi İzmirde) 65- Tıbbiyeden İzmirli İbrahim Ethem bey, 66- Tıbbiyeden Sultanhamamlı Kâzım Hüseyin bey, 67- Tıbbiyeden Galip Hasip bey, 68- Tıbbiyeden Hırkaîşerifli Nazmi Asaf

bey, (elyevm Darülfünun müderrislerinden) 69- Selimiye kışlasında bölük mülâzimlerinden Ali Kemal bey, 70- Mülâzim Sadık Mehmet bey, 71 - Bahriye mülâzimlerinden Trabzonlu Osman Hasan bey, 72- Bâhriye yüzbaşlarından Dr. Hamit Hüsnü Bey, 73- Haydarpaşa hastahanesi doktorlarından Raşit bey, (esbak Ankara valisi, intihar etmiştir) 74 - Bahriye binbaşlarından Mehmet bey, 75 - Harbiye İdadisinden Hidayet bey, 76- Bahriye mülâzimlerinden Kıbrıslı Muhiddin bey. 77- Bu numaranın sahibi İstanbulda alakodu, 78- Piya-de dokuzuncu alayın birinci tabur kâtip muavini Ahmet Refik bey.

Fizan yolu... Kumlar, ateşler içinde susuz, vahşi bir çöl... Sıcaktan kuşlar bile pıtır pıtır düşüyor, dökülüyorlar... Ve bu böylece kırk beş günlük bir yol... Bir buçuk ay, dayanılır mı buna... Padişahımız merhametlidir, affeder... Haydi yazınız bir istirhamname, haydi yazınız, şimdi telgrafla şifre veririm...

Bunu yalvararak söyliyene, ve gözlerle, kaşlarla, her hareketile bizi ikna için mütemadiyen uğraşan, çalısan, muhafızımız miralay Mustafa beydi.

Bir kısmımız, izzeti nefsimize ağır geldiği için bu teklifi derhal reddediyor, bazılarımız da .

Adam sen de, ne olur sanki.... İstanbulda iken bile bir defi belâ tedbiri olarak bazan Hamide caali, yalancı dualar etmezmiydik, işte o neviden yarım sa tırlık birşey yazarak... diyordu.

Öteden bir isyan yükseliyordu :

— Hayır... Asla... Bu, bizi tahkir etmek için tertip edilmiş bir denaettir. Merdane metanet göstermeli, hiç

bir şeye talip olmamalı, hiç bir şeye katiyen serfuru etmemeliyiz. İşte ellerinde esiriz, ne yaparlarsa yapsınlar... Bizden ne feryat, ne şikâyet, ne sevinç... Zilletli rahattan, şanlı bir ölüm elbette daha âlâdır. Hem şimdiye kadar hangi istediğimizi yaptılar ki...

Paramız yok.

Bu birinci dert, fakat ikinci denemiyecek, gene aynı derecede bir derdimiz daha var : İstanbuldan haber alamıyoruz, ve ailelerimize yazamıyoruz. Müracaat ettik. nihayet bin müşkilâtla izin verdiler Mektup yazacağız, fakat zarfları açık bırakacağız.

Bizde yazıyoruz: (Trablusgarbtayız. Sıhhatimiz ve rahatımız pek iyi, bizi merak etmeyiniz.) İşte o kadar.

İşte o kadar amma, mektupları verdikten biraz sonra miralay geliyor ve şöyle diyor :

— Bukadar mazhariyete nail olduktan sonra olsun. şu mektuplarda birde “Sayeîşahanede,, dememek insanıyetin şanına yakışır mı ?

Hangi mazhariyet ?..

Fakat bunları kime söyleyebilir, kime anlatabilirdik?

Hamam ve berber istedik.

Bir asker berber gönderdiler, sıra ile tıraş ediyor, bu sayede karmakarışık yüzlerimiz biraz intizama giriyor.

Tahtelhıfız hamama gönderiyorlar. Biz çarşıdan geçerken, gelen, geçen duruyor, ve tecessüs, merak ile bizi seyrediyor. Biz de onlara bakıyoruz ve içimizden :

— Ah hürriyet !.. diyoruz.

Yemekler berbat, karavana ile gelen nohut ve fasulye haşlamaları bu sıcaklarda yenmiyor..

Müracaat ettik, bize tayinimizi çiy verin, kendimiz pişirelim, dedik; evvelâ kabul etmediler, nihayet razı oldular.

Şimdi bu, bize ayrıca bir eğlence vesilesi oldu.

Kitap istedik, ona da evvelâ aldırış etmediler, ve birkaç gün sonra kitaplar geldi : Mesnevî şerif, Tefsiri şerif, Hafız divanı...

— Buyurun bol bol, doya doya okuyun...

— Kitap istemedinizmi, işte kitap !

Vali Namık Paşa bir alay maiyeti ile gene geldi, gene nasihatler ve vaitler ve :

— Beş vakit namaz kılınız, ulülemre fartı sadakattan başka bir şey düşünmeyiniz sözleri..

Birgün biraz daha kitap getirdiler, bu sefer de şunnar : Gülüstan, Kısasienbiya, ilmühal...

İçimizden biri :

Fransızca kitap getirtemez miyiz ? diyecek oldu, ters ters bağırdılar .

Gâvurca kitap okumayınız, gûnahtır !

Üzüm bol. Bizde sıra eziyoruz. Buda ayrıca eğlençeli bir meşgale.

Çiy verdikleri şeyleri pişirmek için teşkilât yaptık. Et a ırıcılar, sebze ayıklayıcılar, bulaşık yıkayıcılar, yemek pişiriciler, yamaklar.

Kuruşluk bütün içiyorduk, bütçeleri fazla sarstığı için yirmiliğe indik.

Şimdi biz yemek meselesile avunuyoruz, fakat rahat bırakmıyorlarki, meselâ bir gün Miralaylar gene damladılar;

Onların bu günlerde en korktukları şey (firar) meselesidir.

— Meselâ, firar gibi bir filin vukubulmıyacağına bizi nasıl temin edersiniz? Dediler.

Arkadaşlardan biri köpürdü;

— Size teminat olarak verecek hiç bir şeyimiz yok. Neyimiz varsa hepsi elinizde. Yalnız vicdanımıza ve namusumuza sahibiz. Bizden bir firar fili zuhur etmiyeceğini namusumuzla temin etmek istesek kabul eder misiniz? Bir parça makul düşünebilseniz, böyle korkularla uykusuz kalmazsınız. Hem nasıl kaçacağız, nereye kaçacağız?

Onlar bu sözden çok müteessir göründüler ve calî bir hareketle:

— Bu kadar genç adamlar namusları üzerine verdikleri sözü tutmazlarsa biz de feda olalım.. dediler.

Bizde, ne olursa olsun, Sultan Hamit ölünceye kadar buradan kurtulmak imkânı olmadığı kanaatı kuvvetlendikçe kuvvetleniyor.

Günde altmışar para tahsisatımız var. Bunun hergün yirmi parası tütüne gidiyor, üst tarafı bol bol her işimizi görüyor!..

Taksimi mesai denen şeyi mükemmelen tatbik ediyoruz. Bir taraftân elinden iş gelen bir arkadaşımız karyola imaline başladı, öyleya, artık buraya yerleşiyoruz.

Doktorumuz kendinmizden....

Güzel sesli arkadaşlarda var. Bazen fasıl da başlıyor.

Satranç oyunu akla geldi, işgüzar bir arkadaşımız derhal bir tahta yaptı, bir diğer, çizgilerini çizdi, bir başkası taşlarını yaptı ve oyun başladı. Derken birde gaz sandığı tahtalarından tavla yapıldı. Bezikte oynuyoruz. Fakat çok sürmedi, bu eğlencemize de el uzattı.

lar, satranç ve tavlaları, iskambil kâğıtlarını aldılar götürdüler. Başka şeylerle vakıt geçirmeli imişiz.

Abdestli apdestsiz cemaatle namaz kılacaksınız... Bu namaz Allah için değil Padişah içindir!. diyorlar. Bir başka gün gelip şöyle diyorlardı:

- Bu Hükûmeti müstebide [*] böyle istiyor. Herkesin selâmeti ve maarifin terakkisi için onun istediği yola gitmelidir. Hareketleriniz maarifi düşürdü, çürüttü, daha böyle giderse bütün bütün maarif bitecek.. Öyle ya, mekteplerde bu fenalıklar, bu fesatlar devam ettikçe yarın padişahımız mektepleri toptan kapatıverir... Amma, haksız mı bakın.. En gözbebeğimiz mektepler, Tıbbiye ve Harbiye şahaneden, hele bakın neler yetiştiriyor, bu sizin ettikleriniz küfranı nimet değildir de nedir?

Kendinizi büyük bir vebaldan muhafaza ediniz, her yerde padişah padişahdır. O ne isterse o olur. Gözünüzü açın!.. „

Onlar bu yolda söyler, söyler, mütemadiyen söylerlerdi. Biz de naçar, fakat müstehzi dinler dururduk.

* *

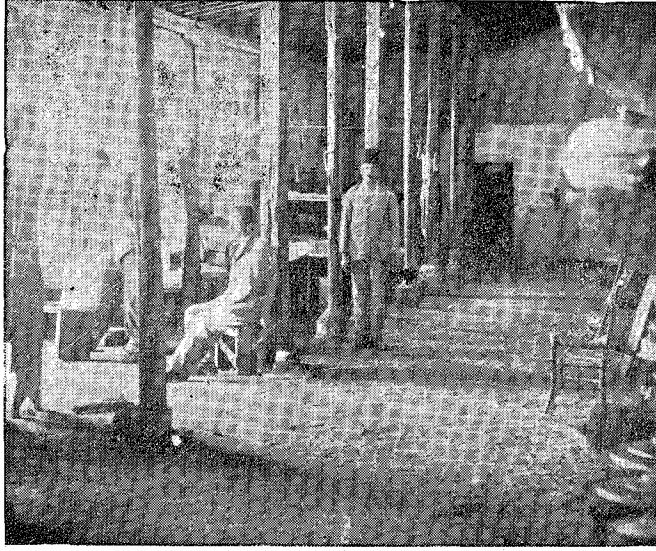
Bir mevlut okutmağa karar verdik.

Mahpesin bir köşesinde cami ittihaz edilen mahalde bir kürsü hazırlandı. Bu kürsü gaz sandıklarından ter-tip edildi. Arkasına şilteleri koyduk. Arkadaşlardan Ethem Ruhi bey kürsüye çıktı, doktor Hamit, Bahaettin, Hüsamettin beyler de etrafına oturdular. Biz de karşılarına geçtik, hepsinin sesi güzel ve yanık idi.

[*] (Hükûmeti müstebide) nin ne demek olduğunu bilmiyorlardı. Bizim ağızımızdan kapak alışıkları bu tabiri farkında olmıyarak kullanırlar ve bizi için için güldürürlerdi.

O geceyi çok iyi geçirdiğimizi itiraf etmeliyiz.

Zindana iyice yerleşiyorduk, paramızla büyük hasırlar aldık, duvarlara gerdik, karyolalar, dolaplar, kerevetler.. Hep gaz sandıklarından, arkadaşlardan Kâmil beyin himmetile yapılan eşya.. Sonra yavaş yavaş yola giren mutfak... Yeni yaptırdıkları elbiseler... Herşey yolunda.

Zindanda bir koğuş

[Oturana, iki sene evvel vefat eden Bahriye Mektebi muallimlerinden Saffet Tefvîh beydir.]

Yalnız (Hürriyet), işte ona hasrettik... Bir akşam bir miralay geldi :

Haydi sizi bir az gezdireyim, dedi. Hemen hazırlan-

dık, ve kalenin üstündeki meydanlığa çıktık. Buranın manzarası çok güzeldi; karşımızda deniz, tepemizde güneş...

Kale haricindeki kahvehanelerin önünde aşağı yukarı dolaşanları, piyasa eden hür insanları görüyoruz, ve içimiz sızlıyor.... Biz biraz sonra tekrar dört divar arası mahpesimize dönecektik, onlar ise.....

Kale üstünde dolaşırken, ortada birbirinden beş altı metre fasıllı ocak bacası olmaktan daha geniş, mu-

Tarablusgarb sokaklarında bir bayram

rabba, çıkıntı halinde bir kaç sütun nazarı dikkatimizi celbetti.

Muhafızlarımızdan sorduk:

— Zindanın pencereleri, dediler.

Öyleya Tarablusgarpte yalnız biz mi varız. Burası allaha şükür bucak bucak menfi dolu! Bu da başka bir (Darülazap) dı, demek!

Birkaç arkadaş merak ve tecessüsle bu pencerelerden birinin üzerine sığınyarak, içerisini görmek istedi. Bu pencereler, birbirini ardısıra iki demir kafesle örtülmüşü ve aşağısı katıyyen görünmüyor, zifiri bir karanlık, başka hiç birşey yok.

Bakdık, bakdık, hiç birşey görmeğe imkân olmadığını anlayınca, artık uzaklaşacaktık, derin pek derin bir uğultu, kalın, metin bir ses geldi:

— Burasını görüyormusunuz, diyordu.

Ve bu ses o kadar derinden, öyle bir uğultu halinde geliyordu ki bir an korktuk. Sonra bu yeraltı sakinlerine cevap verdik:

— Görmüyoruz !.. Yeriniz toprak mı ?

— Toprakla beraber...

— Işığınız var mı, buradan alınan aydınlık oraya geliyormu ?

— Ne gezer, mütemadi bir gece içindeyiz.

— Işıқта vermiyorlar mı ?

— Bazen yağ lâmbası verirler.

— Kaç kişisiniz ?

— Sekiz kişiyiz; birimiz Anadolulu, yedimiz Rumelilîyiz.

— İsimleriniz... Kimlersiniz ?..

Daha bu suale cevap gelmeden muhafızlarımız bağırdılar :

— İnin oradan aşağı, yasak !

Ve böylece bu son sual cevapsız kaldı.

Bu mahkûmların mahpesleri su sathından daha aşağıda idi.

Kimlerdi, orada ne kadar kalacaklardı, bu kadar ağır bir işkenceye maruz olmak için ne yapmışlardı, genç mi idiler ihtiyar mı?..

Ve bilhassa, daha böyle ne kadar mahpes ve zindan vardı, burada çürüyen türk gençleri ne kadardı? Hiç, hiç bir şey bilmiyoruz.

Mahpeste bir isyan

Muhafızlarımız geceleri hiç semtimize uğramazlardı. Kapılarda süngülüler bekler, fakat biz koğuşumuzda kendi halimize kalırdık.

Bir gece, ilk defa olarak muhafızımız miralay Mustafa beyin, Yüzbaşı Dişlek Hasanla beraber gelecekleri ve kitap, evrak yoklaması yapacakları şayi oldu.

Yoklama, bu mühim bir şeydi.. Ekserimizin gizli yazılmış defterlerimiz, bin müşkülâtla getirtmekte olduğumuz Avrupa gazetelerimiz, Türkçeye tercüme edilmekte, onların lisanile mühim, fesatâlût fransızca kitaplarımız vardı.

Ne yapacaktık?

Çok geçmeden bu şayia tahakkuk eder gibi oldu.

Tıbbiyeli bir arkadaşı zabitan odasına çağırdılar, dolabını karıştırdılar.

Biraz sonra Dişlek Hasan geldi, diğer bir arkadaşı götürdü, ve sonra bir başka arkadaş...

Bu üç darbe birer birer ve en sonuncusu en acı olarak aynı noktaya, aynı endişeye vurdu. Bizden ne

istiyorlardı, işte ellerinde bir oyuncak gibi idik, İstanbul'dan getirmişler, bu zindana tıkmışlardı. Mütevekkil, her ezayı kabul etmiştik. Buraya yerleşmiş oturuyorduk yazdığımız notlar, okuduğumuz birkaç gazete ve kitaptan onlara ne ? Ve nihayet bu bizim yegâne gıdamızdı, fakat bu sözleri kim dinlerdi ?

Üçüncü kurban gittikten sonra artık tahammülümüz taşmağa başladı. Kurbanlar gidiyor ve gelmiyordu.

Ne oluyordu ?

Kalabalığın ortasından bir ses yükseldi :

Buna, daha tahammül edecekmiyiz ?

Bütün kalpler helecanda idi, birkaç dakika hiç ses yok, herkes kendisini dinliyor, birkaç dakika sonra bir ses, cesur, kat'î cevap verdi :

— Bir daha gelirse içeriye koymayalım !

Bütün arkadaşlar, hep birden bağırdık :

Koymayalım !..

İhtilâl başlamıştı.

Dişlek Hasan dördüncü kurbanı almağa geliyordu. Biz hepimiz kapının önüne birikmiştik, kimbilir ne halde idik, nasıl asabî ve pürheyecan idik.

O bu hali derhal farketti, ve üzerine saldırmak üzere idik ki, korkarak, perişan kaçtı. İltica ettiği karışık asker koğuşundan askere bağıırıyordu :

— Silâh başına !.. Kapıları kapayın, hiç birini sakın dışarı çıkarmayın, çıkauları vurun..

Zaten müteyakkız olan asker bir anda silâhlandı ve avluya doldu. Avlu askerle dolmuş taşmıştı. Süngüler parlıyordu.

Dişlek Hasan kimbilir ne tarafa kaçmış, kaybolmuştu.

Bize gelince, biz serapa ateş, serapa heyecan idik.

Titreyerek, yumruklarımızı sıkarak, pürgaleyan feryat ediyorduk :

— Yaşasın hürriyet... Kahrolsun istibdat, kahrolsun alçaklar, yere geçin, geberin alçaklar.... Arkadaşlarımızı isteriz !..

Bağırıyor ve yürüyorduk, yirmi beş metre kadar yürüdük. Yüksek duvarın, bizim hudut duvarının kapısı önüne gelmiştik.

Muhafızımız Mustafa Paşa (Miralay Mustafa bey bir kaç gündür Liva olmuştu.) kapıya kollarını germiş, ne söyleyeceğini şaşırılmış, beti benzi sapsarı birşeyler söylüyordu, bir arkadaş onun bastonunu kaptı ve parçaladı, şimdi o, yalvarıyordu :

— Evlâtlarım... Etmeyiniz... Ben sizi severim, ve daima seveceğim, sizin selâmetiniz için çok çalıştım, emeklerim boşuna gitmesin, yazık emeklerime... Etmeyiniz, içeri giriniz... Arkadaşları da alınız... İçeri giriniz... Allah aşkına etmeyiniz, evlâtlarım!" Fakat biz dinlemiyorduk. Artık ok yaydan çıkmıştı... Şimdi, böyle bağıra bağıra Trablusgarp sokaklarına çıkmak... dünyaya çıkmak istiyorduk.

Süngüler parlıyordu. Biz bağırıyorduk. Fakat birden, istediğimiz arkadaşların sesleri duyuldu, ve serbest bırakılmış olan bu arkadaşlar aramıza koşular:

— Yaşasın hürriyet yaşasın vatan... Gebersin zalimler, kahrolsun istibdat!... Biz artık galiptik, arkadaşlarımızı almıştık, ve onlar, zalimler bu mağlubiyeti hazmediyorlardı. Yalnız biri fena bir anda askere bağırırdı:

— Vur !..

Bu kumanda bizi susturmamıştı, gayyur metin bir mülâzim, o askerin mülâzimi Ziya bey o anda nereden çıktı bilmiyoruz, telâş ve helecanla koşup yetişerek

silâha davranmak üzere olan askerin önüne atıldı ve bağırdı:

— Dur... Ne yapıyorsunuz?... Deli mi oldunuz siz, ne yapıyorsunuz... Onlar bize padişahın emanetleri... Sonra padişah hepimizi asar, hepimizi kurşuna dizer...

Bu bağırma askeri bir elektrik kuvvetile sarsarak hali tabiisine getirdiği vakit, mülâzim bize döndü:

— Haydi kardeşlerim... Rica ederim, dedi.

Bu sesteki mana, bu sesteki titreyiş bütün mukavemetimizi biranda kırmıştı.. Bir saatten fazla bağırma-tan kısılmış seslerimiz son takatini sarfediyordu:

— Gebersin alçaklar.. Kahrolsun istibdat!.. Kırk bin sevgili askerimizi Tesalya meydanında kırdırdınız, milletin canı kanı bahasına alınan yerleri gene utanmadan geri verdiniz.. Kahrolun!..

Artık koğuşumuza girmiştik.

Ve Yorgun argın, yataklarımıza serilmiştik.

* *

Bu, mahpesimizde ilk isyan, ilk ihtilâldi. Elbette sabahleyin bu hadisenin hesabını soracaklardı, bunu düşünerek sabah olunca karar verdik ve soruculara verilmek üzere bir kâğıt hazırladık,

Bunda, bu hadisenin mürettep olmadığını, fakat şimdiye kadar her vesile ile hakkımızda reva görülen tahkiratın bir âksülâmeli olduğunu, hepimizin mektep görmüş terbiyeli insanlar olduğumuzu, bize her ne olursa olsun yapılacak muamelenin de terbiye ve nezaket dairesinde yapılması lâzım geldiğini bilmeleri icap ettiğini, «aksi takdirde kanımızın son damlası dökülünceye kadar çalışacağımıza ahtü peyman eylediğimizi» beyan ettik.

Kâğıda 9 Teşrinisanı 1313 tarihini koyduk ve içimizden müşevvik aramasınlar diye imzalarımızı da bir daire şeklinde, fakat karma karışık attık.

Mahpesimizi bir tabur asker, yukardan, aşağıdan ve deniz tarafından abluka etmişti. Ayak yoluna çıkmağa bile katiyen müsaade etmiyorlardı.. Sabah namazına abdest almak için kolları sığalı iki üç arkadaş kuyu başına gitmek üzere kapıdan attıkları ilk adım üzerine iki bölük asker birden:

— Davranma! diye bağırıyordu. Bu vaziyet karşısında biz de kapıları kapadık, oturuyoruz.

Biraz sonra kapı vuruldu ve bir asker avludaki kuyunun arkasına konmuş tayin ekmeği çuvallrını göstererek:

— Ekmeğiniz orada gidin alın, dedi.

Bu bir tuzak olabilirdi. Kapıdan burnumuzu göstermeğe bile müsaade etmedikleri halde, her sabah kapımıza kadar getirdikleri ekmeği bu gün neden ta oraya bırakmışlardı. (Gidin alın!) deye haber getiren asker pek âlâ bu ekmeği getirebilirdi.

— Getirsinler, diye cevap verdik. Meğer mahpusların ekmek kabul etmemeleri burada isyan ettiklerine alâmet imiş!.. Ne bilelim biz, ezelden mahpes hayatı yaşamıyoruz ya!

Yarım saat sonra miralay bey, telâşla geldi:

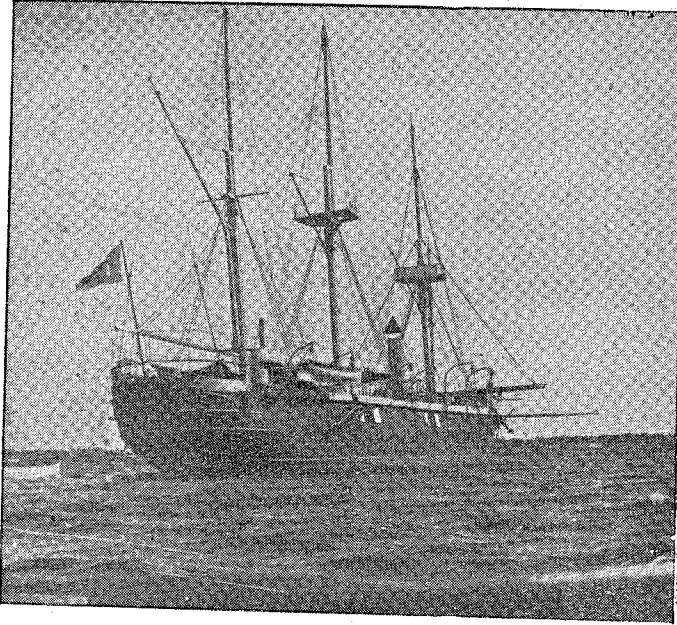
— Ekmeği almıyormuşsunuz, niçin?

— Almıyor değiliz... Her gün buraya kadar getirirlerdi, bugün hem oraya bıraktılar, gelsinler alsınlar diyorlar, hem de hiç birimize kapının eşliğinden ayak attırmıyorlar..

Miralay — Ya, öyle mi, diyerek gitti ve biraz sonra ekmek koğuşa geldi.

Aynı zamanda posta muhafazasında birer birer dışarı çıkmamıza da müsaade verildi.

Öğleye doğru miralaylar ve Tarablusgarp istinaf ceza reisi Reşit bey geldiler, arkadan Müşir Arif Paşa da sükün etti. Müşirin kapımıza gelişi meselenin ehemmiyetini arttırıyordu, bizim nazarımızda değil fakat asker nazarında...

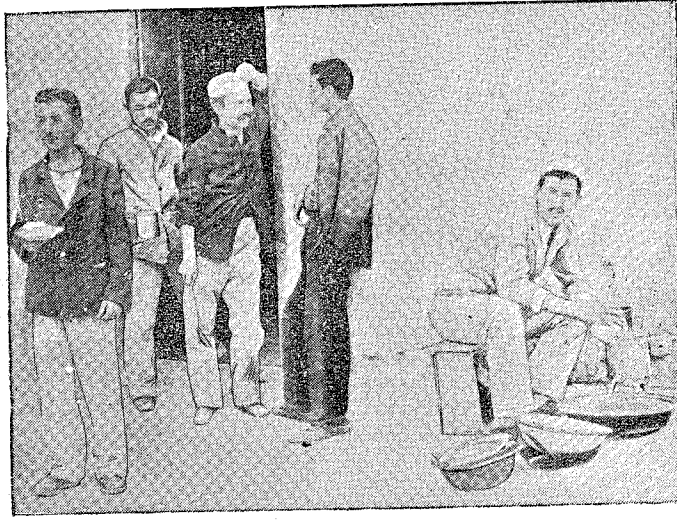

Tarablusgarbı bekleyen Muzaffer Korveti

İstedikleri şu idi:

Bir maddenin tahkiki için içimizden istedikleri efendiye celbedecekler ve her birini istintakın nihayetine kadar ayrı ayrı yerlerde alakoyacaklar. Reddettik ve münakaşa başladı.

Müşirede yazdığımız ve imzaladığımız kâğıdı uzattık. Münakaşa alevlenmişti, müşir, zavallı matuh ve cahil saray müşiri ipsiz sapsız şeyler söyleyor, bağırıyor, hattâ bir aralık bastonunu sallamağa başlıyor... Arkasındaki, ukalâlardan birinin askere gene (vur..) emrini vermek üzere olduğunu anlayınca müşir bu defa geri dönüyor ve yegâne silâhı bastonunu o tarafa sallıyor... Şimdi artık rast geldiğini bastonlaya, bastonlaya, uzaklaştı, defolup gitti.

Tarablusgarp zindanında

Bulaşık yıkayan Yusuf Akçora bey, önde elinde tabak olan Saffet Tevfik bey, kapıdaki beyaz elbiseli -şimdiki Varşova büyük elçisi- Ferit bey, eli başındaki Ali Tevfik bey, ve (Muhit) mecmuası sahibi Ahmet Cevat bey.

Kalanlar şimdi yalvarıyorlar teminat veriyorlardı. İstintak edileceklerin hiçbir hakarete maruz kalmaya-

caklarını, İstintak bitince gene yanımıza göndereceklerini namus, iman ve pek sevdikleri Padişah başı üzerine yemin ile temin ediyorlar.

Bir şart koyduk, arkadaşımızı istintak bitince, bütün istintakın sonunu beklemeden gene yanımıza gönderecekler

Kabul ve itilâf.

İlk arkadaş gitti ve geri geldi. Fakat dönen arkadaştan bize birşey söylemiyeceğine dair namusu üzerine söz almışlar, bizden de bu arkadaşla bu hususta birşey sormayacağımıza dair aynı suretle söz aldılar...

İstintak devam edip duruyordu.

Dördüncü gün istinaf reisi Raşit bey geldi, yanında miralaylar vardı :

— Hepiniz toplanınız, diye seslendi.

Hep meydana çıktık, karşısında dizildik.

— Kaç gündür devam eden harekâtımdan anlamışsınızdır ki, takip ettiğim yol daima hayır ve selâmetinizdir. Binaenaleyh tariki müttehazımı göz önünde tutarak, söyliyebileceklerimi iyi dinleyiniz: Dünkü mevkiinizle bugünkü mevkiiniz büsbütün değişmiştir. Şimdi, hürriyet ile esareti kabulde muhtarsınız. Şu şartla ki, vicdanıma, namusuma itimat ederek dediğimi kabul edeceksiniz. O da şudur : Vak'ayı takbih edeceksiniz !

Herkeste umumî bir tereddüt. O devam etti:

— Yahut tahsin edeceksiniz ki, ben bunu tavsiye etmem !

Burada bir arkadaş :

— Hakkımızda reva görülecek her nevi mugayiri hakkı adil muamelât ve icraata karşı kanımızın son damlasını akıtmağa hazırız !

Umumî bir sükût... Çünkü bu, istinaf reisinin beya-

nâti samimiyesine karşı fazla bir dürüştüyü haizdi. İstinaf reisi cevap verdi :

— Öyle ise sen yalnız öte tarafa ayrıl !.. Ben buraya elde bulunan bir fırsatı kaçırmıyarak sevki vicdan ile size iyilik etmeğe geldim, yoksa diğer suretle rütbeler, nişanlar kazanabilirdim !

Bu da fazla bir nutuk idi.

Yusuf Akçora, derhal sordu :

— O rütbelerle iftihar eder, o nişanları takarmıydınız?

İstinaf reisi — O ciheti tercih etmemiş olduğum ne yapacağımı ifham eder... Yalnız mademki bu raddeye geldik. şimdi gidiyorum, pek az vaktimiz var, hem çabuk, hem iyi düşününüz, ona göre iyi hareket ediniz !,,

Gittiler... Yalnız kalınca etrafı düşünük, hareketi vakıayı ve esbabı zuhurunu takbih etmeğe karar verdik.

Birkaç gün sonra istinaf reisi Raşit bey bir akşam ezan vakti tevkif edilmiş, evi aranmış... Mahpesimizi derin bir yes istilâ etti ...

Bize elinden geldiği kadar iyilik etmek isteyen bu adam da nihayet yakalanmıştı.

Bize karşı âdil olan, hakşinas olan, nihayet zalim ve cebbar olmayanlara da nefes aldırıyorlardı..

İhtilâl gecesinden beri istintak bahanesile gelenlerden başka kimse artık bizi arayıp sormıyordu, bir gün birdenbire mahpusların ikiye bölüneceği haber verildi, arası da çok geçmeden bu haber tahakkuk etti. Şimdi aşağı mahpes, yukarı mahpes olmak üzere iki kısma ayrıldık. Bu hayli canımızı sıktı, seviştığımız, birer kardeş gibi birbirimize ısındığımız bu zamanda bu ayrılık çok elim oldu.

Ne yapalım, mahpeste de rahat yok...

Bizden korkuyorlar. Neden ? diyeceksiniz, kimbilir?

Tevkif edilen istinaf reisi zavallı Raşit bey (Fizan)a nefyedilmiş. Tarablustan kırk beş günlük bir çöl seyahati ile gidilebilen Fizan, Afrika çölünün en berbat bir noktasıdır.

Yavaş yavaş mahpesimizde gene hareket, hayat başladı. Son ihtilâl vakasındanberi biraz durgunlaşan arkadaşlar gene canlandılar. Bir gece bir keten helvası âlemi yaptık...

Cimnastik güllelerimiz, halkalarımız da var... Bir de yeni oyun çıktı.

Hele ceviz oyunu... Herkes telâş ve ter içinde.. Bir faaliyetler gidiyor, kazanan kucağını cevizle doldurarak atıyor kâhkahayı... Kaybedeninde suratından düşen bin parça...

Bir taraftan da avluda (Mam) oynayanlar var. Koşan bağırان, gülen, kaçan... Nihayet döne dolaşa çocukluğa avdet etmiştik.

Hocai azizimiz (Kâmil hoca, bu arkadaşımız İstanbulda mektebi idadiî harbî makine müsellesat muallim muavini idi. Elinden her iş gelirdi. Ona hocai azizimiz derdik.) Bir de top yaptı.. Haydi şimdi bir top oyunudur gidiyor.

Ramazan gelince içimize bir hüznün çöktü. İstanbul, evlerimiz, ailelerimiz, dostlarımız, bütün sevdiğimiz yerler ve insanlar hatırimıza geldi, ne olursa olsun bu mübarek ayın başka bir hususiyeti var.

Fakat artık hüznün çok sürmüyor..

Bir arkadaş bilmem nereden bir gaz tenekesi, birde süpürge sapı bulmuş, bu hiç görülmemiş, nevicat, ra-

mazan davuluyla gürlemeğe ve bir iki arkadaş ta davulun fasılalarında ramazan beytleri söylemeye başladılar.

Öyle hükmedilebilir ki, şu mübarek Ramazan hiç bir yerde, hiç bu kadar sürür ve neşe ile karşılanmamıştır.

Ramazan bizde bir de yeni ümit doğurdu, Bu ayın on beşinde Yıldızdan Topkapı sarayına (Teşrifi şahane) vuku bulduğu için köprüde, denizde, karada bir suikast ihtimali...

Bu ihtimal kafalarımızı işgal etmekten bir an hâli kalmadı.

Ramazan münasebetile muhafızlarımıza ayrı ayrı (İhsanışahane) ler gelmiş, bizim ise yevmiyelerimiz asılıyor, takılıyor... Çünkü Tarablusgarp vilâyeti sandığı tamtakır... İstanbuldan ihsanışahane geliyor amma, vilâyet sandığına birşey yok...

Nihayet bin müşkülâtla kitap getirtmek müsaadesini aldık. Arkadaşlar para topladık, istenen kitapların da bir listesini yaptık, topu topu 22 kitap. Sipariş mektubumuzu yazdık, muhafızımıza gönderdik.

Biraz sonra miralay geldi :

- O kadar kitap çok değil mi ?
- Bu kadar insana 22 kitap çok mu, o kadarcık kitap bir kişiye bile yetmez ...
- Öyle amma bu kitapları toptan bir kitapçıya ısmarlamak ?

— Ne olur efendim, daha ucuz gelir.

— Oda doğru amma, bu kitaplar kitapçada bir paket olacak, sonra benim vasıtamla gelecek... Halbuki İstanbulda bu işleri gözetliyen sürü ile insan var.. Bu koca paketi gördüler mi, al sana bir jurnal... Sonra çık bakalım işin içinden...

— Kitapçılar her posta günü, böyle büyük büyük paketler hazırlar, her tarafa yollarlar... O arada bizim paket de gider; ve nazarı dikkati celbetmez, emin olunuz...

— (Başını sallayarak) Eder, eder, en iyisi bu siparişi parçalamalı..

Naçar, (peki) dedik.

— Bu hafta bir kısmını, gelecek hafta üst tarafını getirtelim öyleyse...

Fakat ertesi hafta listenin üst tarafını ısmarlamağa kalktığımız zaman gene itiraz başladı:

— Yahu, bu kadar kitabı ne edeceksiniz... İstanbul kütüphanelerini boşaltıyorsunuz...

— Efendim topu topu 22 kitap! Ve biz yetmiş küsur kişiyiz!

İstibdadın akli kitaba ermiyor vesselâm.

— Bari evinizden getirtseniz...

— Evlerimizde kitap filân bıraktınız mı, hangimizin evi yağmaya uğramadı..

Bu cevap üzerine sessizce yanımızdan uzaklaşıp gidiyorlar.

*
**

İstanbuldan yeni bir kfile menfi gelmiş.. Tarablus-garp artık tamamilen bir (menfeler şehri) oldu..

İstanbuldan aldığımız haberler iyi. Oradaki teşkilât yorulmak bilmez bir gayretle, her tehlikeye rağmen, her müşküle göğüs gererek çalışıyor.

Avrupadakiler ise, onlar zaten serapa faaliyet ve gayrette...

Biz de onlardan gelen bu ümitbahş, cesaretbahş haberler üzerine yerimizde duramaz olduk, bir şeyler yapmak istiyoruz:

— Ah diyoruz, bir müstensih becerebilsek te burada bir gazete çıkarsak...

Bu arzumuz da bir gün yerine geldi. Dışardan parça parça, azar azar tutkal aldırmağa başladık. Onları topladık, diğer lâzım olan şeyleri de böylece tedarik ettikten sonra işe başladık.

Böylece hazırladığımız müstensihte aşağı mahpeste (Hatıra) gazetesi basılıyor. Yukarıda da el yazması (Merhale) gazetesi... Fakat bu, elle yazıldığı için ancak iki nüsha... Ona da razıyız, o da hırsımızı, iştihamızı şimdilik teskine kâfi. Her kalp böylece yeni bir hayat yeni bir kuvvet buluyor.

(Hatıra) nın serlâvhası altında :

Dönmez evlâdı vatan azmü civanmerdaneden
Nef ile, tağrip ile, tazibi günagûn ile

beyti var.

(Merhale) ise bambaşka bir meşrepte. Onda da, şu yazı görülür !

Hali âlem böyledir şah üzre gör kim meyvenin
Hamı âlâda kemale ermiş esfeldedir

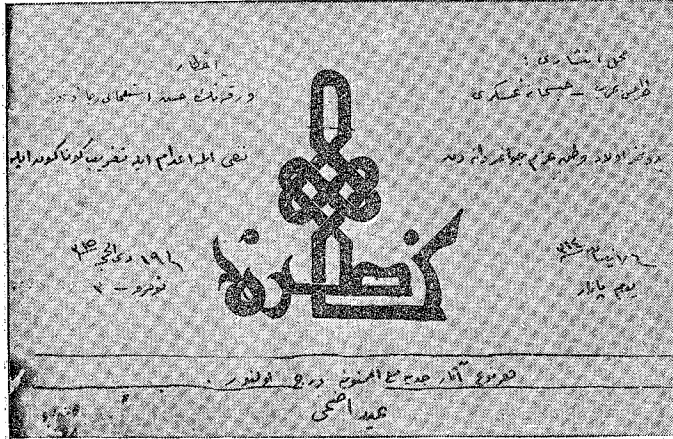
Müstensihin hıfzedildiği köşe (Hatıra) nın matbaasıdır. Onunla iştigal eden arkadaş ta matbaa müdürüdür. Ve bu müdür (Mavi ve Siyah) tan imrenerek ismini Ahmet Şevki ile tebdil etmiştir. Bu, Babîâli caddesinden köprü başına kadar tanınmış, öyle meşhur bir şemsiyeye malikiyetten ve ihtiyaçtan maada, bütün evsafı ile tam bir (Ahmet Şevki) efendidir. Ve bu isimle çağırıldığı zaman iftharından göbeği hareket, karnı daha inbisat ederek başına mağrur bir hindi vaziyeti gelir.

(Hatıra) matbaası yakında bir de kütüphanesi neşriyat tesis edecek, orada fransızcadan tercüme edilmiş eserler hazırlanacak.

Ahmet Şevki efendi arkadaşlara şöyle diyor:

— İşiniz düşerse efendim, asker hapishanesi, zemin kat No. 3 dür. Mümkün olan teshilât diriğ edilmez...

Mahpeste bu da bir meşgale oldu. Oyalanıyoruz.

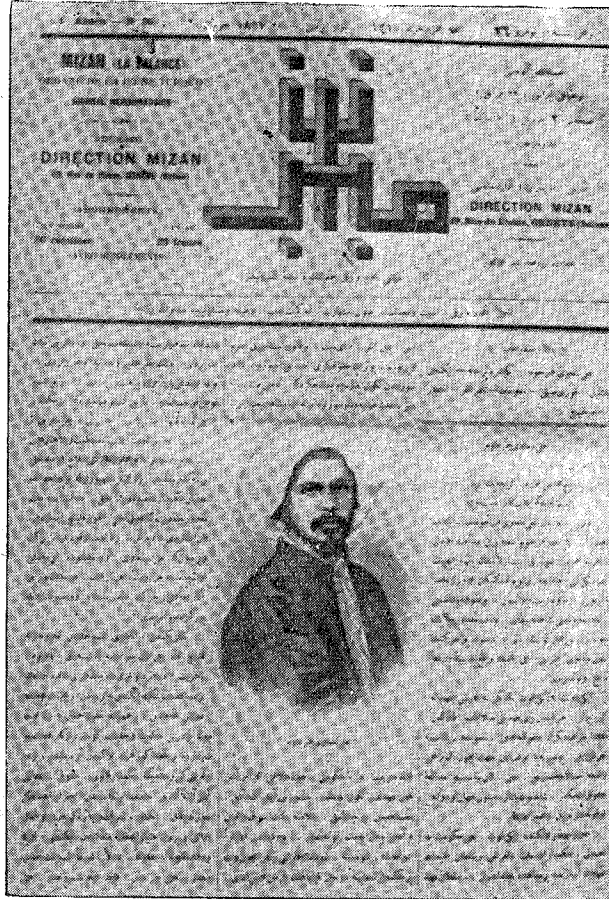

Tarablus zindanında Jöntürklerin çıkardıkları (Hatıra) Gazetesi

İstanbul'a ısmarladığımız kitaplar gecikiyor, bir türlü gelmiyor ve biz her posta sabırsızlıkla bekliyoruz. Bu arada mecmualar da getirtiyoruz. Hele Servetifünun, (Edebiyatı cedide) nin o en hararetli devrinde, bizim en kıymetli bir dostumuzdu.

Cenap Şahabeddin'in (Elhanı şita) sı geldiği gün, adeta bir bayram yapmıştık.

Bütün koğuş günlerle :

İttihat ve Terakki cemiyetinin İsviçrede çıkardığı
(Mizan) gazetesi

“ Eşini kaybeyliyen bir kuş gibi kar „ diye çınlıyor, çınlıyor...

Daha öteden bir başka gurup :

Karlar

Ki hamuşane dembedem ağlar...,,

Bazıları, şiiirden hoşlanmıyanlar da alay ederlerdi. Münakaşalar olur, bazan saatlerle hep ve yalnız (Edebiyat) konuşulurdu.

Şiirde kadından, aşktan, bahardan ziyade (Vatan) istiyenler köpürürler, kızar ve bağırırlardı. O vakit, biri Hasanın gazasını tutturur, ve bir an olurdu ki sesler birbirine karışır gürültü çoğalır, koskoca mahpes bir edebiyat pazarı halini alırdı.

Bu gürültü patırdı arasında bir kenara çekilmiş, kör bir gaz ışığı altında derse çalışan, fransızca veya ingilizce bir lûgat karıştıran, yahut evine, dalgındalgın mektup yazanlar da vardı.

Bir tiryaki ta uzaktaki bir loş köşede köpüklü kahvesini hazırlar, kimisi de herşeye lâkayt, kendini unutturduğundan memnun uyku çekerdi.

Hastahane hiç sevilir ve özlenirmi ?

Biz sever ve özlerdik.

Çünkü ancak o vesile ile mahpesten birkaç gün için kurtulabilir, biraz bahçe, yeşillik, çiçek, akar su görebilirdik.

İçimizden ilk olarak zannederim, Hamit bey (Doktor Hamit bey, elyevm İstanbulda. Erenköyündedir.) hastahaneye gitti. Öğleden sonra hem bize birçok taze ha-

vadisler, haberler getirdi, hem de şehir ve hastahane iştiyaki.

Mahpeste rahatsız olan arkadaşları muayene eden bir belediye doktoru vardı ki, zavallı, doktordan başka herşeydi. Halbuki bizim içimizde iyi okumuş, iyi yetişmiş genç doktorlar vardı.

Bu zavallı belediye tabibi onların karşısında aczini anlardı.

Fakat muhafızlarımız, bizi yalnız belediye doktoruna muayene ettirirler, aramızdaki doktor arkadaşlara emniyet ve itimat etmezlerdi. Fakat bu doktor insafli, pişkin bir adamcağızdı, hasta arkadaşları koğuşta, evvelâ bizim doktorlara muayene ettirir, kendisi şöyle bir bakar, ve :

— Yazınız lütfen reçetesini, derdi.

Bizim taraftan yazılan reçeteyi hattâ okumadan imzalar, uzatır, sessizce çıkar giderdi.

Bu doktora, böylece her istediğimizi yaptırıyorduk. Hastahane meselesi de böylece zorluktan kurtulmuş oluyordu.

Birgün :

— Ekzemam var, doktor arkadaşlar hergün banyo tavsiye ediyorlar, burada nasıl yapayım, hastahane...

Dedim.

— Peki, mademki arkadaşlar muvafık bulmuşlar, sizi göndereyim dedi.

Ve bir saat sonra hastahaneye gitmek üzere yola revan olduk.

Yanımdaki muhafız zabite rağmen arabanın içinde kendimi hür ve serazat zannettim.

Kale kapısından çıkınca; İnsan, araba, merkep, deve, çoluk çocuk kalabalığının ortasında, sanki hiç bilme-

diğimiz, hiç görüp yaşamadığımız yepyeni bir hayat kaynıyordu.

Hayran ve memnun, bu galüşen, bağırişan, gelen, giden, koşan insanlar ortasına karıştık, hastahane kaleye bir saat kadar uzak, araba içinde mes'ut, bahtiyar bir saat!

Ve içimde arabadan atlayıp şu kalabalığa karışmak onlarla koşup, bağırp, gidip gelmek arzusu yanıyor.

Bir evin önünde elinde çıkınları, bir ihtiyar kapıyı çalıyor, çoluk çocuğuna o günün nafakasını getirmiş...

Bu manzara her şeyi unutturuyor, bu ihtiyar, bu kapı, bu ev... İstanbul, İstanbulun mütevazi bir köşesindeki mes'ut ve bahtiyar, şen beni, o aralık maziye karışmış insanı hatırlatıyor.

Şimdi o kapı açılacak, çocuklar babacığım diye bu ihtiyarı kucaklıyacaklar, müşfik bir çift el onu elindeki çıkınlardan kurtaracak, ve bütün bu seven güler yüzler ortasında ihtiyar, köşesine çekilecek, yorgunluk kahvesi içecek.. Sonra onlar ona, o onlara günün hikâyelerini anlatacaklar, gülüşecekler, sevişecekler...

Ve ben kimsesiz, yapıyınız, boyunu bükük biraz nefes, bir parça hürriyet için hastahaneye koşuyorum...

Hastahane kapısından girince bir asitfinik kokusu ile sarıldık.

Beni zabitan odasına çıkardılar. Orada benden evel gelmiş başka bir koğuştan bir arkadaşa rasgeldim, Zavallı çocuk yalnızlıktan sıkılmış, beni görünce sevindi, sarılıştık, öpüştük.

Beraber götürdüğüm şilte, yastık, yorganı karyolaya yerleştirdikten sonra her iş tamam oldu.

Hastahanenin avlusunda büyük bir havuz var. Bir kenarda bostan kuyularını andıran bir kuyu, gözleri

bağlı bir çift deve, bilâfâsıla dönerek bu kuyudan su çekiyorlar. Ve ortadaki güzel bahçeyi suluyorlar. Bahçe çiçek, yeşillik, güzel koku... Ooh çoktandır hasretini çektiğimiz, unuttuğumuz, artık hiç -daha hiç göremiyeceğimizi zannettiğimiz bu tabiat güzellikleri insana başka bir ruh başka bir hayat veriyor.

Fakat ertesi gün hastahanenin bana dar geldiğini anlıyorum.

Bu yeni hayat, bu nisbeten daha rahat ve hür muhit beni sıkıyor, mahpesi arıyorum, oradaki arkadaşlar, o muhit meğer ne güzelmiş, oradaki sıcaklık aile yuvasının aynı idi. Şimdi onsuzluk bir daussıla gibi ciğerlerimi yakmağa başladı. Bir öksüz gibi içimi çekiyorum. Vak-tile Karamanlı Yusuf paşanın sarayı iken hastahanenin bahçesinde, bu havuzların kenarında genç ve güzel kızlar dolaşmış. Şimdi yalınayak hasta askerler uyuk-luyorlar. Bu hasta askerler tedavi için getirildikleri bu hastahane devrin bütün azabını çekiyorlardı. Topraklar üstünde yalınayak dolaşan bir askere sordum :

— Oğlum senin terliğin yokmu ?

— Yok efendim.

Neden ?

— Vermiyorlar, yokmuş.

Sonra boynunu bükerek :

— Yalnız terlik mi efendim.

Diyerek uzaklaştı.

Bugünün çocukları, bugünün insanları bunu anlıyamazlar. Hastahane hasta askerini yalınayak, taşlar ve topraklar üstünde dolaştıran bir devir !..

Hastahane bu sabah haber aldım ki, ne zamandır İstanbuldan yola çıktığını duyduğumuz (Kayseri) vapuru gelmiş. İçinde yirmi, yirmi beş sürgün varmış. Onlarda

bizim gibi bir örnek elbiseli imişler, içlerinde on, on beş yaşında çocuklar, elli, elli beş yaşlarında ihtiyarlar varmış...

(Af) ümitleri, kendi hesabıma artık suya düşmüştü.

Fakat daha tafsilât alabilmek, birşeyler öğrenmek istiyordum. Yerimde duramaz oldum. Bugün bahçeye çıkmayı da yasak ettiler :

— Ne yapalım, Müşir paşa yasak etti dediler. Ertesi gün yeni haberler geldi.

Vapurda sürgünlerle beraber birde teftiş heyeti varmış. Bahriye, berriye, müddetlerini ikmal eden zabitle-
rin yerlerine de yeni zabitler gelmiş...

Miş, mişler arka arkaya kulağıma yetişiyor ve hepsi az geliyor.

Bahçeye de çıkamıyoruz, binaenaleyh hastahaneden çıkmak artık farz oldu.

Sabahleyin doktor geldiği vakit ben çıkmağa hazırlanmıştım :

— Bana müsaade ediniz doktor bey, burada okadar sıkıldım ki, mahpesim gözümde tütüyor. Böyle giderse, ekzemadan başka rahatsızlığım yokken, hasta olacağım dedim, kabul etti.

Bugün avdet edeceğimi kimse bilmiyordu, mahpesimizin avlusuna girince etrafımı aldılar, şurada burada, üçer beşer oturan, konuşan ve okuyanlar bu üserayi hürriyet ailesinin efradı perişanı, sanki uzak bir gurbet-
teki babalarının mülâkat aynası karşısında, mes'ut bir beht ile şaşırmışlardı. Duyan koşuyor, boynuma sarılıyordu. Sarılışiyor, öpüşüyorduk...

Sanki hastahanede yıllarla kalmış, bu hasretle hayli yanmıştım. Şimdi yukarı mahpeste mizah ve musavver bir de (Deccal) çıkıyordu.

İstanbuldan, evlerimizden gelen mektupları açıp okuyorlar ve onlara :

Niçin ne hakla okuyorsunuz, diyemiyoruz. Çünkü pek bedihi ve pek tabîi bir hak ! Kuvvetin, istibdadın hakkı ! Ve benim bu haftaki mektubum, şimdiye kadarki mektupların en müessiri, en ruh aşubu idi: Onun ilk satırının ve ilk kelimesinin fevkine aşıyanı ailede bıraktığım, ve bugün iki yaşındaki oğlumun, altın kadar parlak ve nazar nüvaz ipek kadar yumuşak ve tatlı saçından bir küçük tutam, kimbilir nasıl itinalarla rapt edilmiş...

Bu mektubun verdiği saadet ve sevinci, hâlâ şu satırları defterimden okuyarak nakletmekte iken bile his etmekteyim. Oğün çıldırmadığımdan anladım ki epiyce kuvvetliyim.

Oh... O evlât saçları ne idi ? O, işte iki senelik hayatı zaif ve nermişini babasız, ana göz yaşları ile yaşamış evlâdın, o tatlı, ipek ve rayihadar saçlarından aldığım saadeti sinei hasretimde saklıyamadım.. Onu öptüm, kokladım, kokladım.. ve bütün arkadaşlarıma gösterek, onların da bu saadetime iştiraklerini görmekten, büyük bir hazı can, büyük bir hissi şükran duydum... ne kadar yorulmuştum ve artık gözlerim nemli idi, ne kadar metubu saadet idim.

Bugün Tarablus limanına İdarei mahsusanın -şimdiki Seyrisefain- Taif vapuru geldi. İşte yedi aydır Tarablustayız, bizim Şeref vapurundan sonra -ki o, bizden başka hiç bir mataı hâmil değildi- geçende Kayseri vapurunu gördük; şimdi de Taif vapurunu görüyoruz. Ve buna bedel İtalyan ve Fransız postaları muntazaman her hafta geliyorlar... Memleketin ticareti bahriyesi hemen hemen munhasıran ve müstekilen ecnebilerin elin-

de olursa : bu memleket bizimdir; bunda hakkı hükü-
ranimiz var !.. demeğe biraz utanmak iktiza etmezmi ?

* *

19 Nisan 1314-Kurban bayramı !.

Mahpeste geçirilen kurban bayramlarının bu, kaçın-
cısı olduğunu hatırlıyamıyorum... Yalnız biliyorum ki:
Tarablusgarp Berberiye kalesi zindanında, bu, ilk kur-
ban bayramı... ve artık mahpes bayramlarının hüznü
ve teessürüne hayli alıştık... Onun için bu, kendisinden
evvelkiler kadar tesir ve tahrip etmedi.

Çoktandır avrupadakilerin dirliksizliklerine, bizlere
kadar vasıl olan dedikodularına, birbirleriyle uğraşma-
larına canımız sıkılıyordu. Bugün haber aldık ki: Cenevrede-
kilerle Paristekiler barışmışlar; tevhidî cihat etmişler;
onlar (Meşveret) e, ötekilerde Osmanlıya yazmağa baş-
lamışlar ve bundan, bütün bir vatan evlâdının fesat ve
nifakı ile temini zevk ve istibdat eden yıldız ifriti, şid-
detle ürkerek, zannınca müessir tedbirlerden saydığı
şeylere teşebbüs etmiş...

Bu haftaki İstanbul gazeteleri, Amerika İspanya
muharebesinin başladığını haber veriyordu.

Zindanda arkadaşların çoğu hafif enflüenzadan muz-
tarip... Zindan âdeta hastahaneye döndü: Biderman ya-
tanlar, vakit vakit inleyenler, aksıranlar, tıksıranlar var..

* *

Bu sabah pek erken, miralay hükümet konağına
geçti. Aşağıki zabıtlere bazı emirler verdi. Ve bizim
muhafazamıza memur yüzbaşı -yine hilafı mutat- erken
koğuşumuza geldi, dolaştı, bazı arkadaşlarla, şüpheler

hasıl edecek müphem kelimeler taati etti... Bütün bunlardan fena, meş'um akibetler tasavvur ederek hayatta ziyasına asla razı olamayacağımız kıymetli şeylerimizi, kitaplarımızı, hassatan el yazısı defterlerimizi sakladık.. Bunların mahfuziyetine emin olduktan sonra, artık zuhur edeceğe intizar ettik.

Gecenin beş buçuk, altısına kadar bütün arkadaşlarda gizli bir heyecan vardı..

Gece bir rivayet dolaşmağa başladı. İstanbul'dan Mustafa beye bir telgraf gelmiş: - İslâhı hâl ve ahlâk edenleri bildiriniz, diye.

Böyle bir telgraf, vakayı müteakıp da gelmişti; mabadi çıkmadı.

Buda öyle; bir (Yıldız entrikası !..) olacak. Artık biz, bu eğlencelere öyle doyduk ki, bıktık bile... Fakat içimizde tahakkuk etmiyen bu rivayete inanan ve sevenler var... Ne ise elbette görürüz.

Yeni yeni haberler alıyoruz : Telgraf gelince vali paşa ve Mustafa bey, müdürü ankebut yüzbaşısı, mülâzim Ziyayı tahlif etmiş, hakkımızda şahadetlerini istemişler. Onlar da lehimizde, tamamen islâhı hal kesbetmiş olduğumuz hakkında beyanatta bulunmuşlar ve bu suretle itminan hasıl ederek kendileri de mabeyne : Kesbi salâh etmiş olduğumuza ve müstahakkı eltafi seniye bulunduğumuza dair telgraf çekmişler. Şimdi, bir iki güne kadar cevap bekliyorlarmış...

* *

Mustafa bey gelince, bir münasebet düşürerek (Af) rivayetini sordum. Aldığı ihsanların verdiği metanetle; okadar sadık ve mutmeın idarei lisan ki:

— Evveldenberi size söylüyorum; anlatamıyorum. İslâhı nefis ediniz; hemen mazharı af olacaksınız !..

— Ne yaptık ki islâhı nefsetmediğimizi zannediyorsunuz? dedim.

O, beni dinlemiyormuş gibi, sualimin cevabını; ortaya hitap etti :

— Şimdi ben nasıl tastik edebilirim; meselâ: Fahri efendinin başını secdeye koyduğunu görmedim...

Ben de; artık bir taannüt noktasına gelindiği için; ona sordum:

— İslâhı nefsettiğimiz; başımızı secdeye koymaklamı bilinecek?

— Öyle ya, başka nasıl anlaşılır ?

— Ben size yüzlerle adam göstereyim ki; başları secdeden kalkmaz; yaptıkları mel'anetin haddi ve payını yoktur !

— Onlar hakikatte secde etmiyorlar demektir; onlar munafıktır !..

— Peki... O halde, ben de size kendimi, daima başım secdede gösterip te fasik, münafık olursam?..

Şimdi şaşaladı; bir cevap bulamadı ve bir cevap bulamamanın verdiği infial ile :

— Sizin için islâhı hâl nasıldır ? Nasıl olur ? söyleyiniz bakalım, dedi.

Cevap verdim:

— Benim bildiğim islâhı nefis etmiş olmak, kesbi salâh etmiş olmaktır. Bu da kimsenin ırzına, namusuna tecavüz etmemek, kimseye zarar vermemek, yalan söylememek, kendi nefsine olduğu gibi gayrin de hayırına hizmet etmek, muhtaca muavenet etmek... daha bunun gibi birtakım iyi halleri olan bir adam; salih bir insandır..

— Bu gâvurcası... Bunun müslümancası yokmu, sen burada herkesin akıl hocası; hep böyle dersler veriyorsun galiba ?..

— Faziletin, salihiyetin gâvurcası, müslümancası olmaz, hem bu bahsi epice uzattınız, bu kadar kâfi, emin olunuz ki burada benden akıl dersi alacak kadar cahil hiç kimse yoktur. Hepsinin hülâsası olarak anlaşılyorki bizden namazdan başka bir şey istemiyorsunuz.. peki, onu da yaparız. fakat bizim inandığımız birşey var : (Onlar) sizi de aldatıyorlar, bizi de!

Bütün imanı kalbile hemen cevap verdi :

— Haşa !.. aldatmıyorlar !.. aldatmazlar...

— Aldatıyorlar, aldatıyorlar, ona sizde inanır gibi oldunuzdu ama, bilinemez nasıl bir tılsımla inanmanızdan rücu ettiniz : hem bakınız, benden namazı, ibadeti yalnız Cenabıhak sorar, bundan dolayı huzuru kibriyada mes'ulüm. Fakat mademki: bunu benden bir insan da soruyor ve mukabilinde bir de mükâfat vadediyor. Bu halde şurada arkadaşlarımızın içinde, başı secdeden kalkmayanlar da var; Vadolunan mükâfat evvelâ onlara yapılsın, hiç olmazsa onlardan iki kişi mazharı mükâfat olsun ki: bizi ve sizi aldatmadıklarını anlayalım !..

— Hayır, hayır hiç bir zaman aldatmazlar.. İşte bu sefer güvendiklerimizi yazdık; bekliyoruz.

Gülerek cevap verdim :

— Pek âlâ efendim, inşaallah umduğunuz gibi çıkar.

*
* *

Saat dört vardı, muhafızımız Mustafa beyle Bahri bey geliyor dediler. Bahri bey son zamanlarda yanımıza pek seyrek ve fevkalâde ahvalde uğradığı için, bu defa dahi öyle bir hal karşısında kalacağımızı hissettik. Hissimizde aldanmamışız, içeri girer girmez Mustafa bey bana teveccüh etti :

— Haydi Fahri efendi, kayın biraderlerini yukarı çıkardık, sen de oraya gideceksin, eşyanı topla...

Aynı emir diğer üç arkadaşına daha verilmişti: Hamdi, Neşet, Behcet...

Biz dört arkadaş, koğuşu terketmek üzere iken bir hareket oldu. Hazin ve sakit bir hareket: Bir dakika sonra belki müebbeden ayrılmış olacağımız bu koğuşta kalan tek mil arkadaşlar bir revanı samimi ile etrafımızı aldılar.. Hiç bir kelime teatî etmeden bir sükûneti mühibe içinde sarılıştık, öpüştük, veda ettik...

Böyle bir veda ânında, metaneti muhafaza etmek, ne kadar güç oluyor..

* *

Aşağıki hapisaneye geldik. Filhakika yirmi dörtlerden onunu mahpesin yukarı katına çıkarmışlardı; kaim-biraderim Ali, Saffet, Haydar, Yusuf Akçora, Ahmet Ferit, Tıbbiyeli Tahsin, Harbiyeli Ziya, İsmail, yine Tıbbiyeli Şalih, benim minimini kuzucuğum küçük Hasan.

İçeri girdiğim zaman bütün bu sevgili çocukların tezahüratı, muhabbet ve hasretlerle karşılandım. hep-sile ayrı ayrı sarılıştım, seviştim, ve aşağıdan bağırı-yorlardı :

— Ağababa... ağababa.. hoş geldin, hoş geldin !..

Hemen avluya bakan parmaklığın önüne koştum, o azizlerle de bir hayli konuştum.

Gece saat ikide çektiğimiz piyanko ile bugün mut-fak nöbetçisi idim, ve nöbet arkadaşım benim minimini Hasancığım idi. [1]

Nöbetçilik tahakkuk ettikten sonra sabahleyin erkenden mutfağa gittim. Nöbet arkadaşım Hasancık orada ve meşgul, bütün faaliyete rağmen akşam üzeri birşey oldu. Çabuk pişer diye çorba için acele etmedik,

[1] Hasan Safi bey. elyevm Ziraat bankası kontrolörü.

çorbayı ateşten indirdiğimiz vakit yemek zamanı biraz geçiyordu ve dışarda arkadaşlar :

— Ağa baba, karnımız aç... Yemek, yemek!. diye telâşa, isyana başladılar.

Henüz ateşten inmiş gibi ağıza alınmaz bir çorbayı sofraya götürmek ağızlarla beraber isyanı da alevliyeceğine şüphe yoktu.

Bu noktada benim meharetim görüldü : — Hasan-cığım, bir maşrapa su getir.. dedim, ve koca bir maşrapa suyu çorbanın içine boşalttık, tattan olan ziyarı da bir tutam tuz ile ödedik, şimdi mutfakta biz ikimiz bağırıyorduk:

— Vay gidi vay.. İşte çorbayı böyle soğuturlar..

Ve hünerimizi ancak yemekten sonra ifşa edebilirdik, ve öyle yaptık, bu da daima yeni bir alaya zemin oldu.

* *

Aşağıda Hatıra matbaasında (Fransa inkılâbı kebir tarihi), (Tedmür harabeleri), (Af ile mahkûm) [1] nam eserler bir taraftan basılmakta bir taraftan da yenileri yetiştirilmeğe devam ediyor.

Fakat, artık yavaş, bu yavaş, meşgalelere bütün avunma gayretlerine rağmen herkeste bir asabiyeti mufrita, bir zıcereti muzlime vardı. Artık bu, imtidat edip giden mahpusiyet günlerinin, esaret ve sefalet günlerinin verdiği yeisten doğan bir hastalık idi ki: vakit vakit hastasını haşin, şefkatsız, hodbin yapıyor... Bu müellim hâleti ruhiye, az çok hepimizi malûl etmiş, aşağıda yukarıda esaslı bir geçimsizliğe vücut vermişti.

Bir aralık bunu düşündüm: bu iyi gençlerin bu hırçın halleri ifratı yeisten mütevellit bir maraz olduğunu

[1] Yahut "Şeref kurbanları..,

tahmin ettim esasen kendim bu illetle malûl olduğum için bu hâleti umumiyeyi kendimde istidlâl tarikile keşfedebildim.

Avrupadaki mücahitlerimizden Tarablusgarp şubesine gelen bir haber, mahpesimize vasıl oldu: — Af için teşebbüs var; vukuunda telgrafla bildiriniz..

Buna dahi, Taşkısladakinin bir naziri olmaktan başka bir mânâ verememeğe kadar ileri giden bir bedbinliğin icbarile haylı acı tebessümler israf ettik.

*
* *

İki gün sonra; saat dokuzda Mustafa bey, bize yevmiye getirmişti, bizden çıkınca yukarı mahpese gitmiş:

— Haydi hazırlanın, sizi valiye götüreceğim.. demiş valiye gidilmiş; vali affolunduklarını, rütbe ve mevkilerinin iade edildiğini tebliğ etmiş ve vuku bulan davet üzerine üç defa (... çok yaşa) bağırılmışlar..

Her halde oradaki arkadaşların olsun kurtulmalarına yeni bir bahtiyarane hadiseye müteveccih kalmışlara mahsus bir meserretle sevindik ve hepimizde yeni yeni ümitler belirmeğe başladı.

Ve dışarıda serbest bulunan arkadaşlar da tamamen affedilmişler, onları İstanbula götürmek için Hasan paşa vapurunun yola çıktığı da rivayet ediliyor.

Biz de Mustafa beye bir kâğıt yazdık.

Saat dokuzda Mustafa bey geldi, evvelâ bana hitap ederek:

— Bir kâğıt yollamışsın, anlıyamadım, dedi.

İzah ettim.

O da artık açıldı:

— Bu, böyle olmalıydı... Ben isterdim ki hepiniz birden halâs olasınız. Yine kusur bende oldu. Sizi, öyle bir vakanın hudusuna sevk edebilecek her türlü hare-

ketten içtinap etmeli. halinize, tabiatinize göre hakı-
mane idare edebilmeli idim, öyleya, cahil bir adam, siz-
leri, sizin gibi okumuş, tahsil etmiş - burada istihzalı
bir hareket gösterdi- efendileri idare edemedi.

Bizde bir eseri infial görmüş olmalı ki tavrı müsteh-
ziyaneyi hemen tebdil ederek:

— Evet itiraf ederim: cahilim. bir cahil ne kadar
tecrübekâr olsa yine tam bir adam olamıyor; bunu öğ-
rendim. Ah, sizin yolunuz da bir çıkmaz yoldur. İstim-
dadı -bu, istibdat olacak- kırmağa kuvvetiniz yok: ya-
pacağız... edeceğiz !.. diye kendinizi helâk ediyorsunuz.
Bu bizde olmaz... Evet, ben de tasdik ederim: Fransız-
lar ve sair milletler yapmışlar, fakat, onlar yüzde dok-
san beş malûmatlı, vakıf adamlar imişler... Sizde ise
yüzde beş... bu beş ile, doksan beşe nasıl galebe ede-
bilirsiniz? Evet hükûmetin yolu eğridir. Ne yapalım ki
düzeltmeğe kadir değiliz... Böyle gidecek. Kuvvetiniz
olursa, o vakıt ben de sizinle beraberim.

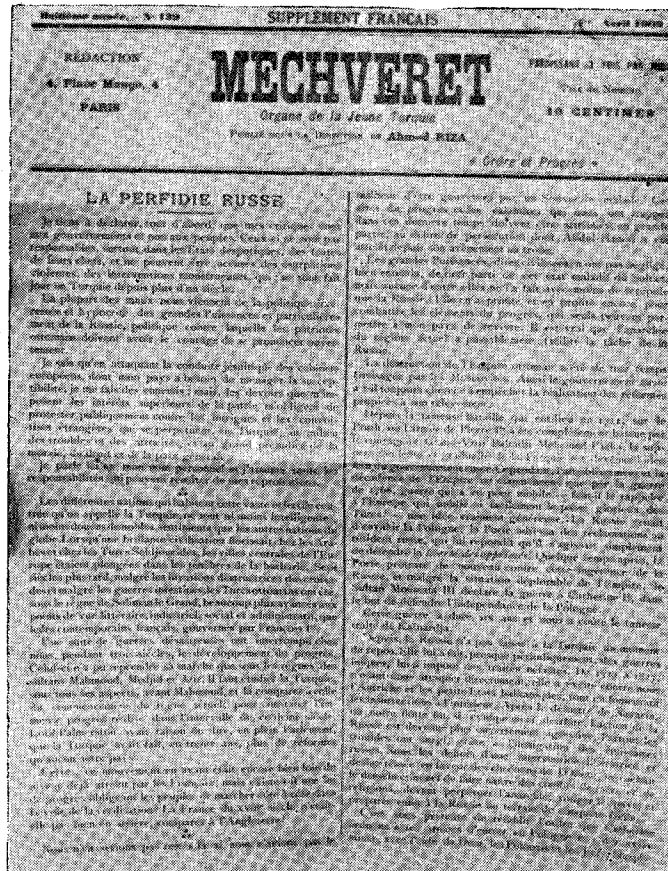
Böylece bir hayli söyledi, nihayet sözünü şöyle bitirdi:

— Padişahın maksadı sizi mahvetmek, yoketmek
değildir. Eğer öyle olsaydı, sizin üzerinize, sizi her hale
sokmağa müstait birini tayin ederdi. Hattâ vapura bin-
diğiniz zaman, hepinizi birer birer Marmaraya döker,
bitiriverirdi.

* *

Muhafız askerin zabiti, mülâzim Salih ağa geldi.
Sanki toprakların duvarların, teneffüs edilen havanın
duymasından korkan bir helecan, bir sessizlik ile, adım
atmakta, hareket etmekte bile tereddütler göstererek
birkaçımızı başına topladı, en hafif bir fısıldamakla:

— Efendiler, Mustafa bey şimdi buraya kadar geldi,
beni odasına çağırdı, dediki: — Yarın sabah erkenden,

Ahmet Rıza beyin Pariste çıkardığı fransızca
(**Meşveret**) gazetesi

saat dokuzda hastahaneye git. bu efendilerden orada kaç kişi varsa al, getir... Onları getirdikten sonra yahut evvel, bunların hepsine söyle, traş olsunlar, giyinsinler, kendilerini valiye götüreceğim, ama sakın bu akşam birşey söyleme.. yarın duysunlar.. Aman rica ederim, gürültü etmeyiniz, valinin dairesi şuracıkta, bir sevinç gürültüsü işitirse iyi olmaz.. Ben sevincimden duramadım, tenbihi düşünmiyerek işte şimdi size geldim, haber veriyorum, kurtuldunuz.. Şimdi aşağı inip öteki arkadaşlarınıza de söyleyeceğim, aman rica ederim, sakın buradan seslenmeyiniz..

Bu Salih ağa afif bir adamdı, bizim bu kurtulma ümidimiz onu payansız bir sevinçle sevindirmişti. Biz, bir an evvelki halin böyle birden, bir inkilâbı azimine karşı, tasvirine asla muktedir olamıyacağım bir inbisatı hissiyat içinde, sevincimizi dahi izhar edememek heyecanları ile aşağıdaki arkadaşların avlusuna bakan parmaklığın önünde, karanlıkta, gölgeler, periler sessizliğile oradan oraya dolaşarak, söylemek istediklerimizi birbirlerimiz kulaklarına fısıldaşarak aşağıki arkadaşların odalarını görebilecek mevkilerden, onları, ahval ve etvarlarını görmeğe çalışıyoruz.

* *

Sabahleyin erken, ruhan mes'ut ve mesrur, sıhhati tam olanlara mahsus bir hafiflikle uyandık, ve okadar erken muhafız zabitlerde geldiler.

Saat onbir buçukta Mustafa bey de geldi. Hazırlanmamızı tacil etti. Böyle bir meserret anında bilmem nasıl bir intikam hissine tabi olarak Mustafa beye sordum:

— Beyefendi ne oluyoruz?

Taaccüp ederek cevap verdi:

— Anlıyamadınız mı, arkadaşlarınız gibi affolunuyorsunuz...

Haince mânidar bir tebessümle:

— Teşekkür ederiz, işte, bu hep sayenizdedir... dedim, ve o benim maksadımı anlamıştı. Fakat hiç bir te'vile tenezzül etmiyerek ve bu anda taayyün eden mevkiimizi taktir ederek; belki bilhassa bu günlerde şu bizim affimiz emrinin suduru ile dahi büsbütün, mesleğimiz ve kuvvetimiz hakkında hasıl ettiği bir iman kuvveti ile:

— Estafurullah, bu artık kendi sayenizde... dedi ve serian hazırlanmamız talep ve telaşile çıktı gitti.

Aşağıda yukarıda giyinenler, tıraş olanlar, el yüz yıkayanlar, giyilecek ceket, pantolon gibi şeylerin meselâ eksik bir düğmesini, sökülmüş bir tarafını dikenler, saat on ikiye kadar bir telâş, bir iş, bir hareket... Saat on ikide, artık hiç istisnasız, hepimiz tamam, hazırдық. Hazır olmamızı bekleyen zabitler önde, biz arkada, hayata çıkılacak kapıyı geçtik, Hükûmet konağında valinin dairesine çıktık. Vali, Mustafa bey, daha bir hayli hükûmet erkânı ve müftü orada idiler. Valinin odasına girdiğimiz vakit, hepsini ayakta bulduk. Ağlabi ihtimal huzuru iradei seniyyede kuudu şanı ubudiyete layık bulmuyorlardı; eğer otururlarsa, sanki: mechul bir taraftan, müessir ve kavi bir şevketle irade sahibinin zuhur edivereceği korkusile titreyor gibi idiler.

Vali, daimaki gibi şehiryarı azamın akıllara hayret veren eltafi bi nihayei peyamber pesendanesinden, o kendine mahsus lisanı harabile bahsettikten sonra yine tahlife geçti. Yemin sureti İstanbuldan telgrafla gelmişti. Valinin önündeki masanın, mukabil tarafına birer birer çağırıyoruz; Onun elinde bir kâğıt, oradan okuyor:

“ — Veli nimeti bi minnetimiz, zatı şevketsemaat efendimiz hazretlerine sadakatla hizmet edeceğine yemin edermisin ?

Bu babı halâs o kadar dar ve fena idiki: ondan, bir parça kirlenmeden geçebilmek mümkün değildi; ve bir

parça kirlenerek geçmeği vicdan arzusile kabul eden hiç bulunmadı. Fakat beşeriyetin tıynetindeki levs hiç birimizi red ile cevaba kadar yükselmeğe bırakmadı hep cevabı kabul...

Ve fakat sanki kurtuluş sevincine, bir avuç zehir atılmıştı...

. Sonra...

"....Veli nimeti bi minnetimiz şevketsemat efendimiz hazretlerine sadakatla hizmet edeceğime, fimabaat mef-sedetle işğal etmiyeceğime, her hangi bir suretle firar ederek Avrupada neşriyatı faside ile işğal edenlere iltihak eylemeyeceğime vallah, billah, tallah ,"

Bunu Vali aynen okuyor. Tahlif olunan efendinin de aynen kendisile beraber okumasını emrediyordu. Bu suretle tahlif işi bir saattan ziyade devam etti.

Sonra... Üç defa: Padişahım çok yaşa !...

Daha sonra... müftü efendinin , üç rub'u, müstebide zafer temenni eden duasına : Amin !.. dedik, aşağı indik.

Şuradan, buradan, kapı aralarından, köşe başlarından, merak ile bakan memurin ve eşraf az değildi. Merdivenleri inipte, kale dahilindeki meydanlığa çıktığımız vakit , eski menfilerden olduğunu bilâhare anladığımız Ethem beyin fotoğraf makinesi karşısında bulunduğuk. Şu geçen hayatı sefaletin son anını , pek tabîî bir heyecan içinde, mümkün olabildiği kadar muntazam durabilmeğe çalışarak, belki asıllarından ziyade yaşamak üzere cama aksettirdik [*].

* *

Bu sırada bir tarafa dağılmamamız için haber geldi. Zaten böyle saatlerce kalsak, bunun tebeddülünü isteyecek hassasiyette değildik ki... Haberden bir saat sonra, tekrar hepimizi çağırdılar; Valinin huzuruna çıkarıl-

[*] Öylede oldu . Resimler şimdi önümde duruyor , fakat sevgili Ağa baba , hani , sen neredesin ?

dık. Yeni bir telgraf gelmiş; Vali teblig etti: "Veli ni-
meti bi minnetimiz şehriyarı adel efendimiz hazretlerinin
iradei merahimadelerini muhtevi şimdi alınan bir telg-
raf, atifeti siniyei mülûkânededen olmak üzere hepinizin

(Şeref) Yolcularından Jön Türklerin Ağabası
merhum Ali Fahri bey (Ozamanki resmi)

rütbei sabıklarının iade buyrulduğunu tepşir ediyor.
Ve ihsan alelihsan olarak kariben İstanbulda memuri-
yeti sabıklarına alınacaklarının kendilerine tebliği buy-
ruluyor, fakat şimdilik burada, asker olanlar ciheti as-
keriyede, mülkiye olanlar ciheti mülkiyede, münasip

mevkilerde misafireten istihdam edilmeleri ferman olunuyor., Tebliğ burada tamam olunca, ekseriyet mektepli olduğu için gayet tabii bir saik ile : mektepli olanların ne olacağı suali, beynimizde umumî bir fısıltı halini aldı; ve fısıltı bililtizam yükseltilerek valiye duyuruldu.

Vali elindeki kâğıdı tekrar okuyarak: «kariben İstanbul'a aldırılacaklarının kendilerine tebligi, asker olanlar ciheti askeriye, mülkiye olanlar ciheti mülkiyede misafireten istihdam edilmeleri» buyuruluyor. Fakat yine istilam ederiz; dedi. Bizim istediğimizde bu idi.

Bir daha dua okundu, amin!.. denildi, dağıldık. Vukubulan emir üzerine merkezi askeriye gittik. Bahriyeye, topcuya, süvariye, erkânı harbiyeye ve sair mevakii hükûmete, erkânı harp reisi Apdurrahman paşanın tesvit ettiği tezkereleri tebyiz ettik.

Bütün bu işler bittiği zaman, saat onbire yaklaşmıştı. Artık vakit geç olduğunu söyleyerek mercilerimize yarın gitmek üzere müsaade istedik dışarı çıktık. Gün pazar idi.

Biz her birimiz on ayı geçen mahbusiyet zamanımızda, hamam, hastahane vesileleriyle belki on defa kadar bu kapıdan çıkmış, ve tekrar girmişdik, ve belki bazen, böyle bir pazar gününe tesadüf etmiştik. Fakat hiç bir vakitki çıkış, bu günki, bu anki çıkış gibi değildi. Ve hiç bir, tesadüf edilmiş pazar günü, böyle bir pazar günü değildi. Bu gün sanki mafevkelhayal bir saadette meşbu olarak ruhumuzu istila etmiş bir sevk, bir zindeği, bir neşve ile uçuyor gibi idik.

Biz, üçer beşer, gülüşerek, konuşarak, birbirimize anlatacak bir çok şeyler bularak kale kapısına teveccüh ettik, Yanımızda iki gün evvel tahliye edilerek, uzun bir mahpusiyet devresinin atşile bütün Trablusgarbi baştan başa tekrar tekrar dolaşarak her tarafı öğrenmiş, ve bu öğrenişle aşınai bir tavur gösteren bir arkadaşımız vardı:

-- Bu gün pazar ... haydi bahçeye, bahçeye ... dedi.
Ve zaten biz, onun müakkibi idik.

* *

Bahçeden çıktık. (Türk) çarşısında bir ermeni vatandaşın lokantasına geldik. Lokanta hep bizlerle dolu idi. Bizim asla bitmeyen şataretimiz, alış verişteki semahati mesudaneye benzetilebilen harekâtımız, muhiti müteessir ettiğini sonradan anladık :

Biz böyle gülüşerek, eğlenerek yiyoruz, içiyoruz. Bazılarımız giriyor, bazılarımız çıkıyor; hep bizim hareketimiz, hep bizim seslerimiz... iken, lokanta sahibi yanındaki arkadaşına :

Ah... hangi vicdandırki bu gençleri zindana atar ?.. diyordu. Bunu işittik , kendisine mânalı ve mütebessim nazarlarla teşekkür ettik.

* *

Gecemizi yine eski yerimizde geçirdik. Yerimiz... diyorum. Çünkü artık burası, mahbusiyet kasvetinden tecerrüt etmiş, bize bir uyku ve rahat penahi gizli ve mukaddes emellerin teatisine bahtiyar ve mes'ut bir merkez olmuştu.

Ve bu sabahın uyanışı hiç daha evvelki sabahların uyanışına benzemiyordu. Esareten kurtulmuş hür ve mes'ut insanların ferah kalbille dilşat idik. Memnun ve müsterih giyindik. Saat kulesinin karşısındaki kahvehaneye çıktık. Artık kovuğumuzdaki çay semaveri kaynamıyordu. Sabah çaylarını kahvede içtik. Bu, saat kulesinin önündeki o ufak meydanlık, bize serbestimizi hissettiren bir haz veriyordu.

Uyanıp giyinerek sokağa fırlayan arkadaşlar, hep bizim gibi memnun ve munbasit buraya geliyordu.

Kahvenin önündeki meydan, gelip geçenlerle dolu idi, telâşlı telâşlı sağa sola gidip gelen iş adamlarını seyrediyoruz. Bir müddet sonra herkes mensup olduğu

daireye gitmek üzere kalktık. Evvelâ para istedik, verdiler, sonra herkes bir tarafa ayrıldı, artık iş başlamıştı.

Fakat verdikleri para azdı. Bir kaç gün sonra tekrar müracaat ettik.

Trabulusgarbin meşhur saat kulesi

— Bir iki gün sonra, dediler.

— İyi amma bizim bir iki gün bekleyecek halimiz yokki, mahpeste değiliz, hariçte bir çok masrafımız var, üst başımızı tanzim etmek lâzım, para isteriz!

— Amma ne yapalım, vilâyet sandığında şimdi para yok. İlk gelecek paradan size vereceğiz.

طالسی غیب یکریمه یا به شرف
برایه تفریح و تفریح
محرمه عالی

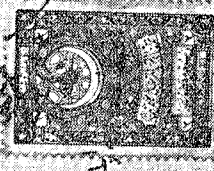
فرا به و طالسی غیب یکریمه یا به شرف
الهیجه سرور طالسی
نظمی

طالسی غیب یکریمه یا به شرف
احضاره و نظم یا به شرف
کونین طالسی
صالح سید

طالسه بدیهه مرید
احضاره و تفریح و تفریح
برایه تفریح و تفریح

طالسی غیب یکریمه یا به شرف
یعنی قول اردو
کونین سید

طالسی غیب یکریمه یا به شرف

نظمی

طالسی غیب یکریمه یا به شرف
طالسی غیب یکریمه یا به شرف
طالسی غیب یکریمه یا به شرف

طالسی غیب یکریمه یا به شرف
طالسی غیب یکریمه یا به شرف

طالسی غیب یکریمه یا به شرف
طالسی غیب یکریمه یا به شرف
طالسی غیب یکریمه یا به شرف

طالسی غیب یکریمه یا به شرف

— Koca bir vilâyet sandığında bize verilecek üç beş kuruş bulunmaz olur mu, bu gün yoksa yarın da olmaz mı?..

— Burada hep öyle, dışarıda zabıtların halini görmüyor musunuz.... Hep perişan ne yapmalı... Yok işte...

— Biz bunu bilmeyiz, şahsımızı düşünmesek bile... Zabıtlık haysiyetini düşünerek perişan dolaşamayız.

Burada güldüler ve:

— İstanbulda ne yapardınız?

Bizde gülerek ve bir parça tehditle karışık bir tazyik tasmin ederek cevap verdik:

İstanbulda yapamadığımız için buraya geldik, isterseniz tecrübe ediniz. Askerî haysiyetimize gelecek darbenin mesuliyetini üzerinize alınız. Bize tahriren müsaade veriniz, her birimiz dışarda iş tutalım, çalışalım, görürsünüzki istediğimizi yapabiliriz.

Netice şudur ki ya biz devlet tarafından insan gibi geçindirilmeliyiz, yahut sayî zatımızla geçinmemize müsaade etmelisiniz. Bunu iktiza ederse, yani mecbur olursak Mabeynihumayuna telgrafla bildireceğiz.

Bu son cümle, onları şaşırttı. Komodor bey koltuğunda sakin idare ettiği muhavere ve müzakereyi bu son söz üzerine, artık ayakta devam ettirmeye lüzum hissetti ve kalktı.

Korkak, ve sahte bir baba şefkatile:

— Peki oğlum peki... bu akşam valiye gider, hep bu söylediklerinizi müessir bir surette söyler ve mutlaka size birer maaş alırım, yarın geliniz... Ya para, yahut kat'i bir söz...

Çıktık... Mektebi askerîye uğradık, orada fransızca muallimi, arkadaşlardan (Hüseyin Tosun) idi. (Geçenlerde vefat etmiştir. Harbi umumîde Osmanlı ajansı müdürü ve mebus idi). Onunla bir hayli konuştuk, dertleştik.

Kafile kafile, öteye beriye dağılmış arkadaşlar, bir-

birlerini ziyaret ediyorlar. Anlatacak neler nelerimiz var..

Hep faaliyette, hep iş başındayız. Aylarla mahpeste kapanıp kalmanın bütün acısını bir hamlede çıkarmak ister gibi bir lahza durup dinlenmeden gidip geliyoruz.

İki gün evvel müşür Arif paşa Trablusgarptan hareket etti, yerine Bağdattan müşür Recep paşa geliyor... İltiyoruz ki bu zat hürriyetperver, münevver zeki bir kumandanmış.

Daha kendisini görmeden yavaş yavaş sevmeğe başladık. Artık dört gözle vürudunu bekliyoruz.

Hep yerlerimize yerleştikten sonra işlerimiz yoluna girdi. Para da verdiler.

Bazılarımız yerlilerle, ve ecnebilelerle münasebet tesis etti.

Türkçe ders veren, İtalyanca, Fransızca ders alanlarımız var, deniz gezintileri, bahçe sefaları, evlerde içtimalar yapıyoruz.

Sazendesi ve hanendesi kendi içimizden mükemmel bir de saz heyetimiz var. Portakal bahçelerine gidiyoruz, koruluklarda ocağımızı kurarak kuzular çeviriyoruz.

Bu hayat, istibdadın gözüne çabuk battı.

Bilhassa Fransız ve İtalyanlarla temasımız hiç hoşlarına gitmedi. Derhal arkamıza hafiyeler takdılar. Bunlar adam başına bir tane isabet edecek kadar çoktu. Bu zavallıları ekseriya nefes nefese peşimizde koşturarak, o sokaktan bu sokağa saptırarak, kâh arabaya atlayarak, saatlerle yorardık. Fakat nihayet kızmağa başladık ve müracaat ettik :

— Bizden şüpheniz ne ? Serbest ve hür isek, peşimizde bu adamlar neden dolaşıyorlar (affı şahane) bize hukuku şahsiyemizi verdi ise neden diğer insanlardan farklı muamele görüyoruz ?

Ne cevap versinler ?

Bir kaç gün sonra hafiyeler kalktı.

Limana gelen ecnebî vapurlarına gitmemek şartile denizde sandallarla serbest gezmemize ve şehirde istediğimiz gibi dolaşmamıza müsaade edildi.

* *

Bugün cülûsu hümayun imiş. Trablus baştan başa donanmış, hükûmet erkânı sırmalı elbiseler içinde, mağrur dolaşıyorlar.

Bu gece bir kaç İtalyan aşınanın - Buona festa, diyerek uzattıkları ellerini sıkmadım.

Dün akşam bir İtalyan ile ufak bir mükâleme oldu, diyor ki;

- Yarın sizin festanız var... Cevap verdim:

- Bizim festamıza daha çok var ... Bu günlerde öyle bir şey bilmiyorum. Yarın festa değil, matem günümüz !...

Güldü ve tastik etti.

* *

Bizimle beraber affolundukları emri o vakit gönderilmiş olan fizan menfileri bu gün Trablusa giriyorlardı. Bu haber, o telgrafsız memleketten, nasıl vasıl oldu bilmem; her halde mevsuk olduğu için, şimdi bizim sürgünlerde, bu arkadaşları karşılamaya gitmek heyecanı vardı. Bu heyecan ile hayli gençler, araba ile, yayan (Msırı baba) ya doğru koştular.

Bilmem kaç saat sonra, daha kalabalık, daha mesrur ve handan avdet ettiler. Ve burada tanışılmamış, tanışılmış, iştirakî felâketten mutehassıl bir uhuvveti samimiye ile sarılışarak, teessürengiz bir lavhayı mülâkat hasıl oldu ki: Bazı gözlerin yaşarması, bazı dudakların titremesi, en katı kalpleri titretebilirdi....

Biz elbise ve maişetce oldukça sefil idik, fakat bugün fizan menfasından kırk günlük bir çöl seferini tamam ederek gelen zavallı gençler, o kadar harap ve sefil, o kadar bedevileşmiş idiler ki bunlara nisbeten

biz, bir aristokrat hayatı yaşayan, asude ve müsterih, hayattan memnun, medeniler idik... Ve şimdiye kadarki hayatı sakın ve yeknesak, bu arkadaşların muvasalatile bir hercü mercii mesrur içinde, velveledar ve pürgalayan kaldı. Ve bu böyle günlerle devam ederek, mahzun ve sefil hayatın iydi mes'udu oldu.

30 Ağustos 1314 pazar - Bu gece saat sekizde İtalyan talim sefinesi gelmiş, sabahleyin kaleyi selâmladı, komodoru selâmlâmadı, komodorda sesini çıkarmadı. Türk çarşısında İtalyan zabitlerine rastgeldik, temiz ve muntazam giyinmişler, etrafı tetkik ede ede geziyorlar, birbirlerine fısıldaşarak, ve bi şüphe müstakbel memleketleri hülyalarını mübadele ederek yürüyorlar...

Trablutsa mütemekkin İtalyanların gözlerinde bir nuru sürur var. Sanki herkese :

- İşte bunlar biziz, bizde onlar.. demek istiyorlar gibi... Ve bu sürur ve nümayişe biz kızıyoruz... Ne kadar semeresiz, ne kadar zavallı bir kızmak...

10 Eylöl 1314 - perşenbe - aylardanberi beklenen Recep paşa, bu gün İtalyan vapurile geldi. Yürüyüşünde, duruşunda, bakışında azimperverlik, askerlik, doğruluk görünen bu zattan, şu zavallı, metruk memleket için çok şeyler ümit ediyoruz.

Menşiye kapısından Aziziye karakoluna - kumandanlık dairesi bu karakoldadır- kadar karşılıklı ikişer sıra asker çıkardılar. Saat birde, bilcümle erkânı askeriye ile birlikte dairei mahsusasını teşrif etti. Beş on dakika sonra bir resmi- geçit yapıldı.

Yeni kumandan bu andan itibaren kumandası altına giren askerin mişvar ve harekâtını, kumandanlık dairesi balkonunda bir jenaral dikkati ve nufuzu nazarile seyretti... O seyrederken, beraberinde gelen erkânı askeriye, arkasında bir hissi vekar ve ihtiram ile duruyorlardı.

Recep paşa için uzaktan uzağa, bilhassa bir kaç aydan beri pek çok methü sitayiş işittik; vakit vakit, yaveri Şevket beydende bahsediliyordu. Bakalım, bir insanı mes'ut edebilecek kadar şöhreti şayiaya malik, bu Recep paşadan, kısmen olsun, ümitlerimiz hasıl olursa, bizde bir zümrei bahtiyarane kaydedilebiliriz.

İlk Firar

Adedimizden ziyade hafiye, o kadar takyidat, o kadar takibat... Ve bütün bunlara rağmen, firar...

İşte bu gün iki sürgün firar etti.

Arif ile Hafız İsmaili sabahtanberi kimse görmemişti. Ve sabahtanberi hükûmet taraf taraf adamlar saldırmış, onları arıyorlardı... Her tarafa koşanlar, boş dönüyorlar, hükûmetin takibatı cümlesinden olarak deveran ediyordu ki: Bu iki sürgün, ortadan gaip olunca, limanda da bir maltız sandalı yok edilmiş... Ve bu sandal, ötenberi kaçakçılıkla maruf imiş!.. Ve Arif üç akşam evvel bu sandalcılara bir meyhane ziyafeti vermiş..

O kadar telâş ve heyecanla dolu takyidat ve takibatın ortasında böyle bir anda Trablusu terkedebilmek, hükûmeti müstebideyi azim bir telaşa düşürmüş, karma karışık, pürheras tetbirlerle şaşkına döndürmüştü...

Trablus, gark olmuş; memleketin ortasında müthiş bir bomba patlamış olsaydı, hükûmet adamlarını bu mertebeli heyecana düşürebileceği zannedilemez.. Mabeyni hümayuna, oradan boş kafalı valiye giden ve gelen şifreli telgrafların arkası kesilmiyordu. Gidenlerin bu azim telaşlarla arandığı, mes'ullerin başlarını kurtarmak için telgraf başından ayrılmadıkları bir sırada, kalanların muhafazasında tedabiri şedide ittihazının tefekkür ve müzakeresi haberleri, canımızı sıkıyordu.

Ve çünkü: bu hükûmet, bir filanın cürmünden, di-

ğer bir filanları, bir çok filanları mes'ul tutacak, tecrim edecek derecede kanunsuz, beyinsiz ve alçak idi. Deniz ve kara gezintileri yasak edildi ve hafiyelerin adedi çoğaltıldı.

Fakat kaçanlar dolayisile hükûmetin ittihaz ettiği ve edeceği yersiz ve yanlış mesleği temelinden yıkmak için Recep paşa müdahale etti :

Firariler dolayisile kalanları tazyik etmenin vahim neticeler vereceğini, firarları arttıracaklarını, onların korku ve heyecanla dolu kafalarına telkin edebilmekle beraber; bilakis sürgünlere, bu işin asla kendilerine tesiri olmayacağını ihsas etmek; onları mümkün olduğu kadar evlat sevgisi derecesinde bir nivaziş şefkatile avutarak ürkütmemek lâzım olduğunu anlattı. Ve bu suretle ilk hareketi kendisi yapmış olmak için bugün Kasır dahilindeki mektepli arkadaşların koğuşlarına geldi. Onlarla gayet nivazişkârane konuştu. Koğuştaki bazı yıkık dökük yerlerin kendi kisesinden tamir edilmesini emretti. Ve sonra firarlardan bahsederek ;

— Biraz kara cümle bilir, okur yazar iki cahil çocuğun firarı size asla mes'uliyet getirmez... dedi.

Çünkü hükûmet bilhassa Abdülhamit, eshabı malûmatın firarından pek ziyade korkuyordu.

Bir Firar daha

Hükûmetin her türlü hesaplarına rağmen işte yine firar... Ve bu seferki firar, oldukça kalabalık... Beş kişi: Doktor Hamit, Şeyh Necmettin, biraderi Vahyi, Tıbbiyeli Faik ve Vehbi...

Bu firar bütün nikbinlikleri hercü merc ettiği için hükûmeti yeniden telaşa düşürdü bir yandan da bu firarların vali (Namık) ın yerinde sallanmağa başlamasına sebep olacağı için ayrıca seviniyorduk. Bu adama karşı kalplerde alınmış acıların bir iğnesi, o adamın

kabiliyetsizliğine karşı derin bir nefret, vardı ki... Onun yıkıldığını, layık olduğu derekeye düştüğünü görmek için, arzu, temenni hisleri veriyordu.

Namık, şimdi bu firar darbesinin Yıldız tepesinden getirdiği boralar, kıyametlerle perişan, hakkımızda emir-

Recep paşanın yaveri ve İttihat ve tarakki yedinci şube reisi
Merhum Şevket bey

ler veriyordu. İstanbuldan gelen emirler, iyi muhafaza edilmemiz, hatta eğer demire vurulmamıza, hapsedilmemize mütevakkıf ise dahi icra edilmesi, asla firara meydan verilmemesi dairesinde imiş... Ve bu defa Recep paşa da :

— Biraz kara cümle bilir ... diyemiyordu.

Bir şeyh firar etmişti ki : İstanbulda tekkesi mecma'ı

ahrar iken tutulmuş.. Ve şeyhin kardeşi hukuk me'zunu,
birde doktor, ve diğer ikisi Tıbbiyeli...

10 Şubat 1314- Bu gün bir firar hadisesi daha...
Rıza Şakir, Musa, Fazıl... ve bu firar şimdiye kadar-

Yusuf Akçora bey (Eski bir resmi)

kilerden bütün bütün başka...

Şimdiye kadarkilerle komitanın bir alâkası yoktu.
Hep şahsi idi. Fakat bu defaki öyle değil. Zaten Recep
paşa geldiğindenberi İttihat ve tarakkî cemiyetinin

Trablus garp şubesinin (yedinci şube) yeni ve cevval bir faaliyete girdiği hiss olunmağa başladı.

Bu faaliyeti semeredar etmek için, menfaatından ve padişahından mada her şeyin, her kesin bilhassa yeni osmanlılığın düşmanı canı olan Namık paşayı Trablus-tan atmak lâzımdı.

Ve onu atabilmenin tek yolu, aleyhine, Sultan Hamidin evhamını tehyiç etmek olabilirdi.

Bunu düşünen, bunun için çareler arıyan, Recep paşanın yaveri, şehidi gayyur Şevket bey idi ki: Tarabulusa gelir gelmez, bir takım erbabı cevher ve gayreti başına topluyarak şubeyi canlandıran da o hürriyet perver cihat aşına idi.

O, düşünmekte bu kadarla kalmadı: Vilâyetten Fizan mutasarrıflığına gidecek bir tahriratı elde etmek, onun yazısı ve mührile, başka bir emir yazmak, kuvvetli bir darbe olacak idi ki, bununla Vali, Fizanda menfi ve mahbus Hacı Raşit ve Hacı Ahmet beylerin affı şahaneye mazhar olmuş bulunduklarını ve acilen Tarabulusa gönderilmelerini mutasarrıfa emretsin!..

Mesele düşünüldü, konuşuldu karar verildi: Vilâyet tahrirat kaleminden Fizan mutasarrıflığına yazılmış bir kâğıt çalındı. Bunun yazısını Şevket bey günlerce uğraşarak; taklit etti. Bu, tamamen muvaffak olmuş taklit yazı ile, Fizan mutasarrıflığına gönderilmesi mukarrer emirnameyi Şevket bey yazdı. Valinin bir kâğıttaki en taze bir mühürünü üzerine baş parmağını nemli bir halde basmak suretiyle aşırı bir arkadaş: Osman Cevdet, Şevket beyin evine koştu.. Artık emirname hazırlanmıştı. Ve resmî çanta ile Fizan yoluna çıktı.

On gün sonra, emirnameyi hamil posta çantası, sahrada her gün biraz daha Fizana yaklaşımakta iken Hacı Raşit beyin Maltadaki kainbiraderi, Tarabulusa,

bilhassa Şevket beyle muhabereden mütahassıl karar ile Yıldıza bir telgraf çekiyor: «Vali Namık Paşa, zatı akdesi hümayunlarına hıyanet kasdile bazı teşebbüsatta bulunduğunu sureti katiyede haber aldım. Ez-cümle hainlerden Fizandaki Hacı Raşit ve Hacı Ahmet beyleri firar ettirmek teşebbüsünde bulunduğunu arz-eylerim. »

Sultan Hamit bu telgrafı pek ihtiyatla kabul etmiş; okadar senelik sadık bendesi Namık'ın, böyle birden bire dönmesine bir sebep bulunmadığını düşünmüş olmalı ki, hiçbir hareket göstermedi. Fakat beri taraf da durmıyordu ki...

Beş on gün zarfında bu telgrafın bir eseri zahir olmayınca; birkaç sene evvel İstanbuldan firariyle de dimağı şahaneyi hayli işgal etmiş olan Rıza Şakirin firarı takarrür etti.

Sultan Hamidin dimağını vekayii müteakıbe ile doldurmak lâzımdı...

Rıza ve arkadaşlarının firarı için vesait hazırlanmadan evvel, gene Hacı Raşit beyin Maltadaki kain-biraderi; mukarrer ve malûm olan ikinci haberi beklemeden, telâşına maglûp olarak, mabeyne bir telgraf çekiyor: Vali Namık Paşanın evvelce arzettiğim hiyanetine zamime olarak bu defada nezdi humayunlarında denaet ve mefsedetleri malûm bulunan Rıza Şakiri, Musayı, Fazlı firar ettirmeğe, ve bu suretle içindeki habaseti izhara teşebbüs ettiği arzolunur.

Maltadan bu telgrafın çekildiği Sevket beyce, haber alınınca; Rızanın ve arkadaşlarının saklanması mecburiyeti hasıl oldu.

İşte bu firar; o saklanmak idi... Ve saklanılan mahâl bir İtalyan meyhanesinin boş şişeler mahzeni idi. Hava sandalla Tunusa geçebilecek bir hâl alıncıya kadar yirmi iki gün beklemek; Rızayı o boş şişeler refakatinde bırakmak ihtiyacı vardı..

Yirmi üçüncü günü; daha sabahın hulûlünden evvel, koyu karanlığın dibinde, mahzendekiler, yuvalarından alınarak Tarabulus sahiline getirildiler... Oğün Brendiziye kalkacak bir İtalyan yelken gemisine nakledilmek üzere bir sandala bindirildiler.

Bu yirmi iki gün içinde hükûmet; firarileri okadar şiddet ve telâşla aramış, aramış, aramıştı ki.. Artık bu son günlerde tam bir yeis içinde mecalsiz kalmıştı..

Fakat Rıza ve arkadaşları Tarabulustan ayrılmadılar: Sandala bindikleri vakit deniz çok sertti. Brendiziye kalkacak yelkenli; henüz şehrin önünde; limanda olduğu için sandal Trabulus şehrini ufukta bırakacak kadar açılmış. köpek balığı saydile meşgul idi. Bu meşgale, yelkenlinin hareketi anına kadar devam etti: Badelzevâl saat ikide firar helecanı tekrar başlamıştı.

Birbirlerini görecektik mesafeye gelince, yelkenlinin kaptanı sandalcılara bir işaret verdi. Bu işaret, sandalcıları korku ve telâşa düşürdü: - Gemi, beylik karakol sefinesinin flikasile takip ediliyor!..

Sandal için kaçmaktan, bu tehlikeli yükü bir tarafa bırakarak kurtulmaktan başka çare yoktu. Küreklere sarıldılar, Rıza ve arkadaşlarını Tacura burnuna çıkarıp bıraktılar, tekrar gelip alacaklarını söyliyerek savuştular, gittiler...

Ve, bir daha gelmediler...

Rıza ve arkadaşları, çaresiz, şehre doğru yürümeğe başladılar.

Hüseyin Tosunun, bu fedakâr arkadaşın evine geldikleri vakit, gece saat iki olmuştu. Hüseyin Tosunla başbaşa konuştular. Sandalcıların ihanetleri, artık bedihiydi.

Hüseyin, Rızayı ve arkadaşlarını, bulduğu boş bir eve yerleştirdi. Bu meseleyi, iyi bir muvaffakiyetle bitirebilmek için çalışmağa başladı..

Hergün koşuyor, yoruluyor, baş vurmadağı tedbir ve çare bırakmıyor, ve komitenin dahi bütün mesaisi henüz bir semere veremiyor..

Ve sui tesadüf daha faal, daha dehşetli bir tesir ile müesser göründü: Rıza ve arkadaşlarının yerleştikleri ev, kimbilir ne vakitten beri boş imiş, hiç bir gece bu evin bir ışığı görülmemiş, yolcuların ilk geceyi fakir bir lamba ile aydınlattıkları vakit, mahallenin bekçisi, çoktanberi görülmemiş bir şeyin karşısında irkilmiş, ve kendi kendine mırıldanmış. Çünkü; o günlerde Dürzü efradın bir kaçı firar etmiş; hükûmet bunların sür'atle ele geçirilmesi için her tarafa şiddetli emirler vermiş, bekçi dahi bu emirle müteyakkız olduğu için, bu, belki senelerdenberi karanlık kalmış evin ışıklandığını, burada meçhul adamlar bulunması şüphesiz olduğunu hükûmete haber vermiş. Dürzü firarileri yakalamak için gelen hükûmet, Jön Türk firarileri buldu ve Rıza ve arkadaşları tekrar zindana atıldılar.

Yarıda kalan firar tamamlanıyor

Üçüncü firar hadisesi, Rıza Şakir, Faz'ı ve Musa beylerin, komite karar ve teşebbüsü ile firarları idi.

Bu firar meselesi yarıda kalıpta firariler yakalanıp tekrar mahpese atılınca tabii hepimize bir yees geldi. Fakat aynı zamanda hem bu arkadaşlarımızı zindandan kurtarmak hem de bu suretle istipdattan intikam almak lâzımgeliyordu. Komite çalışmağa başladı. Asla mağlubiyeti kabul edemiycek olan (yedinci şube) İttihat ve terekki Trablusgarp şubesi bütün vasitalardan istifadeye karar vermişti.

Vakıa şimdi vaziyet daha müşkül daha çok müşküldü. Çünkü üç arkadaşta hapiste idiler.

Bunları evvelâ mahpesten kaçırmak, sonra da hemen Trablustan uzaklaştırmak lâzımdı.

Üç arkadaştan Musa bey veremdi. Mahpesin havası ve üzüntüsü onu günden güne kuvvetten düşürüyor, eritiyor, öldürüyordu. Fakat zalimden merhamet beklenemezdi. Neyse bin müşkülâtle artık son kuvvetini sarfetmekte olan zavallı Musayı birgün hastahaneye gönderdiler.

Kalan iki arkadaşın firarını hazırlamak ise komitenin ilk saftaki işi idi.

Hapishane müdürü Çerkez Mehmet beydi. İyi bir adamdı, fakat arkadaşları her ne suretle olursa olsun kaçırsa mes'ul tutulacağını, hattâ mahvedileceğini biliyordu. Kendisine bir yolu bulunup bu bahis açıldıkça;

— Beni mahvedersiniz, der gibi, muhatabının yüzüne hayretle bakardı...

Haklı idi. Bu hakkını teslim etmekle beraber gene iki arkadaşımızın, mutlaka oradan kurtarılıp kaçırılmalarını istiyorduk.

Nihayet karar verildi: Hapishane müdürü de beraber kaçacaktı!

Hapishanede Rıza Şakir bey müdürle hayli dost oldu, ve onu bu fikre yatırdı. Dışarda ise arkadaşlardan Hüseyin Tosun bey hapishane müdürile sıkı fıkı bir dostluk tesis etmiş ve bu sayede o da müdürü yola getirmişti.

Bu mert ve namuslu adam iki arkadaşımızla firara nihayet razı olmuştu.

Bir yandan da hapishaneden çıkıldıktan sonraki işler hazırlanıyordu.

Günü geldi, dakikası geldi, ve iş yapıldı: Hapishane müdürünü gardiyanlar ve diğer memurlar nazarında şüpheye düşmemek için bizzat işi kendisi idare etti.

Ve bir gece hapishane müdürü odasına yeni bir emirle geldi, ve bağardı.

Rıza ve Fazıl efendileri şimdi vali istiyor!

Bu emre zaten muntazır olan arkadaşlar hazır.

Dışarda ise hapishane müdürü ile iki arkadaşı, bu üç gece yolcusunu gizli, loş, تنها yerlerde bekleyen sandala götürececek bir rehber hazır bekliyordu.

Yolcular yola revan oldular.

Komite ve işi bilen arkadaşlar heyecan ve meşek içinde:

— Aman gene bir talisizlik olmasa... Diye düşünüyorlar; İttihat ve terakki yedinci şube reisi Şevket bey bu mübarek insan yerinde duramıyor. icap eden bütün tedbirleri almış, fakat gene müsterih değil. Ve son bir tedbir daha var. Hükümet firarı duyunca, etrafı telgraf yağdırır da karadan tevkif meselesi ortaya çıkarsa ?

Bunun önüne geçmek için derhal telgraf tellerini kesmek lâzım.

Yusuf Akçora ve Cami beyler, - esbak dahiliye vekili - daha bir çok arkadaşlar gibi o sırada zabittiler.

Şevket bey onları çağırttı. Bu işi onlara havale etti. Burasını bizzat Yusuf Akçora bey şöyle anlatmıştı :

- O gece beni ve Camiyi Şevket bey çağırttı :

" - Haydi bakalım, bu iş te size düştü. - ve tath bir latife ile gülerek; - askersiniz, emrediyorum! Mısır baba civarında şimdi gidip telgraf tellerini keseceksiniz. Onları karadan tevkif için telgraf çektikleri vakıt, hattı kesilmiş, işlemez bulsunlar!..

Biz askerce birer temenna ederek yanından çıktık.

Ben bu gibi işlerin pek acemisi idim. Fakat Cami askerlik hayatında çok yuvarlanmış olduğu için hiç telâş göstermedi, evvelâ onun evine ve ikametgâhı askerisine uğradık, bir ince törpü, bir keski, bir de kimyevî bir mayı aldık.

Bu üç şeyin her birile ayrı ayrı telgraf teli kesilebilirmiş.

Kapkara sessiz bir gece, yürüyoruz...

Hiç konuşmadan, belki nefes de almadan ayağımızın altındaki kumları ve etrafımızı saran karanlığı ürküt-

Jön Türklerin Trablusda tesis ettikleri kütüphane
[Kapıda duranlar: Ali Tefik, Ahmet Cevat, Mahir Sait, Yusuf
Akçora, Ahmet Ferit Beyler.]

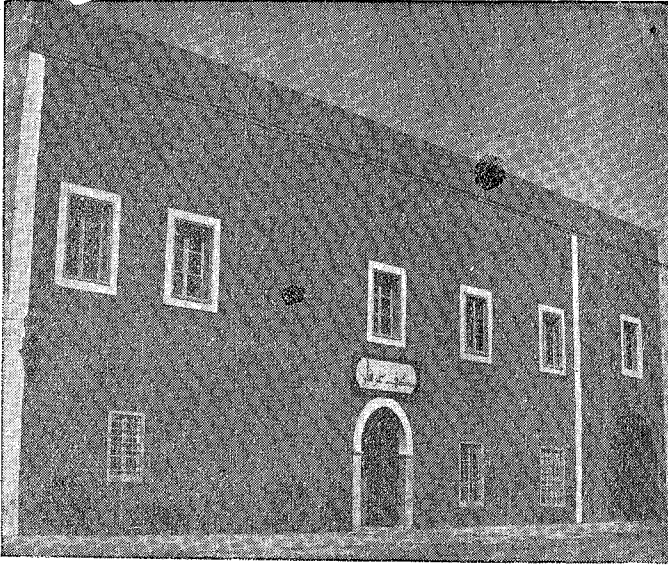
mekten sakınarak mütemadiyen yürüyoruz. Kâinat
sanki bizi dinlemek için susmuştu.

Çok yürüdük, şehri bitirdik ve nihayet bir yerde birdenbire durduk. Telgraf teli önümüzde idi.

Burada telgraf direğinin dibinde, Cami, benim üzerine basarak yükselecek, teli kesecel ti.

Bir parça durduk etrafı dinledik.

Hiç ses sada yoktu, direği tutarak eğildim. Cami omuzuma bastı, ben yavaş yavaş kalktım, o da tele

Trablusta Jön Türklerin tesis ettikleri (Mektebi İrfan)

yetiştirdi. Evvelâ törpü ile kesmeği tecrübe etti. Törpü ince ve keskin. Fakat tel de ne kadar kuvvetli, bir türlü kesilmiyor ve törpünün temasından, gecenin derin sessizliği içinde titreyerek ve korkunç sadalar çıkarıyor. Uzaktan köpek sadaları ve hava içinde insan sesine benzer şeyler işittik.

Birden köpek sadalarının ve insan seslerinin bize doğru geldiğini, gittikçe bize yaklaştığını zannettik.

- Duyulduk... dedik.

Cami derhal törpüyü bıraktı. Mayii bir ameliyei mahsusa ile tele bağladı, aşağı atladı. Şimdi sessiz köpek ve insan seslerinin geldiği tarafın aksi cihetine kaçıyoruz.

Bir an oldu kendimizi bu seslerle hemen karşılaşacak bir mevkide bulunduğumuzu zannettik ve galiba tutulmamız için beş on adım daha kâfi idi.

Bu anda ayaklarımızın dibinde necatkâr bir çukur, genişçe bir mezar kadar bir şey bulduk. Hemen onun ağışına atıldık. Boylu boyuna yüzü koyun yattık, etrafı dinliyoruz.

Öyle zannettik ki: Beş on adım önümüzden hadit adımlarla ve homurtularla birkaç arap geçiyor. Ve ilerideki telgraf direğine doğru köpekler havlıyarak koşuyorlar... Orada yarım saatten fazla kumlara yapışarak sessiz, hareketsiz bekledik.

Bütün sadalar sükut etti, gecenin eski uykusuna daldığını gördük ve kalktık. Artık sendeliyerek, arada koşarak evlerimize geldik. Bilmem telgraf teli kesilmiş mi idi? Fakat her halde şunu biliyorum: O gece bir asır heyecan yaşadık...

Dördüncü firar

Firarlar artık birbirini takip ediyor. İstibdadın zulmü, istibdadın kuvveti hiç bir şeye mani olamıyor, her firarın arkasından şiddetli takipler, koşuşmalar, telâşlar, muhabereleler, tekdirlere, aziller, tecziyeler, inkisar ve korkular... İşte istibdadın nasibi bu..

Bu defa üç arkadaş kaçıyor. Bunlar Ferit, Yusuf Akçora, ve Fazlı beylerdi.

Trablusta eczacı Lanson isminde bir zat vardı. Sağ ise Allah selâmet versin, iyi bir adamdı, Jön Türkleri

sever, takdir eder, ve onlara hizmet etmesini candan isterdi.

Bir gece Hacı Raşit beyin evinde toplanıyorlar, Lanson arkadaşları kaçırmağı deruhte ediyor. Mes'elenin teferruatını müzakere ve halletmeyi bir başka güne bırakıyorlar de dağılıyorlar.

Bir başka gün Lansonun eczahanesinde toplanıyorlar. Eczahanenin iç tarafında böyle gizli konuşmalar için müsait bir yer var. Oraya giriyor ve konuşuyorlar. Lanson anlatıyor:

Kat'i ve emin bir vasıta. Adam başına onar lira verilecek ve sandal onları Tarabulustan alıp Tunus sahiline bırakacak.

Âlâ!

Gün de tekrâr ediyor.

Akçora, Ferit ve Fazlı beyler buluşuyorlar. Karar vechile şehir kenarında ve sahildeki millet bahçesine gidiyorlar. Bahçeyi geçiyorlar ve arkadaki sahilde biraz bekliyorlar. Aralarındaki parola mucibince alaturka saat bir buçukta bir kibrit çıkıyorlar. Bekleyen sandaldan da bir kibrit çıkılıyor ve biraz sonra denizde hafif hafif kürek sadaları işitiliyor..

Ferit ve Yusuf Akçora beyler resmî formalarile, kılıçlarile... Her ihtimale karşı o kıyafettedirler. Sandal geliyor, fakat sahil sığ olduğu için yanaşamıyır.

Fakat fazla bekliyecek, duracak, düşünecek sıra değil.

Suda biraz yürümek lâzım. Yürüyorlar. Karanlık, helecan ve heyecan, yakalanmak, duyulmak korkusu.. Denizde yürüyüş.. Yusuf Akçora beyin sandala atlarken kılıcı bir yere takılıyor, ve kılıç, geceyi uyandıran bir şakırtı ile kopuyor.

— Eyvah duyacaklar !

Bereket versin duyan yok..

Nihayet hep kotradalar.

Kürekler tekrar harekete geliyor, ve kotra ilerliyor.

Fakat tehlike bitmedi. Şimdi (Muzaffer) kurvetinin önünden geçiyorlar.

— Ya oradan seslenirler ve sandalı durdururlarsa?

Hayır hiç bir ses yok, ortalık ölü sükûtu içinde.

Bu son badireyi de atlatıyorlar.

Biraz sonra rüzgâr başlıyor ve kotra yelkenlerini açıyor.

Fakat bir korku daha var:

Tarabulusta Muzaffer kurvetinden başka bir de sahil muhafızı stimbot var. Bu stimbot ekseriya devirdedir. Ogün devirden avdet etmiştir.

- Ya sabahleyin firarı duyunca stimbotu takibe çıkarırlarsa?..

Sabahleyin Tarabulusgarp ufukta bir düman gibi görünürken bu korku sandaldakileri düşündürüyor. Rüzgâr da durmuştur. Yelkenler indirilmiş, kuvvet küreklere verilmiştir.

Gidiyorlar, gidiyorlar. gidiyorlar.. Peşlerinde kimse yok.

Üçüncü gün Zuvvare açıkları ve niyahet Cebri adası ve Tunus..

Bir küçük firar hâdisesi

Bir gün Hüseyin Tosunu yakalamışlar tekrar hapse tıkmışlardı. Artık bu gibi hallere tahammül edemiyorduk.

Arkadaşlardan birinin de olsa fena bir muamele görmesi, hele acısını uzun zaman çektiğimiz mahpese atılması hem gücümüze gidiyor, hem tahammülümüzü tüketiyordu. Kendi kendimizde istibdatla mücadele edecek kuvvet buluyorduk.

Komitenin Tarablusgarp şubesi de kuvvetli idi. Hüseyin Tosunu nasıl mahpesten kaçırma?

Nihayet karar verildi ki Hüseyin Tosunu kaçırabilmek için Merkezi askerinin önünde bir arbeye çıkarmak lâzımdır. Böyle şeylerle çabucak telâşa düşen vilâyet şaşırınca Hüseyin Tosun da o kargaşalıkta tebdili kıyafetle mahpesten kaçır. Fakat bu işi kim yapabilir?

Arkadaşlardan Hayri bey küçük bir zulme karşı ateşler püskürterek isyan eden ve isyan ettiği zaman dağları yıkmak, en müthiş istibdatları ayaklarının altında çiğnemek isteyen, buna muvaffak olamayınca dişlerini gıcırdatan bir gençti. Bu iş ona havale edildi. Kimi dönecekti? O da bulundu: Son günlerde Jön Türklere karşı fazla ileri giden, pek aşırı hareket eden bir hafiye vardı, bu adam aynı zamanda liman kılavuzu idi. Onu döğmekle hem bu mülevves hafiyeeye iyi bir ders verilmiş, hem de Hüseyin Tosunun firarı temin edilmiş olacaktı. Hayri bey, muayyen olan zamanda, kılavuz merkezin önünden geçerken bir şahin savletiyle ona hücum etti. Ve matlûp kargaşalığı ziyadesile vücade getirerek Hüseyin Tosunun tebdili kıyafetle kaçabilmesini temin etti.

(Bu zavallı arkadaş Trablustan Tunusa kaçmış, oradan Mısır ve Cenevreye gitmiş, orada kaçırıldığı Hüseyin Tosunla buluşmuş, ve son zamanların yesile hürriyeti göremeden orada vefat etmişti.)

Trablusgarp adetâ bir menfi şehri olmuştu. Menfiler uzun bir zaman buralarda kalacaklarına kanaat getirerek yerleşmişlerdi, yerleşiyorlardı.

Hemen hep İstanbuldan, yahut Anadolu'dan analarını, babalarını, akraba ve taallukatlarını getiriyorlardı.

Evlâdının hasretine dayanamıyarak İstanbulda işini gücünü terkeden, dükkânını, senelerce uğraşıp kurdu-

ğu tezgâhını bırakan ve hicret eder gibi, İstanbulu unutarak Trablusa gelen babalar, analar, aileler vardı.

Böylece Trablusta menfi mahalleri kurulmuştu.

(Mızran) ve (Rikardo) de, Trablusun bu en belli başlı iki büyük caddesinde sağda solda da büyük evlerde menfiler oturuyorlardı.

Menfiler aralarında iane toplayarak şehrin göbeğinde güzel bir kütüphane açtılar. Buraya yüzlerle kıymetli eser topladılar, muntazam bir idare kurdular, ve böylece içlerini yakan okuma ihtiyacını kısmen de olsun gidermiş oldular. Bu kütüphaneden sonra menfiler bir de mektep açtılar: (Mektebi irfan) o zaman İstanbul'da bile eşi olmayan, hakikaten mükemmel bir irfan yuvası idi.

Hocalar hep menfilerdendi. Her çareye baş vurularak mektebe en iyilerinden tedris âlât ve edevatı tedarik edilmişti. Hattâ o devirde belki hiç bir mektebimizde olmayan bir şey, mektebin sineması bile vardı.

Bir örnek zarif ve temiz elbiselerile bu çocuklar istibdadın kör gözlerine sokulmak istenen bir varlık gibiydi.

Hele hocalar, bu hususta fazla söze hacet var mı? Her biri zulmün, kahrın, mutlakıyetin bin eza ve cefasını görmüş, içi hürriyet ateşile yanan bu hocaların önündeki talebe... Ana yurdun bu uzak göşesindeki irfan yuvasının halini kolayca tasavvur edebilirsiniz.

Bu mektepte elifbeyi Cevat bey (Muhit mecmuası sahibi, dil encümeni azasından Ahmet Cevat bey) okuturdu ve bu mektep Trablusgarpta menfilerin dimdik duran bir âbidesi idi.

* *

Yalnız menfilerin vaziyeti, bütün yerleşişe rağmen kat'i bir şekil alamamıştı. Hâlâ başka taraflara nakledilenler, kaçanlar vardı. Bir kısmı da Trablusgarp vi-

lâyetinin Bingazi, Humus, Derne gibi kasabalarına gitmişlerdi. Oralarda memuren çalışıyorlardı.

Menfiler bir koloni teşkil etmişlerdi. İçlerinde her sanattan her meslekten insan vardı.

Meselâ doktorları, doktor Reşit ve Süleyman Emin beylerdi. (Doktor Reşit bey, Diyarıbekir valisi idi, Mütarekede nemrut Mustafa divan harbi tarafından takip edilirken intihar etmişti. Süleyman Emin bey, şimdi paşa ve Devlet Şurası âzasındandır.) Tacirleri vardı, kimi sabun imalâthanesi açmış, kimi marangozluk yapar, kimi ders verirdi, zabitleri, kaptanları da vardı, eczacı, mühendisleri de vardı. Elhasıl her şey vardı. Ve böylece yavaş yavaş para sıkıntısıda ortadan kalkıyordu.

Ve ta 10 temmuz 1324 e hürriyetin ilân edildiği güne kadar Trablus menfilerle, noksanını telâfi etmiş, tekemmül etmiş, bir şehir ve kıta olarak, samimî, sıcak bir hayat yaşadı.

* *

Trablustan Ciddeye sürülmüş olanlar vardı. Fakat orada, oranın cehennemi andıran iklimine dayanamıyarak başka bir tarafa kaldırılmaları için teşebbüsatta bulundukları halde kimse aldırış etmiyordu.

Ciddeye çoluk çocuk getirtmekte zordu. Hava berbat, su yok, fena çok fena bir muhit... O halde bir çare vardı: Kaçmak... Kaçtılar, Mısıra, oradan Avrupa'ya kaçtılar.

Bunlardan biri, kendisi Tarablustan Ciddeye sürülürken İstanbul'dan Tarabulusa gelen ailesini alıp beraber götürmek üzere tekrar Tarabulusa geldi. Fakat bu (firarî Jön) istibdat nazarında artık büyük bir mücrimdir. Bir yakalanırsa hali haraptır. Binaenaleyh Tarabulusa öyle gitmeli, çoluk çocuğunu öyle almalı ki, kimse farkına varamasın.

Ne taraftan bakılsa mutlaka tedbir almak zarureti hissediliyordu.

— Peki, diyebilirsiniz, mademki bu kadar tehlikeli bir iş, neye gidiyorsunuz, istedikleriniz vapura binip size gelemeler mi?

Bu doğru bir sual, fakat, onları daha emin ve daha rahat seyahat ettirmek düşüncesinden ziyade, galiba içimde Tarabulusu tekrar, uzaktan da olsa görmek, oradaki can kardeşlerimi kucaklamak ve nihayet bu hareketimle istibdada küçük bir oyun oynamak arzuları

* *

Vapurumuz (Mesina) dan aktarma yaptı ve artık terennüm eden, cıvıldaayan hayat değişti. Şimdi sakin ve mütevekkil bir hayat başladı.

Kamarada benden başka yalnız bir genç vardı. Zaten böyle تنها yolculukta - iki tarafta konuşacak bir arkadaş aradığı için ilk merhaba ile dostluk ısınır. O anlatıyordu:

— Pederim Tarabulus'ta eczacıdır. Türk çarşısında bilirmisiniz, Tarabulusa, hiç gittiniz mi?

— Hayır bilmiyorum.

— Tarabulus günden güne kalabalıklaşıyor, büyüyor, çok terekkî ediyor. İşte pederim oradadır. Ben Napolide tahsilde idim, tahsilim bitti. Şimdi Tarabulusa dönüyorum, yerleşmek için...

Düşünüyorum, Napolide tahsilden sonra Tarabulusta yerleşmek... Koca İtalya, ne güzel hazırlanıyor... (Kattanya) da durduk. Çıktık, şehri gezdik. Vapura dönünce bizim genç İtalyanın etrafında başka gençler buldum. Hararetli hararetli konuşuyorlardı, beni görünce onları bana taktim etti:

Bu, (Luici), bununda babası Tarabulusta manifatura ticareti yapar...

— Bu, (Bernardo), babası Tarabulusta İtalyan ban-

kasındadır.

- Bu, (Alferdo) bütün ailesi Tarabulustadır, ihracat ticareti yapar...

Ve hep (bunlar) ın babaları, aileleri Tarabulustadırlar.

İçimden (zavallı Tarabulus ve zavallı...) diyorum.

(Katanya) İstanbuldan gelen postanın aktarma limanıdır.

İstanbuldan kalkan vapurlar burada Tarabulus için yolcularını ve yüklerini başka vapura verirler.

Şimdi içimde tuhaf hisler var. İstanbulu düşünüyorum, artık, bir daha belki hiç göremeyeceğimiz, hiç kavuşamayacağımız İstanbul...

Biraz sonra belki onun kokusu, onun havasını getirecek yolcular gelecek. Bu (biraz sonra) çok sürmedi. İşte vapura yaklaşan sandallarda fesliler var, fesliler ve çarşaflılar...

İçimde bir heyecan ve bir korku var.

Ya, diyorum içlerinde beni tanıyan bulunursa, tanırılarda Tarabulusa telgraf çekerler veya vasıl olur olmaz (vapurda, filân vardı) diye haber verirlerse..

Başımdaki kasketi biraz daha gözlerime indiriyorum ve duman rengi gözlüğü iyice yerleştiriyorum, elimdeki İtalyanca kitabı da İtalyanca bir kitap olduğunu gösterecek şekilde tutuyorum... Fakat bu kadarcık tedbir yeterli mi? Her halde gizlenmek lâzım. O suretle gizlenmek ki onlar beni görmesinler, fakat ben onları göreyim, seslerini işideyim...

Üç genç zabıt, belki bu sene mektepten çıkmışlar, simalarında, nazarlarında öyle müptedilik var. Yalnız birisi biraz daha tecrübeli görünüyor.

Bir kolağası doktor... Bu doktorun gözleri.... ilk nazarda bu gözlerden ürktüm.... Öyle bakıyor ki sanki karşısındakinin ta içini, kalbini okumak istiyor.

Ben ikide bir kamaraya kaçıyorum, fakat orada da

duramıyorum, yine güverteye fırlıyor, onları görmek istiyorum... Ve kâh içimden gelen bir arzu ile onlara değru gitmek, onları kucaklamak bu vatan çocuklarını, İstanbuldan gelen bu vatan çocuklarını öpmek, öpmek istiyorum... Sonra yine duruyorum.

O gün öyle geçti.

Akşam gurupla beraber (Siragüze) ye geldik. Gece yarısına kadar burada kalacağız. Şehirde bilmem hangi azizenin günü imiş, bayram varmış, herkes gezmeğe çıkıyor.

* *

(Malta) ya geldik, Maltada genç zabitler ve doktor vapur değiştiriyorlar, çünkü Tarablusa değil, Bingaziye gideceklermiş.

Vapurdan çıkarlarken, bir nezaket eseri olarak bana doğru yürüdüler, ve:

-- Allaha ismarladık mösyö, biz aktarma ediyoruz, Bingazi için...

Bana doğru yürürlerken hissettiğim korku, bu ilk sözlerle hele, (Mösyö) hitabı ile birdenbire durdu, şimdi uzatılan bu kardeş ellerini bilemezsiniz, nasıl bir sevgi ve hörmetle sıkıyorum.

Genç bir zabıt sordu :

-- Siz buraya çıkmıyormısınız, Tarablusa mı gideceksiniz ?

Derhal cevap verdim :

-- Evet bende şimdi çıkacağım...

Ayrıldık.

Artık gemide onlardan kimse kalmayınca ben de (Cerbe için bilet aldım.

(Malta) İngiltere idi, (Cerbe) Fransa...

Tarabulus için bilet almış olsam, oraya çıkmam lâzımdı, vapur Tarablustan sonra Cerbeye uğrıyacağı için bu suretle hareket en salim ve emin tarzıdı.

İşte Tarablusgarp!

Benim ve arkadaşlarımın hürriyet mezarımız...

İşte şehir, hurmalıklar, tanıdık binalar, bahçeler...

Kasır ve kale... Hele bu kasır ve kale...

Bekliyorum, vapura yanaşan sandallara dikkatle bakıyorum, bizimkilerden eser yok.

Onlar, vapura her hangi bir gezici gibi geleceklerdi. Buralarda aileler, vapur gelince sırf gezmek, ve biraz hava almak, vapuru görmek, ve vapurdan öteberi almak için vapura giderler. İşte bizimkilerde böyle geleceklerdi... Fakat hani, meydanda kimseler yok... Artık kayıklar seyrekleşti, ve endişem artmağa başladı.

Ke..di kendime :

-- Acaba diyordum...

Düşünüyorum.

-- Sakın Maltaya çıkan doktor beni tanımış olmasın, ve (mösyö) diye hitabı bir nevi istihza olmasın, Maltadan Tarabulus valisine bir telgraf çekerek beni haber vermiş ise, bana mensup olanların hepsini Tarabulusta tutturmuştur.

İçimde fena düşünceler ve endişeler...

Çünkü, hareketimi, emin, çok emin vasıtalarla iskenderiyeden, Mesinadan, telgrafla haber verdim...

Bekledikleri bu telgrafları alınca mesele kalmaz... O halde ne oldu. Artık düşünemiyorum, yalnız bir facianın huzurunda olmak, hem de facianın faili bulunmak acısile çıldırıyorum.

Vapur kalkıyor, gelenler, gidenler, gülenler, ağlayanlar, bağırانlar, çağırانlar, vinçlerin gürültüsü kayıkçıların patırtısı.. Her şey var, yalnız benimkiler yok.

Bir an oldu, mavnalar, sandallar azaldı, teşyie gelenler gitti, kalkıyoruz... Eyvah... Şimdi makinenin gümbürtüsünden acı bir feryat çıkıyor, guruba inen güneş sanki ağlıyor...

-- Ah yarabbi diyorum, ne oldu acaba ?

* *

(Cerbe) de iki cehennemî gün yaşadım.

Tekrar Trablusa dönüyoruz. Eğer bu seferde kimse görünmezse...

Tarabulus önünde demir attık.

- Efendi Tarabulusa çıkmaz mısınız ?

- Hayır çıkmayacağım.

- Tarabulusu evvelden bilir misiniz ?

- Hayır ilk defa geliyorum...

- O halde çıkıp görmelisiniz, şehir haricinde. işte bakınız, şu tarafta güzel portakal bahçeleri vardır. Bir arabaya binince sizi götürürler. Biliyor musunuz, öğleden sonra dörde kadar buradayız, demek ki yedi sekiz saatiniz var... İstifade ediniz, Tarabulus görülecek bir yerdir. Yazık değil mi ?

-- Hayır çıkmak istemiyorum, böyle uzaktan seyretmek daha hoş, daha şairane, belki hakikati bu kadar güzel değildir.. Hayalimi nakisedar eder.

Bu, Danonçiyoyu çok seven vopurun kaptanile (Cerbe) den beri dost olmuştuk. Şimdi benim Tarabulusa çıkmamaktaki ısrarına karşı adeta hayretle ve istihkar ile bakarak. dudağını büktü :

-- Belki... dedi ve kamarasına girdi. Bu hakareti görmemiş, anlamamış bulunmak lâzımdı. İhtiyat...

Ya kaptan geveze bir adamsa, ya zayıf iradeli bir adamsa... Ve ona :

-- Tarabulusa çıkmıyorum, çünkü..

Diye anlatır da, o da ağzından başa birisine kaçırırsa...

Her halde buradan ayrılınca kadar sükût lâzım..

* *

Beylik dört çifte bir filika, hadit ve muntazam kürek darbelerile denize köpükler saçarak, ılık, ve mah-

mur Afrika sabahını ihtizaza getirerek akıyor, uçuyor gibi vapura yaklaşıyordu :

-- Ohhh.. İşte geliyorlar, dedim.

Gözüm şişiyor, boğazım tıkanıyor, gözlerim bulanıyordu. Artık tahammülüm kalmamıştı.

Onların vapura yaklaştıklarını, birer birer merdivenleri çıktıklarını görmek irademi altüst etmişti. Onlara doğru koşmak, bağırarak istiyordum.

O anda kayın biraderimin metin, ihtiyatperver bir nazarı ric'atim için kâfi geldi. döndüm kamaraya indim, birer ikişer onlar da geldiler.

Şimdi bu ufacık kamara sürur, heyecan, deraguş ve göz yaşı ile doldu.

Sarılaşıyor, öpüşüyor, öpüşüyorduk ve muannit bazı hınçkırıklarla tıkağım yakıt artık dayanamıyor ağlıyordum.

Kendimizi kaybetmiştik. tehlikeyi unutmuştuk.

Gene kayın biraderim bağırdı:

-- Çocuklar biz ne yapıyoruz, haydi bakalım, hepimiz dışarı, sonra birer ikişer geliriz, haydi bakayım düşün önüne...

Onlar bu gün gidecek bir başka yolcuyu teşyi bahanesile hem de resmî filika ile gelmişler, binaenaleyh vaziyeti kurtarmak lâzımdı.

Ben kamarada kapanmıştım. onlar ikişer üçer geliyorlar, çılgın gibi dertleşiyorduk.

Senelerin biriktirdiği hasret duyguları, böyle bir kaç saat için de avutulabilir mi ?

Biraz sonra refikam ve oğlum bir de kaynımın oğlu (İstanbul'a gitmek üzere) vapura geleceklerdi ve ondan sonra Maltadan Mısıra giden bir vapura aktarma edecektik.

Yalnız, çocukların Maltaya kadar beni tanımamaları lâzımdı. Çünkü vapurdaki yolculardan korkuyorduk.

Maltadan Trabulus valisine verecekleri bir telgrafla
Trabulustaki arkadaşları mahvedebilirlerdi

*
* *

Refikam, çocuklar da gelmişlerdi. Çocuklar koşu-
yorlar, oynuyorlardı. Vapur kalabalıktı, teşyie gelen-

Trabulusta Jöntürklerin bir tenezzühü

Ayakta üniformalı merhum Şevket bey, yanında büyük kızı
Müfide Ferit hanım, sağda merhum Ali Tevfik, — Elyevm Ziraat
Bankası kontrolörü Hasan Safi —, Merhumı Saffet Tefvik, Miralay
mütekaidi Nazım beyler, Merhum — ayri bey, Merhum İsmail Hakkı B.

Oturanlar: Merhum Şeyh Naili Efendi, Merhum Hacı Ahmet
bey, Merhum Hacı Raşit bey, — Muhit mecvuası sahibi — Ahmet
Cevat bey.

lerde çoktu. Hazin göz yaşlarile dolu, bir veda. Tara-
bulus uzakta, gittikçe gaip oluyor...

*
* *

Yarın Malta'dayız, fakat Maltaya kadar nasıl sabretmeli.

Doktor Reşit Bey

Nemrut Mustafa divanı harbi tarafından haksız yere idama mahkûm edilmiş ve hapishaneden firar ettikten sonra takip edilirken yakalanacağını anlayınca Nemrudun adamlarına teslim olmamak için Beşiktaşta fulya tarlasında intihar etmiştir.

Salonda kimse yoktu. Kamarot bir kenarda uyukluyor. Ben bir masanın başında sözde okuyorum. En kavi silahım, dumanlı gözlüğüm gözümde.

Bilmem ne oldu, başımı kaldırdım. karşımdaki kamaranın kapısı açılmış, kapının önünde ancak on iki

yaşlarında bir çocuk - tamamen açık bırakmamak için sağ elile kapıyı tutuyor, sol omuzunuda methal direğine dayamış, güzel başını ileri uzatmış, hazine, kim bilir nasıl bir elemle yanar görünen nemli gözlerini açmış, bana bakıyor.. Evet bana bakıyor, ve asla hareket etmiyordu.

O, benim oğlumdu..

Ve ben karşısında onu bağrıma basamamakla deli oluyordum, harap oluyordum.

Kitabı bıraktım, gözlüğüm düştü, titriyordum. Ayağa kalktım, o hâlâ haraketsizdi. Ne için kalktığımdan, ne yapacağımdan bihaberdi:

-- Gel sevgili evlâdım. gel babana sarıl, bütün can acılarını dökmek için onun sinesinde ağla...

Senin o har ve saf göz yaşlarına pek... pek muhtacı evlâdım. İşte ben babanım, gel sarıl... Sarıl ve ağla.. diye bağırarak için sızlıyorum.

Hayır.. Demek burada da (Sofloryo e Battino) nun salonunda da, deniz ortasında da, istipdat tepemize dikilmiş, en mukaddes, en samimî arzuma, gaddar bir manî kesilmişti, ve bu, şüphesiz böyle idi.

Hasta gibi idim. Orada fazla duramadım. Yukarıda mehtap vardı. Vapurun, makinenin sesi, ve başka hiç bir ses yok. Uzun bir sandalyaya uzandım, ve perişan kafamı dayadım, bir müddet öyle kaldım, sonra kalktım, küpeşteye dayandım, denize bakıyorum.

- Bonasera sinyora, nasılsınız bakalım.

- İyiyim sinyor kaptan, teşekkür ederim, ya siz ?

Vapur kaptanın gözlerinde hâlâ o istihzalı tebessüm vardı. Artık bu tebessümü parçalamak vakti gelmişti:

-- Kaptan dedim, size rica ederim, bir parça dinleyiniz. Size söylenecek dertlerim var... Tarabulusa çıkmadığım için, hakkımda iki hükümden birini, yahut ikisini birden verdiniz: İşte hayvan gibi bir adam ki gör-

düğü güzel bir memleketi biraz gezip öğrenmekten... Yahut murdar bir hasis, sandal ve araba parasını sakınıyor.

Müdafaa etmek istiyordu, bırakmadım:

— Hayır, birşey değil... Emin olunuz, sizin yerinizde ben de olsaydım, bunları düşünmekte ve söylemekte tereddüt etmezdim. Fakat, şimdi anlıyacaksınız ki bu hüküm doğru değildir. Ben Jöntürküm sinyor kumandan. Tarabulustaki sürgünlerin hepsi benim arkadaşlarımdır, kardeşlerimdir. Orada iki sene menfi idim.

Kumandan kanaatları bir anda yıkılarak büht ve hayrete düşer olanlara mahsus bir telâşla göz erini açmış dinliyor, ben devam ediyordum :

— Şu sık sık tesadüf ettiğiniz çocuklarla aşağıdaki Türk hanımı; benim ailemdir. Bu seferi onları alıp götürmek için yapıyorum ve hâlâ görüyorsunuz ki evlâtlarıma sarılıp öpemiyorum. Birisi o esmer, mahzun simalı çocuk benim oğlum, o daha bir günlük dünyadeyken ben mahpese girmiştim. Öteki sarışın güzel çocuk kaynımın oğlu.. Onlar beni tanımıyorlar, bilmiyorlar.. Tabii zevcemle onlardan gizli, onlar uykuda iken görülebiliyorum.

Ee, fakat, artık burada.. Elile bir şeyler göstererek artık İtalyadasınız..

Evet hakkınız var, yalnız birinci kamaradaki misafirlerinizin Tarablustan bindiklerini, İstanbulun ihsanlarına ve rütbelerine yabancı olmadıklarını bilmeniz.

— Fakat size burada ne yapabilirler ? .

Evet ne demek istediğinizi anlıyorum, elbette bir şey yapamazlar, çünkü artık Malta yolundayız. Fakat onlar bu hanım ve çocukların Tarabulusta kimlere mensup olduklarını pek iyi bilirler ve...

— Beni hem memnun, hem mütehayyir ediyorsunuz, ben bu dediklerinizi bir romanda okusa idim, emin olu-

nuz inanmazdım. Nihayet şairane bir hayal der geçerdim, halbuki siz..

* *

— Vallahi büyük tanıyor, dikkat ediniz. (Çocuklardan büyüğü kaynımın oğlu idi).

— Nasıl ?

— Daha biraz evvel diyordu ki, ah eniştemin bir fotoğrafı olsa da iyice baksam... Şu İtalyana o kadar benziyor ki...

— E, bizimki ?

- O , hiç.. Şimdi babanı görsen ne yaparsın ? Diyorum da mahzun mahzun gülüyor.

* *

Maltada, onlar bir tercüman refakatinde otele gittiler, biraz sonrada ben vapuru terkettim. Otele girdim. Merdivenleri koşarak çıktım, kapıyı açtım. Pençereden dışarıyı seyrediyorlardı. Kapının açılması hepsi başlarını bu tarafa çeyirdiler. Kasketimi masanın üzerine fırlattım.

Gelin bakayım sevgili yavrularım, gelin babaya sarılın.. Sarılın babaya canlarım.. diye bütün bir hasreti ruhla bağırarak kollarımı açtım.

Turhan: — Ben demedim mi? diye tepiniyor, çırpınıyor..

Oğlum, te öbür köşeden bu umulmıyan hakikate inanamıyarak, mahzun ve müctenip bakıyordu. Bu telâş ve ictinap ancak bir an devam edebildi, koştular, boynuma sarıldılar, hasret ve felâketle yanmış harap yüzümü öpüyorlar, hareketten harekete, sözden söze atlayarak fıkırdak, telâşengiz, mesrur öpüyorlar, öpüyorlar, öpüyorlardı.

Ben bu eaadetid sinir heyecanile bitap.. Bütün ömrü felâketimi, süzan göz yaşlarile tamamen yaşamış, o zavallı refikai hayatım, pençereden bakmak için başına

aldığı tülbent bir örtü içinde, ince bi şiiri mefhur perişanlığıle hiç hareket edemiyerek, karşımızda öyle duruyor, o ne kadar çok ağlamış zavallı gözlerin, samimî canındaki müteessir ve mahzun tebessümler, mes'ut göz yaşlarla karışıkça güneşe tesadüf etmiş şebnemler gibi parlıyarak bu levha hârî mülâkatı tesit ediyordu.

* *

Ben burayakadar Abdülhamidin, istipdadile, zulmîle pençeleşenlerden bir kısmını, yalnız Trabulus merfasını kaydettim. Halbuki memleketin her tarafı, bilhassa her uzak köşesi adeta bir menfa idi. Cürmün günahın (!) derecesine göre menfalar vardı. Meselâ, daha Şeref yolcuları Tarablusa gönderilmezden evvel, Trablustan haftalarla içeride Fizan da İttihat ve Tarakkinin ilk kurbanları, başta tıbbiyeli Nazmi bey - elyevm Eskişehir sıhhiye müdürü — olmak üzere birçok gençler inliyorlardı. Orası da; yer yüzünde cehennemi andıran bir başka menfa idi.

Bütün bunları bireri birer yazmak ciltler doldurur. Zannediyorum ki (Tarabulus) tablosu bugün diğer sahneleri gözlerde canlandırabilecek bir mahiyati haizdir.

Gerk Tarabulustan, ve diğer menfalardan, gerek doğrudan doğruya İstanbuldan ve sair yerlerden kaçanlar Avrupada toplanıyorlardı. Böylece Osmanlı saltanatına karşı kuvvetli bir cephe teşekkül ediyordu.

Esasen zindanlarla Avrupa merkezi arasında muhabere ve muvasala temin edilmiş gibi idi. Uzun uzadıye anlattığım gibi zindanlar boşaldıktan sonra artık hariç ve dahil tamamen elele vermişti.

Mücadele ve neşriyat arttıkça, kuvvetlendikçe Abdülhamidin endişeleri, ıztırapları da büyüyordu. Ta 908 inkilâbına kadar devam eden bu mücadelenin ikinci safhası Avrupadaki harakât ve faaliyetidir. Sultan Hamit eliude tuttuğu menfilerle dahilde bir dereceye ka-

dar başa çıkabiliyor idiyse de hariçtekilerle uğraşmak, onları susturmak çok müşküldü. Sırf onlardan ikisini İsak Sükûti ile Abdullah Cevdet Beyi susturabilmek için Trablus zindanındaki yetmiş küsür Jöntürkü mahpesten çıkarmağa muvafakat etmesi de gösterir ki, Sultan, bilhassa hariçtekilerden yılmıştı. Bu yılgnlıkta haklı olduğu ise o bahis mütalaa edilince daha iyi anlaşılacaktır.

Yusuf Akçura beyin dediği gibi: Bir birinden çok farklı bu iki kuvvetin müsademesi, Osmanlı tarihinin son safhasında ulvî ve hailevî bir levhadır.

Birinci Cildin Sonu

**Jöntürklerin 908 inkılâbına kadar Aprupa-
daki mücadelelerini ve meşrutiyetin ne suretle
istihsâl edildiğinin şimdiye kadar tamamen
meçhul kalmış bütün safahatını anlatan (Ziadan
Hatıraları) nın ikinci cildi, birçok ilâveler,
vesikalar ve yeni resimlerle basılmaktadır.**